اسلام

او

د اسلام نقش

د فرد او جامعې په جوړولو کښې

Ketabton.com

د گل پا چا ((الفت))

www.ulfat.de

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرتب او مهتمم: عزیزالرحمن ((الفت))
دچاپ او ترجمې حق په مهتمم پورې اړه لري
د حوت ۱۰- کال ۱۳۵۲ هجري ش.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

عنوان | مخ

تقریظ .... ج
مقدمه 1
مُحمدصلی الله علیه وسلم 2
اسلام ته خفی دعوت 2
داسلام اظهار: 3
بلال: 3
یاسر، عماربن یاسر اوسمیه دیاسر ښځه: 4
خباب: 4
صهیب: 4
عامر بن فهیره: 4
لبیبه: 5
اسلام 5
اسلامی جامعه جوړول 9
طبقاتی جامعه داسلام په نظرکښي: 11
مساوات: 13
اسلامی تصوف 51
دتصوف دري مدرسي 60
متکلمین اوعلم کلام 71
وعد او وعید 72
احباط 73
شفاعت 73
دپیغمبرانوعصمت: 74
معجزه اونبوت: 74

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقريظ

د پلار له مرګه وروسته ملګرو راته وويل چه پس لدې ته بايد دهغه په هرنا چاپ شوی اثرباندې چه وروسته ترديې راوڅي يوڅه وليکې.

دهمدې مطلب دپاره مې دخپل پلار دغه اثرچه اسلام او د اسلام نقش دفرداوجامعې په جوړولو کښې نومېږي څو ځلې ولوست او په نتيجه کښې دا راته معلومه شوه چه ماغوندې يوه سړي ته چه په دين باندې اساسي مطالعه نه لري پدغسې يوه کتاب باندې چه مؤلف ئې شل کاله د ديني علومو په تحصيل او ځلوېښت کاله ئې پدې لاره کښې په څېړنو او مطالعو تېر کړی وي، څه ليکل اسانه کار ندی.

په حقيقت کښې همدا کتاب زما د اسلامي مطالعې شروع او آغاز ګڼل کېږی. بيا هم دغه څو کرښې ديوه متجسس او دهغه دپيرو په حيث چه دځوی ولی ډيره ټينګه مينه او جذبه ئې هم ملګرې ده ليکم.

څلوېښت کاله پخوا کله چه مرحوم الفت صاحب په عربي ژبه کښې دصرف، نحوې، منطق، بديع بيان، معاني ، فقه، وصول الفقه، تفسير او دحديث کتابونه ولوستل او په ځان ئې دا اعتماد حاصل شو چه دمطالعې له لارې دنالوستلو کتابونو تدريس هم کولی شي، درس لوستل ئې پرېښوده او دفاميل دمعيشت دتامين دپاره ئې ماموريت ته مخه وکړه.

دالفت صاحب دهغې زمانې ديني لوست او تحصيل پنځوس کاله وروسته نتيجه ورکړه او څو تکميل يانا تکميل واړه اوغټ ديني کتابونه ورنه جوړ شوه چه يوئې همدغه کتاب دی. په دې ترتيب دا خبره صحيح شوه چه الفت صاحب له ملائۍ نه شاعرۍ او ليکوالۍ ته، له هغه نه سياست او پارلمان ته اوله دغه ځای نه دډيرو تجربو اوعلمي ذخيرو سره بېرته غائي اونهائي حقيقت ته او پدې لاره کښې خدمت ته رجوع وکړه.

داکتاب دمرحوم الفت صاحب دژوندانه دوروستيو شپوورو ستی اثردی چه دکلونو کلونو مطالعو او تجربو نه پس، او د خدای دکور دزيارت له اداکولونه وروسته(د ۱۳۵۳ هجری کال شروع) ئې دهغه په ليکو پيل وکړ او دخپل ژوند دوروسته سلګيو دپای ته رسيدو سره ئې پای ته ورساوه(دقوس آخره ۱۳۵۶).

پدې اساس عالم الغيب خدای ددې کتاب هست او ژوند دالفت صاحب له نيست اومرګ سره له اذله يوله بله تړلی اوملګری کړی و.

داکتاب که څه هم دمتن له حيثه تکميل ومګر نور کارئې پاتې و.

مؤلف پخپل قلم دکتاب په ځينو برخوباندی ځينې علامې ايښی وې اوله ځينو برخونه ئې سره خطونه تاوکړی ويا دا چه ځينې کرښې ئې يوځل محوه کړی اوبيائې بيرته پدغومحوه شووخطونو دصحت علامې لګولې وې. ځينې داسې عبارات هم پدې کتاب کښې شته چه صرف په نښه شوی او نه معلومېږي چه دڅه دپاره؟

دکتاب ډيرې پاڼې پاکنويس شوی هم نه وې او په مشکل سره لوستل کيدې. دکتاب سره دماخذونو فهرست هم نه وموجود او دهغه علت به شايد دا وی چون کتاب اصلاً تحليلی ليکل شو ی او دخپل فکر اونظرنه ورکښې کار اخيستل شوی نو ځکه کتاب ما خذونه نلری يا ممکن وروسته به دا کار شوی وای.

دغه دلايل دا خبره واضحه کوي چه دشکل په لحاظ دکتاب څه کارپاتې و او مؤلف غوښتل چه پدې کتاب باندې بياغور او فکر وکړي مګر اجل نور مهلت ورنکړ.

دتجديد نظرپه وخت کښې شايد دکتاب ځينې مطالب وړاندې وروسته شوی هم وای.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قدرت له یوې خوا غوښتل چه دغه اثر د الفت صاحب دفکر او نظر محصول وي دده په تحلیلي فکر او نظر ولیکل شي مګر له بلې خوائې داهم اراده وه چه د تجدید نظر د پاره ورته وخت او فرصت ورنکړي او دغه ضرورت بې ضرورته وګڼي.

مادکتاب په تدوین او نقلولو کښې ځانته دهیڅ راز مداخلې، تصرف یا لاس وهنې حق ورنکړ او یوائې مې داصلي نسخې له مخې نه یوبل نقل تهیه کړ.

علاوه ددې کتاب دآیتونوله تطبیق نه دقرآن پاک سره ما دهغه اعراب هم دقرآن داعرا بوسره برابر کړه ځکه چه دکتاب ایتونه اصلا اعراب ګذاری شوی نه و، مادکتاب دآیتونو حروف هم په قرآنی تورو او حروفو واړول.

داکتاب پدې لاندې مطالبو باندې بحث او څیړنه کوي:

۱- اسلام.
۲- صالح عمل.
۳- اسلام او ایمان.
۴- داسلامی جامعه جوړول.
۵- طبقاتی جامعه د اسلام په نظر کښې.
۶- امر په معروف او نهی له منکر څخه.
۷- دظلم مخنیوی.
۸- مرسته او تعاون.
۹- دفرد جوړول.
۱۰- مالکیت او مالی سیاست په اسلام کښې.
۱۱- داسلامی اخلاقو غایه او اغیزه.
۱۲- جود او سخا.
۱۳- اسلامي تصوف.
۱۴- شریعت او حقیقت یا تشریع او تحقیق.
۱۵- دصوفیانو مقامونه او احوال.
۱۶- دتصوف طریقې.
۱۷- دتصوف مدرسې.
۱۸- دتصوف په باب ځینې آیتونه او حدیثونه.
۱۹- متکلمین او علم کلام.
۲۰- اجتهاد.

ددغو مطالبونه چه هر مطلب پدې کتاب کښې څیړل شویدی هغه آیتونه او احادیث هم ورسره یوځای بیان شویدی چه دهمدې مطلب یا موضوع داثبات دپاره لازم او ضرور ؤ. وروسته بیا ددغو مطالبو دعملي جنبې دښه روښانه کولو او ترسیمولو دپاره دحضرت محمد (ص) دیارانو، اصحابو او نوروا قعی پیروانو په لنډې پېژندنې سربیره دهغوی دهر یوه دژوندانه شخصي او اجتماعي اعمال، احوال او کردارهم دهغوی دحیات په مختلفو مراحلو کښې څیړل شوی دی ترڅو پدې ترتیب دهرې موضوع او هر مطلب دنظر او عمل ترمنځ کامل توافق، تطابق او هم اهنګی ښه څرګنده شي او دا مطلب ډیرښه افاده شي چه اسلام بې عمله ایمان یابې ایمانه عمل نه خوښوی، ځکه چه د اسلام په صدر کښې هغه څه چه داسلام پیغمبر حضرت محمد(ص) اونورو یارانوئې ویلی هغه ئې هماغسې په ځانونو باندې تطبیق کړیدي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

داکتاب چه ډېر ساده، سلیس، روان او عام فهمه لیکل شوی ترڅولوزیات د عامو خلکو د پاره ګټور ثابتېږي او هغه محروم عوام د دین په اصلي ماهیت او واقعیت ښه خبر وي کوم چه تر اوسه له هر څه نه محروم او بې خبره ساتل شوی ؤ حتی د خپل دین د مزیت نه هم.

په افغانستان کښې تر اوسه چه د اسلام په باب په پښتو ژبه کښې څه لیکل شوی اکثراً په فرایضو او واجباتو یا د دین د ارکانو په باب دي او د صالحه اعمالو په برخه کښې د مسلمانانو اجتماعي وجایبو او مکلیفتونو باندې څه ندی لیکل شوي.

ځینې کتابونه داسې هم دي چه د آیاتو او احادیثو ترجمه ئې دومره مغلقه او پیچیده وي چه د جامعې ډېر لږ خلک یا یواځې خواص ئې په مطلب ښه پوهیدی شي او عام خلک ورنه بې برخې پاتې دي. له دین نه د عامو خلکو بېخبري او ناخبري شاید چه ډېر دلایل او عوامل ولري مګر یو علت به ئې همدغه د ترجمو موضوع هم وي.

داسې کتابونه هم شته چه دیوې واقعې یا یوه مطلب په افاده او بیان کښې د هغې واقعې په عملي روش یا تاریخي جنبې باندې چه د اسلام په صدر کښې هم پیښ شوی وي او د حضرت محمد (ص) او د هغه دیارانو او اصحابو عملي تجویز یا تصمیم هم په هغه مورد کښې معلوم او مشهور وي څه نه وائي او جریان مجهول پرېږدي.

داکتاب علاوه تردې چه د خپل متن د هرې موضوع د پاره د تحلیل او تحقیق شکل لري پورتني مطالب ئې هم ټول په نظر کښې نیولی دی او لدې لحاظه ویل کیدی شي چه ممکن دا به په پښتو ژبه کښې اولین اثر او کتاب وي چه د دې هیواد عام خلکو ته وړاندې کیږي ترڅو چه له یوې خوا د دوی فکري او ذهني سطحې د لوړولو او ارتقا سره مرسته وکړي او له بلې خوا د اجتماعي وجایبو او تکالیفو یا د صالحه اعمالو په سلسله کښې عامو خلکو ته یو لړ ډېر عمده ټکي او مطالب په لاس ورکړي او په دې وسیله دوی په خپلو اجتماعي او انساني روابطو کښې خپلو هغو دیني وجایبو او مکلفیتونو ته ښه متوجه او ملتفت شي چه تر اوسه ورته نه و متوجه شوي او یا ئې نه و پیژندلي.

همدغه د مسلمانانو اجتماعي وظایف او مکلفیتونه دي چه په ټو دې او جامعې ئې اثر پرېوزي او تعلق ورسره نیسي او دغه مکلفیتونه دي چه مسلمانان اجتماعي خدماتو ته چمتو کوي او د خدای له مخلوق سره ئې مینې او همدرۍ ته راکاږي، اجتماع ته شکل او صورت ورکوي او تنظیم پکښې راولي.

نو ځکه دغه موضوع د دغسې خاص اهمیت په اثر د دې کتاب د بحث او ځیړنې اساسي محور تشکیلوی.

د هغو آیاتو په اتکاء او استناد چه په دې کتاب کښې بیان شوي دي هغه ځوک چه په اجتماعي وجایبو او تکالیفو کښې مقصروي تش زهد او محض عبادت ئې له الهي عذاب او عتاب نه نشي ژغورلی. یوه مسلمان او د اسلامي ټولنې افرادو ته لازم او واجب دی چه خپل اجتماعي وظایف، تکالیف او مکلفیتونه چه د صالحه اعمالو عمده رکن دی او د اسلام د دین ټول اجتماعي اساسات ورباندې ولاړ دی د فرایضو او واجباتو سره یو ځای څنګ په څنګ او په مساوي او موازي توګه پرمخ بوځي، یواځې مونځ د دینداری دلیل او عامل و نه ګڼي، ځکه چه پاک خدای د خپل هر بنده سره د هغه د اجتماعي روابطو او مکلفیتونو په اساس هغسې معامله، محاسبه او عمل کوي.

کوم بل عمده نقش چه داکتاب ئې لري دادی چه هغه فکر او نظر چه وائي دین باید د ژوندانه په سیاسي، اقتصادي، اداري او اجتماعي چارو کښې مداخله ونکړي او یواځې د عبادت په چوکاټ کښې په مساجدو او کتابونو کښې محبوس او محصور پاتې شي، په اساسي او قاطعه توګه تردیدوي او داثابتوی چه د اسلام دین په خپل نهاد او تهداب کښې د مسلمانانو په ټولو اجتماعي روابطو او د هغوی د ژوندانه په ټولو امورو او ساحو باندې کامل تسلط او نفوذ لري او یواځې په عباداتو پورې مربوط او منحصر نه پاتې کیږي د اسلام دین چه د بشر د سعادت تضمین کوي طبعاً باید د هغوی د ژوندانه په ټولوا مورو باندې کنترول ولري.

داکتاب په ډېر ښه ترتیب او ښه صورت سره د ډېرو تاریخي پیښو او واقعیتونو په بیانولو او د ښو مثالونو په څرګندولو سره داثابتوي چه اسلام د خپلو پیروانو د اداري او سیاسي تنظیم او سمون د پاره ډېر سودمند او جامع مقررات لري، تقوی او اهلیت هغه دوه عمده پرنسیپونه دي چه او لاً د اسلام له خوا د اداري د پاره وضع شوي دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دا کتاب په دغه لړ کښې دهغې اسلامي جامعې خصوصيات، شکل، اساسات، ماهيت، اقتصادي او حقوقي سيستمونه داسې تشريح کوي چه په هروخت او هر عصر کښې دخپلو پيروانو د دغو ضرورتونو او احتياجاتو د اساساتو او کلياتو ډېرښه جوابګوی وي، چه پخپله مؤلف هم ورته پخپل مختصر والفاظو کښې داسې اشاره کړېده:

((هغه سياسی جامعه چه اسلام دحضرت محمد صلی الله عليه وسلم له وخته دحضرت عمر (رض) دوهم خليفه ترشهادته، او وروسته ترهغه هم کله کله دنياته وړاندې کړه يوه داسې جامعه وه چه سياسي قدرت پکښې بې کبره او بې غروره دډېر صالح خدمتګار په حيث استعمال شو او عدالت وتقوی، مساوات، مشوره، حريت، قناعت او په نفس حاکميت ئې هغه ښکاره خصوصيتونه او مميزات وچه نظيرئې بيا چاونه ليد.))

دسياسي، اجتماعي او اقتصادي ديموکراسۍ په واقعي مفهوم او د دغه اصل دريښو اونيلو په وده او انکشاف باندې پوهيدل چه څنګه، څه وخت او په څه ترتيب مينځ ته راغله دا کتاب ډېره ښه رڼا اچوي او دغه پديده دنورو پيغمبرانو او په تېره بيا د اسلام دپيغمبر او اسلامي دورې دنهضت مولود او محصول ګڼې او لدغه رهګذره کله چه دا کتاب داسلامي صدر دجامعی اساسات څېړي او مطالعه کوي ددغې جامعې دجوړونکو يعنې افرادو شخصيت، نظر، عمل او روش ته ګوري چه دغه جامعه له څنګه او کوموافرادونه جوړه شوې وه او بيا کله چه ددغې جامعې دافرادو شخصيتونه مطالعه کوي هلته په جامعې باندې نظر اچوی او دجامعې ماهيت او ساختماني شکل او حالت څېړي.

يعنې د جامعې څېره او عکس دهغې دافرادو په څېرو کښې ګوري او دافرادو څېرې او عکسونه ئې په جامعې کښې مطالعه کوي. طبعاً کله چه دا دواړه خواوې يو دبل ممثل، معرف او ممد وي دجامعې او جوړونکو ماهيت او خاصيت يو شي، طبيعي ده چه ښه افراد، ښه جامعه جوړوي او ښه جامعه ښه افراد روزي او مينځ ته ئې راولې بيانو دغه شرايط خود په خوده او په اتوماتيکي ډول دهغې حقيقي او واقعي ديموکراسۍ دپاره ښه زمينه آماده کوي چه داسلام دصدر جامعه ئې بهترين مثال و.

دافرادو او جامعې ترمينځ همه جانبه موازنه او توازن برقرارول او ساتل او د دواړوخواو دحقوقو، منافعو او آزاديو ترمينځ دتوازن رعايت او حمايه، دهغوی دهريوه دمنافعو ترمينځ د تصادم مخينوی او په نتيجه کښې ددواړوخواو دقوت، قدرت او صلاحيتونو ترمينځ داسې حدود او سرحدټاکل چه يوه خوا هم هغه قوت او طاقت ونلري چه بله خوا وخوری يائې نابود اوختم کړی داسلامي جامعې دبارزو خصوصياتو او مشخصاتو عمده او بارزصفت دی چه پدې کتاب کښې ئې ډېره ښه څېړنه شويده. دکتاتوره جامعه چه فرد او فرديت په کلي توګه محوه کړی يا فردی دکتاتوري چه دکتاتورلکه لويه هيولا اوبلاوی خلک خپل مخلوق وګڼي او جامعه ورته هيڅ قيمت او ارزښت ونه لری دواړه داسلام له نظره منفوردي.

دغلام او غلامۍ دسيستم کلي اضمحلال، الغاء اودهغه ريښې شنډول چه داسلام تر راتلو دمخه ئې لکه هيولیٰ دډيرو انسانانو په سرنوشت باندې لويې کولې داسلام دپيغمبر او په دنيا کښې داجتماعي عدالت دبرقرارولو د يواځني قهرمان حضرت محمد(ص) او دهغه ديارانو په سيستماتيکي حرکت او عملی اقداماتو له مينځه ويوړل شو او دغه تاريخي او انقلابی افتخارهم داسلام داجتماعي عدالت دتامين په برکت دی چه برجسته مثالونه ئې پدې کتاب کښې ډېرپه ښه صورت راټول او څېړل شويدي.

په اقتصادی لحاظ داسلام اقتصادی سيستم او روش ډېر قاطع او مشخص دی او صريح احکام لري، اسلامی عدالت او مساوات دانه خوښوی چه په يوې اسلامي ټولنې کښې يوئې نادار او پريشانه او بل ئې دقاروني جايدادونو مالک او خاوند وي.

که داسلام اقتصادي سيستم په يوه جمله کښې خلاصه کيدی شي نو ويلی شو چه له شتمنونه اخيستل او په نادارو ئې ويشل داسلام اقتصادي پاليسي ده اودغه ويش هم بايد داسې وي چه دنادار حيثيت او انساني کرامت ته هيڅ راز صدمه ونه رسوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فاحشه سرمایه اوغنا په اسلام کښې د سرکشۍ، فتنې، فساد، ظلم، کبراو تکبر تومنه او منبع ښودله شویده چه دهر راز بیعدالتیو سبب ګرځي.

له فساد سره مبارزه، له ظلم سره مقابله، له بعیدالتۍ سره مجادله د حق حمایه او د عدالت قایمول اسلامی امر او تعلیم دی نوځکه د اسلام دین ملاکي، سرمایه داري، خاني او سرداري نه خوښوي او په ښه نظر ورته نه ګوري.

ځکه چه د پیغمبرانو د اوامرو په مقابل کښې سرکشي، تمرد او نافرماني همدغو خلکو کړیده، تحول او نوی دین دوی نه دی منلی او د ارتجاع حامیان او دزاړه حال طرفداران هم دوی پاتې شویدي.

فاحشه سرمایه او شتمنی پخپل اصل کښې د ظلم، ظالمانو او نورو بیعدالتیو په مقابل کښې خپل خاوند او مالک زبون، جبون، ترسو او بزدله کوي او د مجادلې او مبارزې جرئت، احساس، توان او شهامت ورنه اخلي او اسلام نه غواړي چه پیروان ئې زبون او جبون وي او د حق او عدالت په برقرارولو کښې د ظم او ظالم له مقابلې نه وویرېږي یا وډارشي.

نوځکه اسلام سرمائې او شتمنۍ ته ښه نظر نلري. البته هغه سرمایه دار چه خپله سرمایه د جامعې د خیر او د خلکو د ګټې د پاره په کار اچوي په اسلام کښې ډېر غټ حیثیت او مقام لري او په دغه ډله کښې نه حسابېږي.

اسلام نه یواځې فاحشه غنا او سرمایه چه د انسانیت دښمن دی بد ګڼی بلکه هرهغه شی چه له یوه انسان نه دهغه انسانیت اخلی نه خوښوي او داپدې چه اسلام اصلاً انسان سازه او انسانیت پروره دین دی.

غیرملي، غیر دیموکراتیک، غیرولسي مسلکونه اونظامونه چه د ځان بقا او دوام غواړي په یوې ټولنې کښې همیشه په سردار، ملاک، خان او سرمایه دار اتکا کوي، همدوی د خپلو اجرااتو د پرمخ بیولو د پاره جذبوي ځکه چه عقیدوي او مفکوروي نژدیوالی او اشتراک دوی یوله بله سره تړي او ملګری کوی داپدې چه دغه راز خلک په ټولنې کښې د تخریب، فتنې او فساد په خپرولو کښې خاص مهارت لری او غیرملی او غیر ولسي مسلکونه یانظامونه خو په ټولنې کښې غیرد فساد له خپرولو نه بله سرمایه ګذاري اصلاً نه منلی شي او نه ئې کولی شي.

بیا هم همدا د اسلام دین دی چه هدف او مقصدئې د اجتماعی عدالت تامین، د مساواتو براقراری او د واقعي دیموکراسۍ تعمیم دی نوځکه ئې د فتنې، فساد او ظلم د له منیځه وړلو د پاره له خپله آغازه د دغو ظالمانو، سردارانو او سرکشو خلکو د مخالف قطب یعنې د تودې په اکثریت لکه نادارو، مظلومو، محتاجو، مسکینو او غریبو خلکو اتکا کړیده او د خپلو اجرااتو او اهدافو د پرمخ بیولو د پاره ئې هم دوی له ځانه سره شریک او ملګری کړی دی.

د حضرت محمد (ص) او د هغه دیارانو او اصحابو حیرانوونکی کارنامې، اجراآت، اقدامات او تعیینات پد غه مورد کښې هم د اسلام د دغه اقتصادي سیستم د تعقیب ښکاره ثبوت دی.

دا روش د غه حقیقت ثابتوي چه د اسلام د صدرجامعې د اجتماعي عدالت، کاملې برابرۍ او دیموکراسۍ د پاره خپل اداري او اقتصادي سیستمونه دواړه یوله بل سره هم آهنګ کړی وا و دیوه هدف د تامین د پاره ئې یو ځای پرمخ بیول.

د حضرت محمد(ص) په مبارکو لاسونو باندې د حضرت بي بي خدیجې، حضرت عثمان او د اسلام د نورو ډیروو اقعي پیروانو د ثروت او دارایۍ د توزیع کولو طرز همدغو نادارو او بیوزلوته دا په ټینګه ثابتوی چه یواځې او یواځې همدا د اسلام دین او هغه هم د حضرت محمد(ص) او د هغه دیارانو او اصحابو د وخت اسلام و چه رفتارئې د ګفتار او کردار سره یو و چه هغه په ډېر وسیع معنیٰ عبارت و د یوې سالمې او آزادې جامعې له جوړولو څخه.

عزیزالرحمن «الفت»
دحوت ۱۰- کال ۱۳۵۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

مقدمه

چاچه په بشري تاریخ کښې بې تعصبه صحیح تحقیق کړی او د منصف نظر خاوند دی دا مني چه پیغمبران، مصلحان او اخلاقي رهبران د بشریت لارښوونکي دي چه دانسان په تهذیب او اصلاح کښې ستره برخه لري او دجوامعو په ښه کولو او سمولو کښې ئې کار او زیار ډېر قدرور دی. دوی ددې دپاره چه نیکي په بدۍ او حق په باطلو غلبه ومومي، کړاوونه ګاللي، اورونو ته غورځول شوي، په کاڼو ویشتل شوي، په سولۍ خېژول شوي او رټل شویدي. ددوي په تعلیم او تربیت ډېرنه سړي سړي شویدي او قومونه دانسانیت په سمه لار منزل مقصودته رسیدلي دي.

هر دین په خپل وخت کښې دتکامل او ترقۍ په لور کاملاً یومفید حرکت و چه بشریت ئې وړاندې بیولی او فرهنګ ته ئې لوی خدمت کړیدی، دفرد جوړښت او دټولنې ټولښت دلویو ادیانو میوه ده چه اسلام دغه میوه نوره هم خوږه کړیده. په دې کښې شک نشته چه دفرد او جامعې ښه والی او سموالی یو په بل پورې کلک تړون لري.

افراد جامعه جوړوي او جامعه دافرادو په جوړولو کښې مؤثر نقش لري. دفرد درشد او تکامل دپاره ښه جامعه په کارده او ښه جامعه دښو اشخاصو په لاس جوړېږي. که دفرد او جامعې ترمنځ توازن ونه ساتل شي نو بیا یو په بل تېري کوي او خوري ئې.

په یوه ټولنه کې که فرد او فردیت ته زیاته اعتنا وشي او فردي آزادي له خپله حده تجاوز وکړي نو بیا ځینې افراد دخپلو خاصو استعدادونو یا د مساعدو شرایطو او حالاتو په وجه ډېر پیاوړي کیږي او په نورو افرادو تسلط پیدا کوي چه په دغه صورت کښې دانساني استعمار او استثمار مسئله منځ ته راځي او طبقاتي تضادونه طغیان کوي. که بالعکس فرد بیخي بې اهمیته وګڼل شي او دټولنې دقربانۍ ګډوری شي نو بیا دجامعې درونند سیوری په افرادو لوېږي او استعدادونه ئې وده نشي کولی. دفرد او جامعې په معامله کښې افراط او تفریط دواړه ډېر خطرناک دي او ددغې موازنې ساتنه ډېرزیات دقت غواړي. که ددې تلې هره پله درنه شي اجتماعي عدالت له منځه ځي او ظلم منځ ته راځي.

اسلام دفرد او جامعې په جوړولو کښې داجتماعي نظام په حیث هم دفرد شخصیت او حیثیت محترم ګڼلی، هم ئې دجامعې خیر او مصلحت په نظر کښې نیولی دی، هم ئې یو قوي او ستر جماعت یعنې اسلامي امت جوړ کړی چه عرب او عجم، تور او سپین، بډای او فقیرته ئې مساوي حقوق ورکړی او اجتماعي عدالت ئې له هرڅه پورته او لوړ ګڼلی دی، هم ئې دشخصیت او استعداد رشد او تکامل ته زمینه مساعده کړې چه افراد دقابلیت په صورت کښې نبوغ او قهرمانۍ ته ورسیږي او فردیت تجلي وکړي.

دفرد او جامعې جوړول د دواړو دپخلاکولو او ملګري کولو په معنی هم په اسلامي نظام کښې په ډېر دقت له نظر لاندې دي. هغه متوسط حد چه په دغه مورد کښې اسلا م موندلی دفرد او جامعې متضادې ګټې خوندي کوي او یو له بله ئې مربوطوي.

اسلام د فردیت له روزلو سره په افرادو کښې اجتماعي شعور او احساس دومره قوي کړی چه فرد دجامعی په خدمت کښې دسر او مال قربانۍ ته چمتو شو او په خپله اراده ئې عمومي خیر او مصلحت په شخصي ګټو مقدم وګاڼه او شخصیت ئې دخلکو په خدمت کښې وموند.

داسلام دبریالیتوب راز په همدې کښې دی چه په خپلو پیروانو ئې د ایثار او قربانۍ رښتیانۍ جذبه او ټینګه اراده پیدا کړه چه دااجبار ځای اختیار ونیوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلام کښې د جامعې د خیر او مصلحت د پاره د سر او مال قربانول یو لوړ هدف وګرځید او تقدس ئې وموند چه په روحي او نفسیاتي لحاظ څه بایلل څه ګټل وګڼل شوه او په ذهن او شعور کښې د ېر لوی اساسي او حسي بدلون راغی او د قربانۍ افتخار د افرادو نصیب شو.
که چیرې اسلام فرد ته د مالکیت حق نه وای ورکړی څه به ئې قربان کړي وُ؟
که فرد په فداکارۍ مجبور وای او د ده اراده پکښې دخیله نه وای د ایثار او فداکارۍ معنی به څه وه؟
دې ارادو افرادو حرکت او عمل به هم ماشیني و او د فکرکولو ضرورت به نه و موجود.
پخوا اتردې چه د اسلام فعال او خلاق نقش د فرد او جامعې په جوړولو کښې په دواړو معناؤ و څیړو ښه به داوي چه د اختصار په ډول د اسلام په حقیقت او ماهیت ځان پوه کړو او پخوا اتردې چه د اسلام ماهیت او حقیقت ځانته معلوم کړو بهتره ده چه د اسلام او د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم د نبوت او رسالت مطالعه له آغازه شروع کړو.

مُحمد صلی الله علیه وسلم

۵۷۰-۶۳۲م

کله چه د وحي ورځې رانژدې شوې محمد (ص) له خلوت سره مینه پیدا کړه ځکه به د حرا غار ته ورته او په شپو شپو به ئې هلته عبادت کاوه او آسماني خوبونه به ئې لیدل. دده رښتیاني خوبونه د وحی مقدمات وچه د چا په قول ئې شپږ میاشتې دوام وکړ.
د عمر څلوېښت کاله ئې چه پوره شوه حضرت جبریل ورته د روژې په (۱۷) د دوشنبې په ورځ د نبوت پیغام راووړ د هغه وخت د قمري کال په حساب دده عمر څلوېښت کاله، شپږ میاشتې او اته ورځې وې او د عیسوي میلاد (۶۱۰) د اګست شپږمه وه چه دی د حرا په غار کښې و او د (اِقرَاْ) امر ورته وشوه چه د وحی آغاز ؤ.
چا چه لومړی په ده ایمان راوړ په ښځو کښې بي بي خدیجه، په هلکانو کښې لس کلن (علي) او په آزادو سړیو کښې په احرار و رجالو کښې (۳۷) کلن (ابوبکر)، په موالیو کښې (زیدبن حارثه) په مریانو کښې (بلال بن رباح) حبشی و.

اسلام ته خفي دعوت:

وروسته ترهغه چه (یآ اَیُّهاالمدَثِر) سورت نازل شو محمد (ص) په غیر علني ډول اسلام ته د خلکو بلنه شروع کړه او د هغه خفي دعوت درې کاله دوام وکړ، په دغه موده کښې به مسلمانانو مونځونه له مشرکانو نه په پټه کول. یوه ورځ یوه مشرک ولیده چې (سعدبن ابی وقاص) په یوه پټ ځای کښې لمونځ کوي ځکه ئې دده دغه کار وغانده او سعد د هغه سره په شخړه اخته شو او مشرک ئې زخمي کړ، دا لومړی وینه وه چه په اسلام تویې شوه.
په همدغه وخت کښې رسول الله (ص) او څو تنه اصحاب دارالارقم ته ننوتل او هلته به ئې لمونځ او عبادت کاوه. دارالارقم د صفاد غونډۍ په بیخ کښې دارقم ابن ابی ارقم کور وچه په اسلام کښې له سابقونو څخه دی.
یو شمیر صحابه چه د حضرت ابوبکر په بلنه مسلمانان شوي ؤ داوو: عثمان ابن عفان، زبیربن عوام، عبدالرحمن بن عوف، سعدبن ابی وقاص او طلحه بن عبیدالله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلام اظهار:

دخفي دعوت درې کاله چه پوره شوه په (۶۱۳)عیسوی کښې الله پاک رسول الله (ص) ته امروکړچه خلک په ښکاره دین ته راوبوله (فَاصدَع بمَا تُوءمرُوَأَعرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ - الحجر آیت ۹۴)یعنی ښکاره کړه هغه څه چه پرې مامورکېږې اوله مشرکالو څخه مخ واړوه.

داهم ورته وویل شوه:(وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ -الشعرآء آیت ۲۱۴) وویروه خپله ډېره نژدې قبیله.

د اسلام ښکاره دعوت چه شروع شو او پیغمبرخپل رسالت علني کړ د قریشو مشران: عتبه او شیبه د ربیعه زامن، ابو البختري دهشام زوی، اسود ابن المطلب، ولید ابن مغیره، ابوجهل بن هشام ، عاص بن وایل سهمی، نبیه او منبه دحجاج زامن اود اسې نور ابو طالب د حضرت محمد (ص) تره ته ورغلل او ورته وئې ویل:
ستاوراره زمونږ خدایان وکنځل، زمونږ دین ته ئې بد وویل، زمونږ پلرونه ئې ګمراهان وبلل، ته به یا هغه منع کوې او یا به ئې مونږ ته پرېږدې او لاس به ترې اخلې، زمونږ دین ستا دین هم دی او تاهم دهغه دین ندی قبول کړی. ابو طالب له هغوی سره په ښه ژبه خبرې وکړې او رخصت ئې کړه دی پخپله رسول الله (ص) ته ورغی او د هغوی دغه خبرې ئې ورته وکړې، دخدای رسول (ص) له خپل دعوت نه لاس وانه خیست او خپل رسالت ته ئې دوام ورکړ.
قریش بیا ابو طالب ته ورغلل او داځل ئې ورسره په تنده لهجه خبرې وکړې خو بیا هم څه نتیجه ترې حاصله نشوه دریم ځل بیا دغه راز مفاهمه تکرار شوه مګر اولوالعزم پیغمبر خپل رسالت په هیڅ صورت پرینښود. بالاخره قریشو پخپله رسول الله (ص) ته رجوع وکړه او ورته ئې وویل که له دغه کاره لاس واخلې هرڅومره مال چه غواړې در به ئې کړو چه له ټولو نه زیات مالدار شې، که د قریشو قیادت او سیادت دې خوښ وي ټول به دې اطاعت ته غاړه کېږدو او امرونه به دې منو، که مریض ئې او څه صحي عارضه درته پیښه وي طبیبان به درته راوغواړو او علاج به دې وکړو. رسول الله (ص) ورته په ځواب کښې وویل: که څوک مې په یوه لاس کښې لمر او په بل لاس کښې سپوږمۍ کېږدي قبول به ئې نکړم او له خپل رسالت نه به لاس وانخلم.
کله چه قریش پخپلو ټولو کوششونو کښې ناکامه شوه نو د حضرت محمد (ص) او دده داصحابو د ځورولو او ازارولو اراده ئې وکړه او خصوصاً هغه مومنان چه ضعیفان او بې مرستې و لکه موالي او غلامان چه قومي ملاتړئې نه درلود او له نورو ځایو راغلي و له سختو شکنجو او عذابو نولاندې ونیول شوه چه له اسلامه واوړي او د حضرت محمد (ص) پیروي پرېږدي مګر اسلام او حضرت محمد (ص) دخپلو پیروانو په روح او ضمیر کښې دومره عمیق نفوذ کړی وچه ددین په لار کښې ئې د سر او مال قربانول ابدي ژوند ګانه او له ډېرو شدیدو فشارونو لاندې ئې خپل ایمان ټینګ ساته.
په دغسې وخت کښې چه مومنان ډېر لږ او په ډېر ضعیف حالت کښې و د حضرت محمد (ص) علني تبلیغ او ښکاره اسلام مسلمانان له ډېر مشکل امتحان سره مخامخ کړل.
هغه نقش چه اسلام ئې دافرادو او اشخاصو په روحی تقویه او معنوي جوړښت کښې لري په همدغه لومړی مشکله مرحله کښې خپله معجزه ښیي او دا ثابتوی چه اسلام دډېرو ضعیفو کسانو روحیه او سجیه څومره پیاوړې کړه او له څنګه خلکو نه ئې څنګه خلک جوړ کړه؟
دمثال په ډول ددغو څوتنو مقاومت او ټینګ عزم دخاصې یادونې وړدی.

بلال:

حضرت بلال دحبشي رباح زوی چه مور او پلار ئې اسیران نیول شوي و او دی د امیه بن خلف غلام پاتې شو د اسلام په دین مشرف شو او په همدغه وجه به امیه دی لوڅ لغړ په سره غرمه کښې په سروشګو کښې ښخ کړ او درنه تیږه به ئې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

سینه ورته کیښوده چه د کفر کلمه پرې ووايې اولات ومنات اوعزی په خدايي ومني مګر بلال به په همدغه حال کښې احد احد ويل اوخپله عقیده ئې نه پرېښوله.
چاچه دمکې معظمې دسره اوړې سره غرمه لیدلې وي هغه پوهیدلی شي چه ددغه عذاب تحمل څومره مشکل دی او په دغسې حال کښې د وحدانیت اواز اوچتول څنګه ایمان غواړي؟
یوه ورځ چه دغه حال ابوبکر ولید نو امیه ته ئې وویل له خدايه نه ډارېږې چه دغه مسکین دغسې په عذابوې. امیه ورته وويل: تا فاسد کړيدی ته ئې خلاص کړه. ابوبکر وویل: زه یو غلام لرم چه ستا په دین دی هغه به تاته درکړم ته دی ماته راکړه. امیه داخبره ومنله او بلال ئې حضرت ابوبکر ته ورکړ، ابوبکر هغه سمدلاسه ازاد کړ اوله دغسې عذابونو نه ئې نجات ورکړ.

یاسر، عماربن یاسر اوسمیه (دیاسر ښځه):

هغه وخت چه رسول الله (ص) په دارالارقم کښې و او د مسلمانانو شمیر لا څلویښتو تنو ته نه و رسیدلی چه عمار، یاسر او سمیه مسلمانان شوه او بني مخزومو په همدغه سبب عمار او دده پلار او مور په تکنده غرمه کښې ابطح ته بیول او سرې شګې به ئې پرې راړولې چه دغه دین پرېږدي او بېرته پخواني دین ته واوړي. رسول الله (ص) چه دوی په دغه حال ولیدل نو ورته ئې وویل:
(صَبراً آلَ یَاسَر فَإنّ مَوعِدَکُمُ الجَنّةُ) صبر کوی ځای موجنت دی. دا لنډه وینا چه دیوه پیغمبر دخولې وه دومره موثره وه چه یاسر په دغه سخت عذاب کښې مړشو او خپل ژوند ئې دعقیدې په لاره کښې قربان کړ.
سمیه هم په همدغه حال کښې صابره پاتې شوه او چه ابوجهل ورته بد رد وویل، دې هم بالمثل سخت ځواب ورکړ او ابوجهل په ډېرې بیرحمۍ په فحبیع او وحشیانه ډول ووژله. په اسلام کښې لومړی شهیده همدغه سمیه دعمار مورده چه د ابوجهل په لاس په جارحه آله په قتل ورسیده. سمیه په دغسې حال کښې هم له ابوجهل غوندې ظالم او قسي القلب سړي نه ونه ویرېده او ځواب ئې وروګرځاوه.

خباب:

وائي چه دی شپږم سړی و چه په اسلام مشرف شو او دقریشو له لاسه په هغو سرو شګو کښې ښخیده چه جوار به پکښې وریته کیدل مګر خباب په هیڅ صورت چاله خپلې عقیدې وانه ړاوه اوپه خوله ئې هم دکفر کلمه رانغله که څه هم دده په شا به په اورسرې کړې تیږې هم اېښودل کیدې.

صهیب:

دسنان رومی ځوی صهیب چه دی او عمار بن یاسر په یوه ورځ مسلمانان شوی ؤ اودمسلمانانو شمیر لا څلویښتو ته نه و رسیدلی دقریشو له لاسه ئې ډېر عذابونه اوکړاوونه ولیدل او دهجرت اراده ئې وکړه قریشو دی پدې شرط پرېښود چه خپل مال ئې ټول قریشو ته پرېښود او دی ترینه یوسر او دوه غوږه لاړ.

عامر بن فهیره:

رسول الله (ص) لا دارالارقم ته ننوتلی نه و چه عامر بن فهیره اسلام راووړ. دی هم دضعیفانو له جملې څخه و او له ډېرو ستونزو او کړاوونو سره مخامخ شو مګر مقاومت ئې له لاسه ورنکړ او بې ایمانه نشو. حضرت ابوبکر دی هم وپیره او ازاد ئې کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لبيبه:

دبني مومل مينځه هغه وخت مسلمانه شوه چه عمربن خطاب لا په اسلام مشرف شوی نه و. عمر د اسلام په وجه لبيبه په راز راز عذابونو کړوله مګر عمرغوندې يوه قوي شخص ونکړی شوه چه دلبيبې په ايمان غلبه وموميي او د اسلام جذبه ئې مړه کاندي. داهم حضرت ابوبکر وپيرله او ازاده ئې کړه.

دا و د ايمان دقوت يو ځو مثاله چه د شرک اوکفر په مقابل کښې ئې ثبات اومقاومت د اسلامي تاريخ له مفاخرو څخه ګڼلی شو.

اوس چه د اسلام لومړنی حال څه نه څه معلوم شو په اسلام به يو اجمالی نظر واچوواو و به ګورو چه دغه دين له خپلو پيروانو څه غواړی او څه ترې جوړوي؟

اسلام

د اسلام سپيڅلی دين په دوو ټکوکښې خلاصه کولی شو:

ايمان او صالح عمل.

په قرآن کريم کښې چه هرځای ايمان ياد شويدی صالح عمل (وَعَمِلُوا الصَّالِحَات) ورسره جوخت ملګری دی. يعنې بې عمله ايمان اوبې ايمانه عمل ئې ندی پکار.

ايمان دهغې عقيدې نوم دی چه سړی ديوه خدای خدائي، دمحمد (ص) پيغمبري دزړه په صدق ومني، قرآن کريم او د الله تعالی (ج) نورکتابونه، ملکې اوپيغمبران په حقه وګڼي، خير او شر د خدای له لوري مقدر وبولي او پس له مرګه بيا ژوند ته اميدوار وي.

صالح عمل دوه ډوله دی: يو هغه فرايض او واجبات دي چه مومنان ئې دعبادت په توګه سرته رسوي يعنی کلمه ويل، مونځ کول، روژه نيول، زکوة ورکول، حج اداکول او داسې نور واجبات.

بل هغه اجتماعي وظايف اومکلفيتونه دي چه په اجتماع او جامعې پورې تعلق لري او په نوروئې اثر پرېوزي. په تعبدي فرايضو کښې هم زکات ورکول علاوه په دې چه مالي عبادت دی اجتماعي منظور پکښې ډېر قوي دی چه نورو ته ئې خير او ګټه رسېږي.

دجمع، جمعې او اخترونو مونځونه او حج هم اجتماعي جنبه لري، دصالحو اعمالو ډېره درنه او مهمه برخه هغه وجايب اوتکاليف دي چه اجتماعي ژوند او دجامعې نيکمرغي تامينوي.

اسلام که له يوې خوا دمومن اومسلمان تعلق له خدای سره ټينګوي له بلې خوائې دجامعې دمفيد اوصالح غړی په حيث دجامعې اجتماعي خدماتو ته چمتوکوي او دخدای له مخلوق سره ئې مينه او همدردي پيدا کوي.

که څوک په اجتماعي وجايبو اوتکاليفو کښې مقصر وي تش زهد اومحض عبادت ئې له الهي عذاب او عتاب څخه نشي ژغورلی.

په قرآن کريم کښې د اسورت: (أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ فَذَلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ)

په ډېر صراحت مونځ کوونکي پوهوي چه يوازې مونځ ددينداری دليل نه دی بلکه له دغه مهم عبادت سره ديتيم او مسکين مرسته او لاس نيوی هم ددين مهم رکن دی که څوک دا کارنه کوي اومحض عبادت او مونځ کوي هغه په حقيقت کښې ريا کار اوله لمانځه څخه غافل دی چه دين ئې په صدق نه دی منلی او د افسوس وړدی.

په دې آيتونو کښې الله تعالی دخطاب په ډول خپل رسول (ص) ته وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

آيا ليدلي دې دې هغه څوک چه د دين تکذيب کوي او دجزا ورځ دروغ ګڼي دا هغه څوک دی چه يتيم رټي او د مسکين په مړولو کښې له تحريص او بيړې نه کار نه اخلي، د هغو مونځ کوونکو په حال افسوس چه له خپل لمانځه څخه غافل دي او ماعون منع کوي.

ماعون هغه ورځني کار آمد شيان دي چه خلک ئې معمولاً يو له بله په عاريت غواړي لکه: کټوه، ديګی، تبر، لور، تار، ستن او داسې نور.

په اسلام کښې مومن د مومن ورور ګڼل شوی او (اِنَّمَا المؤمِنُونَ اِخوَةٌ) قرآنی تړون دی چه مومنان ئې د ايمان په حبل المتين ټينګ تړلي دي.

دا وروري محض دخولې خبره نده او عملي ثبوت غواړي چه بايد په زړه کښې ځای ولري او په لاس او پښو ئې عملاً اثبات وشي.

رسول الله (ص) مومن او مسلمان داسې معرفي کوي:

(لَا يُؤمِنُ اَحَدُكُم حَتّیٰ يُحِبَّ لِاَخِيهِ ما يُحِبُّ لِنَفسِهِ-عن انس رواه البخاری) يعنې ستاسو هيڅ يو (کامل)مومن کيدی نشي څو چه د خپل ورور د پاره محبوب و نه ګڼي هغه چه د ځان د پاره محبوب ګڼي يعنې هغه څه چه په ځان ئې لوروي بايد په بل مومن ئې هم ولوروي. دا هم د رسول الله (ص) حديث دی:(اَلمُؤمِنُ اَخُو المُؤمِنِ لَا يَظلِمُهُ وَلَا يَخذُلُهُ وَلَا يَسلِمُهُ)مومن د مومن ورور دی چه نه پرې ظلم کوي نه ئې يواځې پرېږدي او نه ئې ظلم ته سپاري. په يوه بل حديث کښې راغلي دي:(اَلمُؤمِنُ لِلمُؤمِنِ كَالبُنيَانِ يَشُدُّ بَعضُهُ بَعضَاء-عن ابی موسیٰ رواه البخاري) مومن د مومن د پاره لکه بناء داسې ده چه بعضې ئې بعضې ټينګوي.

د مسلمان په باب رسول الله(ص) ويلي دي:(اَلمُسلِمُ مَن سَلِمَ المُسلِمُونَ مِن لِسَانِهِ وَيَدِهِ-بخاري) مسلمان هغه دی چه مسلمانان ئې له ژبې او لاس څخه په امان وي.

اسلام د يوه مسلمان تش طاعت او عبادت ته نه ګوري بلکه په اجتماع کښې ئې ګوري چه له نورو سره څه سلوک او څه راز رويه لري.

وايي چه يوه شاهد د حضرت عمر (رض) په مخکښې شاهدي اداکړه او هغه دغه شاهد ته وويل داسې څوک راته راوله چه تا پېژني. شاهد يو سړی راووست چه د شاهد ښه ستاينه ئې وکړه عمر (رض) ستايونکی ته وويل ته ئې نژدې ګاونډی (همسايه) ئې چه مدخل او مخرج ئې درته معلوم وي؟ستايونکي وويل: نه ! عمر (رض)وويل: په سفر کښې ئې ملګری شوی يې چه اخلاقي مکارم ئې درته څرګند شوی وي؟ هغه وويل: نه ! عمر (رض) بيا وويل: د درهم او دينار معامله دې ورسره کړيده چه پرهيزګاري او تقویٰ ئې درته ښکاره شوی وي؟ هغه بيا د نه ځواب ورکړ.

دا ځل حضرت عمر (رض) ورته وويل: ګمان کوم چه په مسجد کښې دې په لمانځه ولاړ ليدلی چه د قرآن په لوستلو ئې همهمه او زمزمه کړيده او خپل سرئې ټيټ کړی او جګ کړی دی. ستايونکی وويل: هو ! عمر هغه ته وويل: ځه لاړشه ته ئې نه پېژنې او شاهد ته ئې وويل: لاړشه بل څوک راوله چه تا پېژني.

له دې ماجرا څخه ډېره ښه معلومېږي چه اسلامي نظر يو مسلمان يوازې په مسجد کښې نه ګوري په کور کښې، په سفر کښې او په معامله کښې ئې هم ګوري او شهادت ئې هغه وخت قبلوي چه عملاً ئې اجتماع ته ښه امتحان ورکړې وي.هغه څه چه اسلام ئې په پوره مومن او مسلمان کښې غواړي او خوښه وي ئې په دې آيتونو کښې ئې بيان په ښه شان شويدي:

(لَّيْسَ الْبِرَّ أَن تُوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَـكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِوَالْمَلآئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّآئِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُواْ وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَـئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَـئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ البقره آ:۱۷۷) نيک عمل يوازې دا نه دی چه خپل مخونه د مشرق او مغرب خوا ته واړوئ. لو يه نيکي د هغه چا نيکي ده چه په خدای او د قيامت په ورځ، په ملکو، په کتابونو او په پيغمبرانو ايمان راوړي او مال ورکوي سره له

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي چه ورته ګران وي خپلوانو ته يتيمانو ته محتاجو ته، مسافرو او سوالګرو ته او لګوي ئې د غاړو په ازادولو کښې او مونځ کوي. زکات ورکوي او پخپل عهد وفا کوي کله چه عهد وکړي(او خاص ګرزوو) صبر کوونکي په سختيو ، کړاوونو او په جنګ کښې. دا ډله هماغه کسان دي چه صادقان دي په دين کښې او هم دوی دي متقيان. په دې آيت کښې پس له ايمانه اول مال ورکول خپلوانو ، يتيمانو ، مسکينانو ، پرديسيانو ، سوالګرو ته او د غلامانو دازادولو د پاره نيک کار ګڼل شوی او پس له هغه مونځ او زکات.

دلته د زکات ذکر دا ښيي چه يوازي د زکات ورکړه کافی نه ده بايد سربيره په زکات نور مال هم په خيريه چارو کښې د حاجت خاوندانو ته ورکړ شي. وفا په عهد او په شدايدو کښې صبر او ثبات هم د اصلي نيکۍ مهمه برخه ده.

رښتياني ايمان او اسلام له خدای او رسول او له فی سبيل الله جهاد سره داسې ټينګه مينه غواړي چه نورې مينې ئې په مقابل کښې د وجود اظهار ونکړی شي ځکه الله تعالی فرمائي:

(قُلْ إِن كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَآؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُم مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُواْ حَتَّى يَأْتِيَ اللّهُ بِأَمْرِهِ التوبه آ:۲۴) ووايه ! (ای محمده)که دي ستاسو پلرونه، ستاسو زامن، ستاسوورونه، ستاسو ميرمنې، ستاسو خپلوان او هغه مالونه چه پيدا کړي مو دي او هغه تجارت چه د بازار له سړيدو څخه ئې په ويره کښې ياست او هغه استوګنځي چه خوښ مو دي له پاک الله له رسول الله او له فی سبيل الله جهاد څخه زيات محبوب، نو بيا د خدای عذاب ته سترګې په لاره اوسئ. په دې آيت کښې هغه ټول شيان چه انسان ورسره ډېره مينه لري او په هر چا له هر څه نه ګران دي ياد شويدي او بيا ويل شوي که د دغو ټولو په مقابل کښې د خدای، د رسول او فی سبيل الله جهاد پله درنه نوي د الهي عذاب مستحق ياست او د غه راز ايمان هغه ايمان نه دی چه د فلاح موجب ګرزي.

تش په ژبه ايمان څه ايمان نه دی بلکه ايمان يو راسخه عقيده ده چه له زړه سره نه شکېدونکې تعلق لري.

قرآن پخپله د ايمان په باب وائي: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ –الحجرات آ:۱۴) باديه نشينو عربوو ويل چه ايمان مو راوړی. ووايه (ورته) ايمان مو نه دی راوړی ليکن ووائې منقاد شوي يو حال دا چه ايمان مو زړونو ته نه دی ننوتی.

هغه ايمان چه زړونو ئې مزه ليدلې ده له هر څه نه خوږدی او دغه ايمان هر څه کولی شي. ايمان بايد کامل وي ناقص او نيمګړی ايمان څه ګټه نلري. الله تعالی فرمايي:

(أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاء مَن يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنكُمْ إِلاَّ خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ البقره آ:۸۵) آيا ايمان راوړئ د کتاب په يوه برخه او په بله برخه کافر کېږئ څوک چه له تاسو څخه دغسې کوي د هغه جزا نه ده مګر رسوايي ده د دنيا په ژوند کښې او د قيامت په ورځ به سخت ترين عذاب ته ورګرزول کېږي. دا ځکه چه ايمان تجزيه نه قبلوي او د خدای کتاب داسې نه دی چه څوک به ترېنه څه اخلي او څه به ردوي. د خدای امر همدغه دی چه وايي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ ادْخُلُواْ فِي السِّلْمِ كَآفَّة –البقره آ:۲۰۸) ای مومنانو ننوزئ په ټول اسلام کښې. ننوتل دا نه دي چه سړی يوه پښه له دروازې نه دننه کړي او نور دباندې ولاړ وي.

اسلام ډېر احکام لري د اسلام شرعي احکام چه د خدای له لوري نازل شويدي عملي تطبيق غواړي او تعميل ئې حتمی دی.

په اسلامی هيوادونو کښې که اسلامي شريعت جاري نه وي او د خدای د احکامو خلاف فيصلې او اجراآت کېږي دغسې نظام ته اسلامي نظام نشو ويلی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلام کښې دخدای له حکمه مخالف حکم دچلیدونه دی، اصلي حکومت دخدای حکومت دی د اسلام زما مداران دخدای د احکامو چلوونکي او تطبیقوونکي دي. الله پاک خپل پیغمبرته وایي:(فَاحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ –المایده آ:۴۸) نو حکم وکړه د دوی تر منځ په هغه څه چه خدای نازل کړیدي، په بل آیت کښې وائي:(وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ– المایده آ:۴۴) او هر څوک چه حکم ونکړي د هغه څه موافق چه خدای نازل کړیدی نو دغه گروه همدوی دي کافران.

اسلام له مومن او مسلمان څخه شجاعت او بهادري غواړي چه بې دخدای له ویرې بله ویره باید په زړه کښې ونلري اوبې زړه سړی کامل مسلمان کیدی نشي دخدای په اوامرو او مناهیو کښې دا امر اونهی هم شته چه وایي:(فَلاَ تَخْشَوُالناس وَاخْشَوْنِ، فَلاَ تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ –المایده آ:۳ او ۴۴) نومه ډاریږئ له خلکونه او وډارشئ له ما څخه یوازې له خدای څخه ډاریدل اوله خلکو څخه نه ویریدل د اسلامی احکامو په تعمیل کښې ډېر زیات دخل لري.

دمثال په ډول دعدالت قایمول هغه گران کاردی چه کله د اشخاصو او کله دیوه قوم د دښمنۍ باعث گرزي او یوډارن ویرندونکی سړی نشي کولی چه په دغسې مواردو کښې عدالت وچلوي. په دغسې مورد کښې هغه څوک چه له خلکو ډاریږي یا له خدایه نه ډاریږي په دواړو حالو کښې دعدالت له قیام څخه ډډه کوي او څوک چه هم له خلکو ډاریږي او هم له خدایه نه ډاریږي هغه خو هېڅکله ددغه کارجوگه نه وي. په قرآن کریم کښې چه د عدل کولو او دبی عدالتۍ دمخنیوي په باب ډېر تاکید شوی دا هم ویل شوي دي:(وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى المائده آ:۸) او باعث دې نکړي تاسې دقوم دښمني په دې چه انصاف ونکړئ، عدل وکړئ، عدل زیات نږدې دی تقوی ته. په یوه بل آیت کښې وایي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقَيرًا فَاللّهُ أَوْلَى بِهِمَا فَلاَ تَتَّبِعُواْ الْهَوَى أَن تَعْدِلُواْ- النساء آ:۱۳۵) ای مومنانو اوسئ استوار په انصاف، شهادت ورکوونکي دخدای دپاره که څه هم ستاسو په ضرروي یا ستاسې دمورو پلار او خپلوانو په ضرروي، غنې وي که فقیر خدای په دوی زیات مهربان دی، پیروي مه کوئ دنفسي هوا په عدالت کښې.

عدالت قایمول طبعاً له ظلم سره مقابله او مجادله غواړي او مومن ته دا اجازه نه ورکوي چه په خپله مظلوم واقع شي یا بل مسلمان دمظلومیت په حال کښې ووینې او بې تفاوته پاتې شي. رسول الله (ص) وایي:(اِنَّ اَعظَمَ الجِهَادِ عِندَ اللّٰهِ كَلِمَةُ عَدلٍ عِندَ اِمَامٍ جَايِرٍ ابوداؤد-ترمذي) لوی جهاد دخدای په نزد دعدل کلمه ده د ظالم امام په مخکښې. د اسلام ټول واجبات بیانول او اسلامی تربیه او اخلاق په تفصیل سره ښودل په دغه مختصر بحث کښې نه ځايږي. دلته همدومره یادونه بس ده چه اسلام دمسلمانانو په ژوندانه، په اقتصادي، اجتماعي او سیاسي لحاظ حاکمیت لري چه دغه حاکمیت په تشریعي برخه کښې دقانون په حیث کامل تطبیق غواړي. له بلی خوا اسلام دتهذیب النفس او روحي تزکیې په لحاظ په ثقافت او کلتور کښې ژورې ریښې لري چه دفرد او جامعې په جوړښت کښې ئې اخلاقي او تربیوي اغیزې څرگندې دي.

اوس چه د اسلام ماهیت او حقیقت په کلي او اجمال ډول څه نه څه وښودل شو نو وبه گورو چه اسلام څنگه جامعه جوړه کړه؟ او څنگه افراد ئې جوړ کړه؟ په دغو دواړو برخو کښې د اسلام حقیقت نور هم ښه څرگند ېږي او د اسلام پېژندنې په باب ښه مرسته کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلامي جامعه جوړول

کله چه حضرت محمد مصطفیﷺ(ص) په مکه مکرمه کښې خپل رسالت د اسلام په تبليغ شروع کاوه عرب په مختلفو قبايلو او عشايرووېشل شوي و او مختلف عقايد ئي درلوده يعني له قبيلوي تعصبونو او دښمنيو سره ئي په افکارو او معتقداتو کښې هم تشتت او اختلافونه موجود و.
ځينې په دې عقيده وچه نه خدای شته او نه پس له مرګه ژوند. ژوند همدغه دی چه په دنيا کښې دی او مرګ د دهر او زماني کار دی. قرآن کريم د دغو کسانو دغه عقيده په دې ډول بيانوي:
(وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ–الجاثية آ:۲۴) ځينې نور د خدای په وجود قايل وو مګر پس له مرګه ژوند ته نه و قايل. نور خلک د بتانو بندګان و او هرې قبيلې د ځان د پاره بيل بت په خدائي منلی ؤ.
(ود) د کلب د قبيلې (سواع) د هذيل (يغوث) د مذحج او يمنی قبايلو (نسر) د ذی الکلاع (يعوق) د همدان (لات) د ثقيف (عزی) د قريشو او بنی کنانه (منات) د اوس او خزرج د قبيلو خدايان و. او تر دغو ټولو بتانو لوی بت (هبل) و.
سربېره په دې ځينې خلک يهوديت ته، ځينې نصرانيت ته قايل و، چا د ملکو بندګي کوله او چا د پېريانو.
اخلاق او عادات په ډېر منحط حال کښې و، ښځو ته په انساني ارزښت نه و قايل، لوښې به ئي ژوندی ښخولې، غلامان د حيواناتو په څير ګڼل کېده، فحشاء، ربا، ظلم او ناروا څه حدود نه درلوده قبيلوي افتخار، نسبي غرور او خرافات پرستی په اذهانو تسلط درلود.
په دغسې حال کښې له دغسې شرايطو لاندې چه نه نظم و او نه آئين نه يوملي حکومت و، نه سياسي او اجتماعي سازمانونه. له دغسې خلکو نه يو امت جوړول څه اسانه او ارزانه کار نه و.
د اسلامي جامعې اساس په مدينهٔ منوره کښې کېښودل شو او دغه جامعه له مهاجرو او انصارو څخه جوړه شوه يعني يو جزء خواران او فقيران او بل جز ئي شتمن او بډايان و چه په آغاز کښې ئي طبقاتي تضاد موجود و خو دغه تضاد د اسلام تحت الشعاع واقع شو او مينه په هر څه غالبه شوه.
د مکې مسلمانانو د اسلام د پاره خپل کورونه او مالونه په مکه کښې پرېښودل، له خپلو ډېرو نږدې عزيزانو څخه جلا شوه او مدينې ته د بېوزلو پرديسيانو په حيث راغله. انصارو دوی ته د اسلامی جذبې په تقاضا په ډېره مينه کورونه او ځايونه ورکړه او په دوی باندی ئي پيرزوينه ډېره زياته وه.
مهاجرين فقيران و او مدينې ته د پرديسيانو په حيث راغله، انصار چه د مدينې اصلي او سيدونکي او شتمن خلک و، دوی ته ئې پخپلو کورونو کښې ځای ورکړ او خپله شتمني ئي ورسره شريکه کړه حتی چه د انصارو يوه تن يوه مهاجر ته وويل: زه دوه ميرمنې لرم هره يوه چه ستا خوښه شي هغه به طلاقه کړم چه ته ئې په نکاح واخلې.
د مهاجرينو هغه فداکاري چه د اسلام د دين د پاره ئې خپل هر څه د مکې قريشو ته پرېښوده او دوی يو سر او دوه غوږه مدينې ته راغله او د انصارو دغه ايثار چه د اسلام په جذبه ئې مهاجرينو سره هر راز مادي او معنوي مرستې وکړې په بل عبارت د شتمنو او نيستمنو دغه راز ائتلاف او ديوې جامعې تشکيل د نن ورځې د اقتصادي ګټو او طبقاتي تضاد په منطق نه برابرېږي.
د اجامعه په اسلامي اخوت او مشترکه عقيده بنا وه او د (انما المؤمنون اخوة) په اساس رسول الله(ص) د مهاجرو او انصارو ترمنځ د ورورولۍ تړونونه قايم کړه. په دې ورورولۍ کښې عرب او عجم، غلام او بادار، تور او سپين فرق نه درلود او د منافعو تصادم پکښې څه د رزنښو اچولی.
د انصارو ايثار په قرآن کريم کښې د اسې ستايل شوېدی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ ولايَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آ:۹)يعني دوى محبوب او عزيزګڼي هغه چه دوى ته هجرت کوي او څه چه مهاجروته ورکول کېږي انصار پخپلو زړونو کښي څه حسد نه حس کوي، له ځانه نورمقدم او غوره ګڼي که څه هم دوى پخپله محتاج او اړ وي.

دا آيت هغه حال بيانوى چه د پرمالونه د (فئي)په صورت يعني بې جنګه د رسول الله (ص) لاس ته ورغله او هغه ئې ټول په مهاجرو وويشل او دانصار دوو تنوته يکښې برخه ورکړه شوه چه هغوى څه نلرل او نور ټول انصار بې برخې پاتې شوه.

دغه ويشنه په دې لحاظ وه چه دمهاجرو او انصارو ترمنځ څه نه څه مالي موازنه اوتسويه مراعات شي مګر بيائې هم انصاروکښې څه رخه پيدانکړه او دمهاجروحق ئې مقدم وګاڼه.

هغه مثالي جامعه چه اسلام دحضرت محمد (ص) له وخته دحضرت عمر (رض) دوهم خليفه ترشهادته او وروسته تر هغه هم کله کله دنيا ته وړاندې کړه يوه داسې جامعه وه چه سياسې قدرت پکښې بې کبره اوبې غروره دڅېرصالح خدمتګارپه حيث استعمال شو او عدالت، تقوى، مساوات، حريت، قناعت او په نفس حاکميت ئې هغه ښکاره خصوصيتونه او مميزات وچه نظيرئې بيا چاونه ليد.

داسلامي جامعي په جوړولو کښې جهاني او عالمي نظر دخيل و او دمحيط وماحول له سطحي نه ئې مقام ډېر او چت و. په داسې حال کښې چه عربو قبيلوي ژوند درلود اوملي قدرت لا نه و متشکل شوى حضرت محمد (ص) دقرآن په لارښوونه دقوميت او وطنيت له ساحې نه بهرخپل رسالت دټولو خلکو او عالميانو دپاره وګاڼه او په عربو پورې محصورپاتې نشو. دقرآن کريم داآيتونه:

(وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ- سوره انبيا آ:۱۰۷) (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا — سبا آ:۲۸)

(وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولاً وَكَفَى بِاللّهِ شَهِيدًا -النساء آ:۷۹) دامطلب په صراحت ثابتوي چه اسلام ددين په حيث او ديوه اجتماعي نظام په حيث ډېر وسيع نظر درلود او تعلق ئې له بشريت سره وڅکه دمومنين يامسلمين په ځاى د (عالمين) کلمه او د (ناس) کلمه استعمال شوه او (کَافَّةً لِلنَّاسِ) وويل شوه په همدغه اساس ئې په مطلق ډول بني آدم دکرامت خاوند وګاڼه او د (وَلَقَدْ كَرَّمْنَابَنِي آدَمَ)اعلاميه ئې خپره کړه چه په هغه زمانه او په هغسې محيط کښې ئې توقع نشوه کيدى.

په دغه اسلامي جامعه کښې هغه مقام او منزلت چه زيدبن حارثه، اسامة بن زيد ، بلال حبشي، صهيب رومي، سلمان فارسي او نورو عجمو او مواليو درلود، ددې مترقي عصر په غربي اوشرقي ديموکراسۍ کښې ئې مثال نشو موندلی.مونږ وينو اوګورو چه يو زر او څوسوه کاله وروسته په امريکا غوندې هيواد کښې تورپوستکي په څه نظر کتل کېږي.

په نبوي احاديثو کښې دبشر دوستۍ اوبشرپالنې درسونه ډېر موندلى شو چه هلته دمومنانو يا مسلمانانو په ځاى (ناس) ويل شويدى چه په خلک ئې ترجمه کولى شو.

مثلا:(خَيرُ النّاسِ مَن يّنفَعُ النّاسَ) خلک په دې پوهوي چه په خلکو کښې بهتر هغه څوک دى چه خلکوته ئې خير اوګټه رسېږي. په بل حديث شريف کښې راغلي دی:(اَلنّاسُ عَيَالُ اللهِ وَ اَحسَنُ النّاسِ اِلى الله اَحسَنُهُم اِلىٰ عَيَالِهِ) يعني خلک د خداى عيال دي، دخداى په نزد بهترين خلک هغه دي چه د خداى دعيال سره نيکي کوي.

په بل ځاى کښې پيغمبر(ص) خلکوته داسي خطاب کوي:(اَيُّهَا النّاسُ اِنّ رَبّكُم وَاحِدٌ وَ اِنَّ اَبَاكُم وَاحِدٌ كُلُّكُم مِن آدَمِ وَ آدَمُ مِن تُرَابِ اِنّ اَكرَمَكُم عِندَ اللهِ اَتقَاكُم لَا فَضلَ لِعَرَبِي عَلىٰ عَجَمِي وَ لَا لِاَبيَضَ عَلىٰ اَسوَدَ اِلَا بِالتّقوىٰ) اى خلکو خداى مو يودى پلار مو يو دى ټول له آدم څخه ياست او آدم له خاورو څخه دى دخداى په نزد ستاسو ډېر مکرم هغه دى چه ډېرپرهيزګار دى، عربي په عجمي او سپين په تور څه فضليت نلري مګرپه تقوىٰ سره.

(c) ketabton.com: The Digital Library

طبقاتي جامعه د اسلام په نظر کښې:

په کومه جامعه کښې چه ممتازه طبقه موجوده وي او يو شمير خلک په نوروباندی باداري کوي هغې ته طبقاتي جامعه وائي چه اقليت پکښې داکثريت په اوږو باروي.
استعمار او استثمار په همدغسې ټولنه کښې وده کوي او ډېر خلک دلږو دپاره استعمالېږي او قربانېږي.
يو وخت وچه قوي انسان په وحشيانه ډول دضعيف انسان غوښې خوړې او اوس ئي لاهم وحشيان په همدغه ډول خوري مګر په متمدنو قومونو کښې سرې خوړکي اوس په بل ډول ده او هغه داچه بډايان او دقدرت خاوندان ډېر خلک پخپل خدمت کښې په کار اچوي او دهغوی دکار اوزيار په ګټه چړچې کوي خو هغوي ته ډېر لږ څه ورکوي چه ددوی خدمت ته ژوندي پاتې شي.
دغه لوړه او ممتازه طبقه چه دملاکانو ، بډايانو ، سردارانو ، خانانو ياصاحبانو په نامه يادېږي اوفئوډالان ئي عصري نوم دی ددې عصر په ډېروجوامعو کښې دحاکمې طبقې په حيث په خلکو مسلط دي داطبقه خلک په قرآن کريم کښې(مترفين) ، (ملاء)، (اکابر) بلل شويدي او په متعددو آيتونو کښې ئي يادونه په دې ډول شويده:
۱-(وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُم بِهِ كَافِرُونَ -سبا آ:۳۴) يعني هرې قريې ته موچه استازې ليږلې بډايانو او دنعمت خاوندانوئي ويلي دي څه چه تاسو راوړيدي نه ئي منو. په دې آيت شريف کښې الله تعالی حضرت محمد(ص) په دې پوهوي چه دقريشو دسردارانو اوشتمنو په سرکشۍ او نافرمانۍ مه خوابدی کېږه په هروخت کښې مالدارو او متنعمانوله پيغمبرانو سره مقابله کړيده او دخدای احکاموته ئي غاړه نده ايښې.
۲(وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءنَا عَلَى أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَى آثَارِهِم مُّقْتَدُونَ -الزخرف آ:۲۳) مطلب داچه تردا مخه هم دهرې قريې شتمنو اوآسوده حالوکسانو دخدای هر استازي ته همدغه ويلي دي چه مونږ دپلرو او نيکونو زړه لار نه پرېږدو او په تاپسې نه ځو.
۳-(وَقَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاء الْآخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ -المومنون آ:۳۳) دلته دهود ياصالح (ع) دقوم سرداران او مالداران په ګوته شويدي چه په آخرت ئي باورنه درلود او په کفر ټينګ د آسوده ژوند خاوندان و او قوم ته ئي ويل: دی هم تاسو غوندې بشردی هغه څه خوري چه تاسو ئي خورئ او هغه څه څکي چه تاسو ئي څکئ.
۴_(وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَن مِّن بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا -القصص آ:۵۸) ډېر خلګ موتباه کړيده قريه چه په معيشت کښې ئي له حده تيرې کړی نو دا دي ددوی استوګنځي چه وروسته تردوی پکښې ځوک نه اوسېږي مګر ډېر لږ کسان.
يعني عياشي او په عيش کښې افراط دتباهۍ موجب دی.
۵-(قَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلاَلٍ مُّبِينٍ -الاعراف آ:۶۰) نوح عليه السلام ته ئي دقوم سردارانو او سرکردګانو وويل: مونږ تا په ښکاره ضلالت کښې وينو.
۶_(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وِإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ -الاعراف آ:۶۶) هود عليه السلام ته ئي دقوم کافرو سردارانو وويل: مونږ هرګوره تا په سفاهت کښې وينو او د دروغجنوله جملې څخه دې ګڼو.
۷-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُواْ لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسَلٌ مِّن رَّبِّهِ قَالُواْ إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ. قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ إِنَّا بِالَّذِيَ آمَنتُمْ بِهِ كَافِرُونَ -الاعراف آ: ۷۵ او ۷۶) دصالح عليه السلام دقوم سرکښو اشرافو دقوم ضعيفو مومنانو ته وويل: اياتاسو پوهېږئ چې صالح عليه السلام دخپل خدای استازی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی، هغوی وویل مونږ هرګوره دده په رسالت ایمان لرو متکبرانو وویل مونږ په ټینګه د هغه څخه منکر یو چه تاسې پرې ایمان لرئ.

۸-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَكَ مِن قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا-الاعراف آ:۸۸) د شعیب علیه السلام د قوم متکبرو سردارانو وویل: اې شعیبه هرګوره به تا او هغه کسان چه په تا ئې ایمان راوړی له قریې څخه باسو یا به بیرته زمونږ دین ته راګرځئ.

۹-(وَقَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِ فِرْعَونَ أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُواْ فِي الأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ-الاعراف آ:۱۲۷) د فرعون د قوم سردارانو فرعون ته وویل: ایا موسی او دده قوم پرېږدې چه په ځمکه کښې فسادونه کوي او ستا عبادت او ستا د بتانو عبادت پرېږدي.

۱۰-(وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجَرِمِيهَا لِيَمْكُرُواْ فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلاَّ بِأَنفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ-الانعام آ:۱۲۳) په دې آیت کښې د (ملا) کلمه په (اکابر) بدله شویده چه دواړه یوه معنی لري.
الله تعالی وایې په هره قریه کښې مو اکابر مجرمان پیدا کړیدي چه پکښې مکر او امکاري کوي. ددوی مکر په حقیقت کښې له ځان سره دی مګر دوی نه پوهېږي.
له دغو او دغسې نورو آیتونو څخه دا حقیقت ډېر ښه ځرګندېږي چه د قرآن په نظر کښې چه د اسلام نظر هم دی اکابر، سرداران او بډایان خو مره منفور دي.
څوک چه د قرآن په اقتضا او تقاضا پوه وي هغه پوهېږي چه په اسلامي جامعه کښې د ممتازي طبقې د پاره ځای نشته. په اسلام کښې هغه بډای او مالدار ته هرکلی وایه شي چه تجارت او معامله ئې له خدای سره وي لکه چه په خپله خدای (ج) وایي:(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ -الصف آ:۱۰ او ۱۱) اې مومنانو! ایا دلالت وکړم تاسو ته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه، ایمان راوړئ په خدای او رسول ئې او جهاد وکړئ د خدای په لار کښې په خپلو مالونو او نفسونو دا ستاسو د پاره خیر دی که پوه شئ. له خدای سره معامله او تجارت له سر او ماله تېرېدل دي د دې تجارت سند داسې ثبت شویدی:
(إِنَّ اللّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ -التوبه آ:۱۱۱) بې شکه الله تعالی پیرودلي دي له مومنانو څخه ددوی نفسونه او مالونه په دې چه ددوی د پاره به جنت وي نو هرکله چه ددوی سر او مال د خدای مال دی بډایان د دې معاملې په اساس مکلف دي چه د خدای په حکم به وړی مړوي. لوڅ به پټوي او ضعیفان به قوي کوي او په پښو به ئې دروي.
هغه بډایان چه د غه کارنکوي اسلام ئې ردوي او له ځانه ئې شړي لکه ثعلبه چه قصه ئې په قرآن کښې پدی ډول ده:(وَمِنْهُم مَّنْ عَاهَدَ اللّهَ لَئِنْ آتَانَا مِن فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ فَلَمَّا آتَاهُم مِّن فَضْلِهِ بَخِلُواْ بِهِ وَتَوَلَّواْ وَّهُم مُّعْرِضُونَ -التوبه آ:۷۵) له دوی څخه دي هغه څوک چه خدای سره ئې عهد کړی وچه که راکړشي مال هرګوره به ئې صدقه کوو او یو به له نیکانو څخه. کله چې دوی ته خدای له خپل فضل څخه ورکړه بخل ئې وکړ او له عهده وګرځېدل او دوی دي اعراض کوونکي.
تفسیر:
ثعلبه د حاطب انصاري ځوی پیغمبر (ص) ته عرض وکړ چه د بډای کیدو دعا ورته وکړي پیغمبر (ص) که هر څه ورته وویل چه همدغه حال درته ښه دی هغه خپله غوښتنه بیا بیا کوله حضرت محمد (ص) بیا ورته وویل ایا دا دې نه ده خوښه چه زما د قدم نقش تعقیب کړې او په هغه څه پسې هڅه و نکړې چه شکرئې نشې په ځای کولی. ثعلبه بیا اصرار وکړ او عهد ئې وکړ چه که خدای ئې بډای کړي حقوق به ئې په کامل ډول ادا کړي. پس له هغه ورته پیغمبر دعا

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړه او د ثعلبه په اوزو کښې دومره برکت پیدا شو چه مجبور شو د مدینې نه د باندې کلي ته ووزي د ثعلبه په اوزو او مال کښې نور هم دومره زیات والی راغی چه د جمع او جمعې لمونځ ترې پاتې شو او مال ته ئې مخه شوه.
څه موده وروسته چه د پیغمبر (ص) لخوا د زکات غونډولو عاملین ورغله بالاخره ئې د زکات له ورکولو نه انکار وکړ او دغه خبر رسول الله (ص) ته راورسیده چه درې ځله ئې وویل (ویح ثعلبه) افسوس دی د ثعلبه په حال او دا آیتونه هم د همده په باب نازل شول. د ثعلبه خپلوانو چه دغه خبر ثعلبه ته وروورهغه په اکراه سره د پیغمبر (ص) حضور ته د زکات له مال سره راغی خو پیغمبر د هغه زکات قبول نکړ او ثعلبه د شرم او عار په وجه آه و فریاد شروع کړ او په سرئې خاورې باد کړې خو دا هر څه د ظاهري بدنامۍ د پاره و او په زړه کښې ئې نفاق پټ و ځکه چه ده زکات لکه جزیه ګڼله.
وروسته د پیغمبر (ص) له وفاته ثعلبه چه د زکات مال ابوبکر صدیق (رض) ته راوړ هغه هم رد کړ او وروسته تر هغه عمر فاروق (رض) هم د هغه زکات مردود وګاڼه او دغه راز بډای له اسلامي جامعې نه طرد شو.
په اسلام کښې که په صریح ډول طبقاتي تیټ و پاس په همدغه نامه نه وي رد شوي په اقتضائي ډول ئې په دې آیتونو کښې د غه راز نظام غندلی او رد کړیدی.
(إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِي فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ. القصص آ:۴) هرګوره فرعون تکبر وکړ په ځمکه کښې او وئې ګرزاوه د ځمکې اهل طایفې طایفې چه ضعیفه ئې کړه یوه طایفه ترېنه وژل ئې د هغوي زامن او ژوندی ئې پرېښودې د هغوی لوڼې، هرګوره ؤ دی له مفسدانو څخه. غوښتل مو چه احسان کېږدو په ضعیفانو باندې په ځمکه کښې او وګرزوو دوی پیشوایان او وګرزوو دوي وارثان (د فرعون د ملک) او ځای ورکړو دوی ته په ځمکه کښې او وښیو فرعون او هامان ته او د دوی لښکروته د بني اسرائیلو له لاسه هغه عذاب چه فرعونیان ترېنه وېرېدل.
دا آیتونه دا راښیي چه خدای دا نه خوښوي چه څوک خلک طایفې طائفې کړي او یوه ضعیفه او ذلیله کړي لکه فرعون چه بنی اسرائیل همدغه شان کړه او خدای ورته موسی پیدا کړ. که څوک یوه طایفه ټیټوی او لاندې کوي ئې او نور لوړوي نو الهی سنت هغه ضعیفان قوي کوي او لوړه ممتازه طبقه پرې تباه کوي. په همدغه اساس په صدر اسلام کښې د حضرت عثمان (رض) ترخلافته په اسلامي جامعه کښې طبقاتي ټیټ او پاس نه و او اسلامي سیاست د اجتماعي عدالت او مساوات په بناء د برترۍ او کهترۍ احساس محوه کړی ؤ.
که چیرې او س هم اسلامي اصول او اساسونه په یوه جامعه کښې تطبیق شي د طبقاتي تضاد د پاره مجال نه پیدا کېږي.
په اسلام کښې حاکمه طبقه هم په خلکو حاکمه نه وه بلکه د خدای د احکامو مجریه قوه وه. د اسلام خلیفه دربان او پاسبان نه درلود نه دربار و نه درباري جاه و جلال. نا اشنا سړی د ظوا هرو له مخې د خلیفه او د بل سړي فرق نشو کولی، بشري تاریخ د اسلامي خلافت نظیر په بل هیڅ نظام کښې نشي ښودلی.
عمر ابن الخطاب (رض) خو پرېږده د هغه ثاني عمر ابن العزیز هم ثاني نلري. د حضرت ابوبکر (رض) او حضرت علي کرم الله وجهه حال خو هم هر چاته معلوم دی چه اجتماعي اقتدار یې لکه یو ستر امانت وګاڼه او هېڅکله ئې د خپل شخصي او نفسي خواهشاتو د پاره استعمال نکړ او زعامت ئې د مثل اعلی په حیث راتلونکو زمانو ته تاریخي یادګار پرېښود.
هغه اسلامي جامعه چه حضرت محمد (ص) ئې باني او معمار و او خپلو خلیفه ګانو ته ئې د امانت په ډول پرېښوده اساسونه ئې دادي:

مساوات:

د اسلام په اجتماعي اصولو کښې یو مهم اصل مساوات دی ځکه ئې عرب او عجم تور او سپین مساوي ګڼلی او انساني کرامت ئې د هر بني ادم د پاره یو شان منلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه شی چه په دغه کرامت کښې زیاتوالی راولي هغه تقوی ده او بس. د اسلام لوی رهبر حضرت محمد (ص) دوه ځله یو ځل په سوره کهف (آ:۱۱۰) او بل ځل په سوره فصلت (آ:۶) کښې د خدای له لوري مامور شوی چه خلکو ته ووایي: (انما أنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ) زه هرګوره تاسو غوندې بشریم وحی راته راځي. یعني بې له دېنه چه د الهي وحی په وسیله مې معرفت نصیب کېږي نور نو تاسو غوندې یو بشریم او له تاسو نه امتیاز نلرم.

په همدغه اساس به پیغمبر (ص) په هغو موارد و کښې چه وحی به نه وه موجوده د خپلو اصحابو رایه غوښتله او خپله رایه به ئې هم څرګندوله که دده رایه به په اقلیت کښې وه د هغوی په رایه به ئې عمل کاوه او خپلې رائې ته د یوه فرد له رائې نه په زیات اهمیت نه و قایل.

په عمل کښې هم رسول الله (ص) په دسته جمعي چارو کښې له نورو سره مساوي برخه اخیسته که مسجد به ئې جوړاوه خپلو اصحابو سره به ئې تیږې او خاورې راچلولې که دغزا د پاره به ئې خندق کینوده د هغوی په شان به ئې کلنګ واهه او خاورې به ئې ایستلې، په غزاګانو کښې به ئې عملاً برخه اخیسته او د جنګ په میدان کښې له هرچانه زیات صابر و.

له شاقه خدماتو نه ئې ډډه نه کوله او په معیشت کښې ئې برخه له نورو نه خواره وه، خپل نفس ئې ډېر خوار ساته تن اسائې ئې په ځان حرامه کړې وه. په داسې فرش به څملاسته چه تغمې به ئې دده په مبارک وجود کښې څرګندې وې. د اربشو په ډوډۍ به ئې هم نس نه مړاوه او ډېر لږ وخت د پاره به ئې هم په کور کښې د دنیا مال د و مره نه ساته چه موقتاً په بډایانو کښې حساب شي.

د غنیمت او د (فئي) مالونه به ئې په خلکو ویشل او ډېر څه به ئې یو او بل ته ورکول خو په خپله به ئې شپه په لوږه تیروله یعنې په دغه برخه کښې ځانته په مساوي حق هم نه و قایل.

په دنیا کښې به هیڅ داسې مشر یا رهبر نه وي تېرشوی چه خپلو پیروانو سره په هر کار کښې دیوه کارګر په حیث عملاً شریک او سهیم وي او د مالونو په ویش کښې بې برخي یا د ډېرې لږې برخې خاوند وي.

د رسول الله (ص) دغه رویه او دده نور اخلاق او صفات په تربیوي ډول دومره موثر و چه دده په اصحابو کښې ئې تر ډېره وخته عمیق روحي نفوذ مشهود و.

تر ده ډېر وروسته د اسلام د دوهم خلیفه حضرت عمر (رض) په خلافت کښې دیوه یهودي دعوی په حضرت علی کرم الله وجهه باندې خلیفه ته وړاندی شوه هغه حضرت علي احضار کړاو د یهودي په څنګ کښې ئې د فیصلې د پاره ودراوه ځکه چه په اسلام کښې د مساوات او عدالت تقاضا همدغه وه چه مدعي او مدعي علیه مساوي وګڼل شي او څنګ په څنګ ودرېږي که څه هم یو حضرت علي د حضرت محمد (ص) د تره ځوی او ځوم وي او د اسلام د پاره ډېر زیات خدمتونه کړي وي او بل یهودي وي چه له اسلام سره ټینګ عناد لري.

کله چه حضرت عمر (رض) له یهودي سره خبرې کولې د یهودي اصلی نوم ئې واخیست او چه حضرت علی کرم الله وجهه ته ئې خطاب کاوه نو د ابوالحسن په نامه ئې یاد کړ په دغه وخت کښې د حضرت علي په وچولي کښې د غضب آثار ولیدل شوه ځکه حضرت عمر (رض) ورته وویل:

په دې خوابدی ئې چه د عدالت په محضر کښې له یوه یهودي سره په مساوي ډول ولاړئې. حضرت علی کرم الله وجهه وویل:

نه داسې نه ده بلکه په دې وجه متاثریم چه د مساوات د اصل رعایت دې ونکړ زه دې په کنیه نامه ابوالحسن یعنې دحسن پلار وبللم او یهودي دې په خپل نامه یاد کړ یعني زما احترام دې له هغه نه زیات وکړ. حضرت عمر (رض) په ځواب کښې ورته وویل: داکار د عادت له مخې شویدی تاته معلومه ده چه ماهمیشه ته د ابوالحسن په نامه یاد کړی ئې او اوس هم ستا همدغه نوم عادتاً خولی ته راغی زما قصد دا نه وچه د مساوات اصل له پښو لاندې کړم. پس له هغه حضرت علی کرم الله وجهه متسلی شو.

د رسول الله (ص) په زمانه کښې چه قریشو ځانونه له نورو نه ډېر پورته ګڼل او مریان او موالي ئې ډېر حقیر او ذلیل ګڼل رسول الله (ص) د خپلې عمې لور (زینت بنت جحش) زید بن حارثه ته په نکاح کړه چه دده له موالیو څخه و او په جزیرة

(c) ketabton.com: The Digital Library

العرب کښې دغه کار له عرف او عادت نه بېخي مخالف و او هيچاې توقع نشوه کولی له دغه حساسيت سره محمد (ص) په دغه ازدواج د اسلامي مساوات اصل معراج ته ورساوه چه يولوی انقلابي حرکت ورته ويلی شو.
کله چه رسول الله (ص) دمهاجرينو او انصارو ترمنځ د ورورولۍ (مواخات) تړون کاوه نو خپل تره حمزه (رض) ئې له خپل مولی زيد سره ورور وګرزاوه او ابوبکر (رض) ئې له خارجة ابن زيد سره د وروری په تار وتاړه.
حضرت عمر (رض) د اسلام دوهم خليفه چه په اسلامي سنتو ډېر ټينګ و دمساوات رعايت ئې په ډېر اهتمام کاوه. يوه ورځ چه دی په مکه کښې ګرځيده وئې ليده چه خدمتګاران ولاړدي او سرداران په ډوډۍ ناست دي ځکه ئې په قهر سردارانو ته وويل: څه وجه ده چه څوک ځانو نه له خپلو خدمتګارانو نه غوره ګڼي او سمد لاسه ئې خدمتګاران له سردارانو سره په ډوډۍ کښينول.
ده دمساواتو لحاظ دومره ساته چه د قحط په کال چه په (عام الرماده)شهرت لري او غوړي پکښې چاته نه رسيده ده هم د غوړيو له خوراک نه ځان پرهيزکړ او د نورو په شان به ئې تيل خواړه.
دتيلو خوراک دی مريض کړ او پوستکی ئې تور و او ښت دغه کار ته ترهغه وخته ده دوام ورکړ څو چه په بازار کښې غوړي ډېر شوه او هرچا اخيستلی شوه.
همدغه خليفه (حضرت عمر (رض))يوه ورځ يو سړی او يوه ښځه د زنا په حال کښې وليدل او قصدئې وکړ چه په هغوی باندې شرعي حد جاري کړي مګر ددې کار د پاره شاهدان په کار و او شرعي اثبات ئې غوښته. حضرت عمر (رض) بې له دې نه چه دهغوی نوم واخلي اصحابو ته وويل: که خليفه څوک د زنا په حال کښې پخپلو سترګو ووينې ايا کولی شي چه په هغوی حد جاري کړي. حضرت علی ورته وويل: که ته دهغوی نوم واخلي او بيا د خپلې ادعا د اثبات د پاره څلور شاهدان تېر نکړې نو په تا باندې (حد قذف) جاري کېږي. يعنې پدې کار کښې ته چه خليفه يې او يو بل سړی څه فرق نلري او مساوي ياست. هر کله چه هغه وخت نور شاهدان هلته حاضر نه و خليفه ونکړی شوه چه يوازې د خپلې مشاهدې له مخې په هغوی حد جاري کړي او نوم نه ئې افشا کړي.

مشوره:

پس له وحی نه د اسلامي نظام اساس مشوره ده. رسول الله صلی الله عليه وسلم د خدای له لوري ماموريت درلود چه ددغه اصل رعايت وکړي او په هغو مواردو کښې چه وحی نه وي موجوده د مومنانو په رايه کار وکړي نه دا چه خپله رايه معتبره وګڼي او خپل فکر په نورو تحميل کړي.
دهجرت په دريم کال چه قريشو دري زره لښکر مجهز کړ او مدينې ته ئې نژدې د احد د غره په لمنه کښې خپلې خيمې ودرولې چه په مدينه حمله وکړي، رسول الله (ص) ددغه جنګ د طرز او طريقې په باب د خپلو اصحابو مشوره او نظريه غوښته.
دده خپله رايه داوه چه له قريشو سره په مدينه کښې مقابله وکړي چه دوی په محفوظو ځايونو کښې وي او قريش په لارو کوڅو کښې د مسلمانانو له ضربو لاندې وي.
دمنافقانو رئيس عبدالله ابن ابي چه دلو مړی ځل د پاره دمشوري حق ورکړی شوی و هغه هم همدغه مشوره ورکړه نور مسلمانان چه په ډېر جوش او خروش کښې و دهغوي رايه داوه چه له مدينې نه د باندې احد ته نژدې وجنګېږي او خپل شجاعت په ميدان کښې وښيي.
د اکثريت فيصله همدغه وه او دهمدغې فيصلې په اساس پيغمبر (ص) له زرو تنو سره له مدينې نه د احد لورته روان شو او په لاره کښې عبدالله بن ابي له خپلو دري سوه تنو سره په دې دليل د اسلام له لښکر نه بيل شو چه زما مشوره ونه منل شوه نو زه هم په جنګ کښې برخه نه اخلم. پيغمبر (ص) له اوه سوه تنو سره د جنګ ميدان ته ورغی د جنګ نقشه ئې پخپله ترتيب کړه او صفونه ئې برابر کړه. هلته ئې وليده چه له يوې درې نه د دښمن حمله د اسلام د لښکر په ساقه امکان لري ځکه ئې پنځوس تنه غشي ويشتونکي د عبدالله بن جبير له امرلاندې د يوه مهم ځای په ساتلو موظف کړه چه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دښمنو د احتمالي هجوم مخه ونیسي. په دوی باندې ئې ډېر تاکید وکړ چه مسلمانان غالب شي او که مغلوب تاسو به له دغه ځایه حرکت نه کوئ ځکه چه زمونږ بریالیتوب په همدغه ځای پورې تړلی دی.
کله چه جنګ شروع شو او د اسلام مجاهدینو لکه: ابو دجانه، حضرت علي او نورو خپل زیات شهامت وښود په قریشو کښې تزلزل پیدا شو او تیښته ئې اختیار کړه. مجاهدینو دغه وخت د غنمیت مالونو په غونډولو شروع وکړه غشو ویشتونکو چه دغه حال ولید دغه ځای ساتنه ئې بې ضرورته وګڼله او د غنایمو په هڅه کښې شوه عبدالله ابن جبیر له یو ولسو تنو سره هلته پاتې شو او نورلاړل. په دغه وخت کښې خالد بن ولید چه لا په اسلام نه و مشرف شوی له دوو سوو او پنځو سو سپرو سره ئې د دريّ لخوا هجوم راووړ، عبدالله ابن جبیر له خپلو لږو ملګرو سره په شهادت ورسیده او مهاجمینو د شا له خوا په مجاهدینو حمله وروړه. هغه قریش چه د جنګ له میدانه تښتېدلي و چه دغه عقبي حمله ئې ولیده بیرته راوګرزیدل او مسلمانان دغلفت په حال کښې له دوو خوا محاصره شوه.
ډېر مسلمانان شهیدان شول او د رسول الله (ص) مبارک مخ د (ابی قمیه) د تیږې په شدید ګذار زخمی شو او یو غاښ ئې هم تلف شو. رسول الله (ص) په ځمکه را پریووت او په دغه وخت کښې د رسول الله (ص) دوژل کیدو اوازه خپره شوه، مسلمانانو خپل حواس بایلوده او مضطرب شوه چه رسول الله (ص) دغه وخت په لوړ اواز وویل: (اِلَیَّ عِبَادَالله اَنَا رَسُولُ اللهِ) د خدای بندګانو ماته راشئ زه یم د خدای رسول.
ددې غږ په اوریدو نوې حوصله را پیدا شوه او دیرش تنه اصحاب د رسول الله (ص) شاو خوا راټول شوه او په ډېر شدت ئې مدافعه شروع کړه او مشرکان ئې تیت وپرک کړل.
دغه د میدان جنګ چه ډېر لږ مسلمانان له ډېر زیات مجهزلښکر سره مقابل شوه او له ابتدانه د رسول (ص) د رائې په خلاف له مدینې نه بهرشروع شو مسلمانانو ته ئې ډېر لوی تاوان ورساوه او د رسول الله (ص) تره حمزه غوندې مهم شخص پکښې هم شهید شو. ددغې ماتې اصلي علت هماغه نافرماني وه چه غیشو ویشتونکو د رسول الله (ص) له ډېر تاکید سره هم هغه اهم ځای پرېښود او په غنیمت پسې لاړل.
داحد په غزا کښې د پیغمبر د رایې په خلاف د مدینې نه بهرجنګ کول او بیا ده د موکد امرنه سرغړول او سنګر پرېښودل ښائی چه پیغمبر د مشورې غوښتلو او منلو څخه بیزاره کړی وي ځکه ورته الله تعالی په دغه حال کښې هم داسې ارشاد کوي: (**فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ** آل عمران آ: ۱۵۹) یعنی ددوی له ګناه څخه تېرشه او بخښنه ورته وغواړه له دوی سره په کارکښې مشوره کوه او چه عزم دې وکړنو بیا په خدای توکل لره.
له حضرت علی کرم الله وجهه څخه روایت دی چه له رسول الله (ص) نه پوښتنه وشوه چه عزم څه شی دی هغوی وفرمایل: (مُشَاوَرَةُ اَهلِ الرّاْيِ ثُمّ اِتِبَاعُهُم ابن کثیر) یعنې د رائې خاوندانو سره مشوره کول او بیائې پیروي کول عزم دی.
له دې پورته توضیح څخه به دا مطلب ډېر ښه څرګند شوی وي چه قرآن کریم د مشورې د ناکامۍ او مشاورینو د غلطۍ او نافرمانۍ په صورت کښې هم یو لوی پیغمبربیا په مشوره غوښتلو او منلو مؤظف کوي.
د قرآن کریم دا آیت: (وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ –الشورىٰ آ: ۳۸) له هغو کسانو نه د خدای رضامندي ښیي چه کارئې مشوره کول وي او له مشورې نه کار اخلي.

عدالت:

د اسلام عدلي او قضایي برخه د اجتماعي نظام په حیث د انسان سر او مال، کرامت او حریت مصئون ګڼي او د حقوقو حفاظت ئې کوي. د ظلم او ضررمخه نیسي، فتنه او فساد محکوموي، جنایت او خیانت، فحشا او منکر د جزاء وړبولي او عدالت د شرعي احکامو په کامل او صحیح تطبیق تامینوي.
په اسلامی شریعت کښې د جرایمو سزاګانې معلومې دي د اسلام اولو الامر حاکم او قاضی مکلف دی چه د خدای احکام د عدل او انصاف له مخې تطبیق کړي او په دغه کارکښې د ضعیف او قوي، د خپل او پردي، د مسلم او غیرمسلم هیڅ فرق ونکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې آيت شريف کښې: (لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ -سوره الحديد آ:۲۵) الله تعالى فرمايي په تحقيق سره مو رسولان استولى، له نښونښانو سره او له دوى سره مو کتاب او ميزان هم واستاوه چه خلک په عدل او انصاف قايم شي. په بل آيت شريف کښې وايي: (إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّواْ الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُواْ بِالْعَدْلِ -سوره النسا آ:۵۸) يعنى خداى پاک تاسو ته امر کوي چه امانتونه ئې اهل ته وسپارئ او کله چه د خلکو ترمنځ حکم کوئ په عدل حکم وکړئ.

خلک عامه کلمه ده او په مسلمانانو پورې څه اختصاص نه لري، لکه چه د مخه وويل شوه د حضرت محمد(ص) رسالت د ټولو خلکو د پاره دى که چا د اسلام دين قبول کړى وي او که نه ئې وي قبول کړى په هر دين چه وي اسلام ئې د بشري کرامت او انساني حقوقو په لحاظ له نورو سره مساوي ګڼي او د عدالت په محضر کښې هيڅ راز تبعيض او امتياز نشته، همدغه وجه وه چه د اسلام دوهم خليفه ديوه يهودي په دعوې کښې حضرت على له يهودي سره څنګ په څنګ ودراوه او عادلانه فيصله ئې صادره کړه.

د رسول الله(ص) په زمانه کښې چه د مخزومي قبيلې ديوې عزيزى کورنى يوې ښځې غلا وکړه او په شرعي حد محکومه شوه خپلوانو ئې د خانداني او قبيلوي پت ساتلو په غرض اسامة بن زيد ته راغله چه رسول الله(ص) ته شفاعت وکړي چه دغه ښځه د شرعي حد له اجراڅخه معافه کړي اسامة که څه هم رسول الله(ص) ته ډېر مقرب وخو چه داخبره ئې ياده کړه دخداى رسول(ص) زيات متاثر شوا و د منبر په سرئې په خپله خطابه کښې وفرمايل پخواني قومونه ځکه هلاک شول چه په دوى کښې به که شريف د جرم مرتکب شو شرعي حد پرې نه جاري کيده او که خوار و غريب به جرم وکړ نو قانون به پرې تطبيق شو. د خداى په نامه مې قسم چه که زما لور (فاطمه) غلا وکړي نو هم به شرعي حد پرې جاري کوم د پيغمبر دغه وينا پدې اساس وه چه دى د الله تعالى له لورې په موکدو امرونو د عدالت په قايمولو مامور و او دغه ماموريت ډېر مهم او جدي و.

دا آيت شريف: (وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءهُمْ وَقُلْ آمَنتُ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِن كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ - سورت الشورى آ:۱۵) پيغمبرته اجازه نه ورکوله چه له الهى امرنه سرو غړوي او د عدالت په ځاى کښې د خلکو د خواهشاتو تابع شي. په دې آيت شريف کښې الله تعالى پيغمبر ته وايي: په هغه څه مستقيم اوسه چه امر درته شوى د دوى د غوښتنو پيروي مه کوه او ووايه ! ما په هغه کتاب ايمان راوړى چه د خداى له لورې نازل شوى او زه ماموريت لرم چه په تاسو کښې عدل قايم کړم د عدالت قايمولو امر ټولو مومنانو ته متوجه دى او يوه ايمانى وظيفه ګڼل شويده.

په سوره مايده کښې دا آيت شريف: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ لِلّهِ شُهَدَاء بِالْقِسْطِ وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى –المائده آ:۸) مومنان په مجموعي ډول مخاطب کوي او ورته وايي. اوسئ د خداى د پاره قيام کوونکي او په عدل او انصاف شهادت ورکوونکي.

د قوم دښمنى دې باعث نشى چه له عدالت څخه مو واړوي، عدل او انصاف وکړئ عدل تقوىٰ ته نژدې دى.

همدا رنګه: (وَأَوْفُواْ الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ الانعام آ:۱۵۲) هغه الهى حکم دى چه هر مومن په پيمانه او تله کښې په انصاف کولو او د عدالت په خيال ساتلو مکلف کوي.

په يو بل آيت شريف کښې مسلمانان په وينا او خبرو کولو کښې د عدل او انصاف په رعايت مامور شويدي لکه چه وايي: (وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُواْ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى الانعام آ:۱۵۲) يعنى په وينا کښې عدالت کوئ که څه هم محکوم عليه ستاسو خپلوان وي.

په بل آيت شريف کښې وايي: (كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ النساء آ:۱۳۵) يعني په عدالت او انصاف قائم اوسئ او د خداى د پاره شاهدي اداکړئ که څه هم ستاسو د ځان په ضرر يا ستاسو د مور او پلار يا ستاسو د خپلوانو په ضرر وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رسول الله (ص) وايي: (انّ احبّ النّاس الى الله يوم القيامة واقربهم منه مجلسا امام عادل وانّ ابغض النّاس الى الله يوم القيامة واشدّهم عذابا امام جابر - الشيخان والترمذى) يعنى په خلكو كښې خداى ته دقيامت په ورځ ډېر محبوب او ډېر نژدې عادل امام دى او په خلكو كښې خداى ته ډېر مبغوض دقيامت په ورځ او په شديد عذاب ګرفتار ظالم امام دى.

فردي آزادي:

فردي آزادي هم د اسلام د اجتماعي نظام مهم اصل دى چه اسلامى جامعه پرې اتكا لري.
په اسلام كښې مطلقه حكومت او مستبد نظام شرعي جواز نلري. د اسلام اولو الامر په هر نامه چه وي مكلف دي چه د اسلامى احكامو او اسمانى قانون مطابق حكومت وكړي او شرعى احكام نافذ كړي.
په هغو موارد و كښې چه شرعي احكام نه وي موجود هلته به د مشورې او شورائي نظام په اساس هغه قوانين تطبيقوي چه خلكو منلى او وضع كړي وي.
هر كله د فرد د پاره د فكر او عقيدې آزادي اسلام تضمين كړيده او د حق د ظهار او صحيح انتقاد حق ئې هر چا ته وركړيدى نو د دغه اصل په خلاف شورائي قانون هم نشي وضع كيدى. په اسلامى نظام كښې دا حق هر چا ته حاصل دى چه اولو الامر ته هم د ښو چارو توصيه وكړي او د بد و چارو له اجرا څخه ئې منع كړي. په همدغه اساس د اسلام لومړى خليفه حضرت ابوبكر صديق چه د رسول الله (ص) د وفات څخه وروسته د خلكو له خوا د خلافت لپاره وټاكل شو په لومړى خطبه كښې ئې داسې وويل:
اې خلكو زه ستاسو په خوښه ستاسو د چارو متولى شوم زه له تاسو څخه بهتر نه يم او تاسو غوندې يو شخص يم كه زه د حق پيرو وم ما سره مرسته وكړئ كه مو وليدم چه په باطله روان يم په سمه لارمې برابر كړئ. زما اطاعت تر هغه وخته كوئ چه زه د خداى په لار سم يم كه هر كله مې د خداى له امره سر وغړاوه زما اطاعت بيا په تاسو لازم ندى.
وروسته تر ده چه حضرت عمر (رض) د دوهم خليفه په حيث انتخاب شو په خپله خطبه كښې ئې خلكو ته داسى وويل: كه زه مو بې لارې او كوږ وليدم په سمه لارمې برابر كړئ. په دغه وخت كښې يو تن له مسلمانانو څخه را پاڅيد توره ئې له تيكې راوويسته او خليفه ته ئې وويل: كه ته له سمې لارې منحرف شوې په دې توره به دې سموو.
حضرت عمر ډېر خوښ شو او د خداى شكر ئې په ځاى كړ چه په مسلمانانو كښې داسې كسان شته چه خليفه په توره سمې لارې ته برابروي او نه ئې پرېږدي چه له حق او عدالت نه انحراف وكړي. همدغه خليفه چه له رعب او هيبت نه ئې سركشان او ظالمان لكه پاڼه رېږدېدل په ځان باندې ئې د انتقاد او اعتراض لاره نه وه تړلې او د حق اوريدلو ډېره لويه حوصله ئې لرله.
يوه ورځ چه ده د غنيمت مالونه ويشل د غنيمت په مالونو كښې يو ډول يمانى څادرونه هم وو چه هر چا ته يو يو څادر ورسيده په دغه جمله كښې حضرت عمر (رض) او ده ځوى عبدالله ته هم يو يو څادر ورپه برخه شو، هر كله چه د خليفه قد و قامت لوړ او يو څادر ئې د لباس د پاره نه رسيده ځوى ئې خپل څادر هم ده ته وركړ چه لباس ئې پوره شى. بله ورځ چه خليفه د غه لباس اغوستى و او د خطبې منبر ته وخوت خلكو ته ئې وويل: (ايّها النّاس اسمعُوا و اطيعُوا) يعنى اې خلكو ! واورئ او اطاعت وكړئ. په دغه وخت كښې سلمان فارسى پاڅيد او وئې ويل: (لَاسَمعَ لكَ عَلَينَا ولَاطَاعَةَ) يعنې نه ستا او روا نه در ته اطاعت كوو. حضرت عمر (رض) وويل: ولې؟ د څه د پاره. سلمان وويل: دا لباس دې له كومه كړ، يو څادر خو ستا نه بسيده معلومه ده چه تا له نورو نه زيات برخه اخيستې ده او بې عدالتى دې كړې.
حضرت عمر (رض) خپل ځوى عبدالله ته وويل چه د دې خبرې ځواب ته وركړه. كله چه عبدالله توضيحات وركړه چه ما خپله برخه ده ته وركړه چه لباس ئې پوره شي، پس له هغه سلمان وويل او س ستا خبرې اورو او اطاعت دې كوو.
له دغو مثالونو څخه معلومېږي چه په صدر اسلام كښې اسلامى جامعه څنګه وه او افرادو څومره او تر څه حده آزادي درلوده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلام کښې دښو توصيه او له بدو څخه دمنع کولو حق هر مسلمان ته ورکړ شوي دی يعنی (امر په معروف او نهی له منکر څخه) ديوه اجتماعي ديني اصل په حيث منل شوی او هر مومن مکلف دی چه بې لارې سړی په لار کړي او دښو رهبري ورته وکړي.

د دغه اصل له تطبيق څخه د اسلام خليفه ګانو هم ځانونه مستثنی نه ګڼل او د مسلمانانو دغه جرئت ئې د ځان په مقابل کښې هم تقويه کاوه.

په خپله رسول الله (ص) هم د قرآن کريم دغه حکم يعنی امر په معروف او نهی له منکر څخه مسلمانانو ته په جدی توګه رسولی او د حق ويلو جرئت ئې پکښې روزلی و ، وائي چه د حنين له غزانه وروسته کله چه رسول الله (ص) غنم ويشل نو (مؤلفة القلوب) ئې هم په ځينو بخششونو خوشحاله کړه په دغه وخت کښې يوه تن ورته وويل: (اعدل يَا مُحَمَّدُ فَانَّکَ لَم تَعدِل)يعنې اې محمده عدالت وکړه تا عدالت ونکړ ، رسول الله (ص) څه ونه ويل هغه سړی خپله خبره بيا تکرار کړه ، داخل ورته پيغمبر (ص) وويل:

(وَيحَکَ فَمَن يَعدِلُ اِذَا لَم اَعدِلُ) يعنې افسوس دی ستا په حال که زه عدالت ونکړم څوک بۀ ئې وکړي.

په پيغمبر (ص) باندې دغه راز انتقاد مسلمانانو ښه ونه ګاڼه او غوښتل ئې چه هغه سړی تاديب کړي مګر رسول الله (ص) منع کړه او نه ئې غوښتل چه د دغسې ويناؤ ازادي سلبه کړي که څه هم مولفة القلوبو ته دغه ورکړه دوحې په اساس وه او چاپرې د انتقاد حق نه درلود.

د عقيدې آزادي په اسلامي جامعه کښې د هر چا حق ګڼل شوی اسلام څوک نه مجبوري چه خپله عقيده پرېږدي او اسلامی عقيده جبراً ومني.

په قرآن کښې راغلی دی: (لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ -البقره آ:۲۵۶) يعنی جبر او زور په دين کښې نشته په تحقيق سره هدايت او ګمراهی سره بېل شوي دي. د هر چا خوښه هره عقيده خوښوي او په هر دين باقې پاتې کېږي.

په بل آيت کښې رسول الله (ص) ته خطاب کوي: (أَفَأَنتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُواْ مُؤْمِنِينَ -يونس آ:۹۹) آيا ته خلک مجبوروې چه مومنان شي.

له دې څخه معلومېږي چه الله تعالی دغه راز جبر نه خوښوي او په زور مسلمانول اسلامي طريقه نده. د حق اظهار او د چا په ناوړه عمل انتقاد کول ديوه حق په حيث مومن ته نه دی ورکړی شوی بلکه د ايماني وظيفې په حيث يو مکلفيت ګڼل کېږي او ګڼل شوی، سړی کولی شي چه له خپله حقه استفاده ونکړي او له خپله حقه تېر شي مګر خپل مکلفيتونه پرېښودی نشي او په وجايبو کښې اهمال يا غفلت جايز کار نه دی.

امر په معروف او نهی له منکر څخه:

په ښو چارو نورو ته امر کول او له بدو کارونو څخه منع کول يو موکد قرآني حکم دی چه مکرر راغلی او بيا بيا ئې توصيه شوې ده.

د دغه مهم اصل مراعات په اسلامي جامعه کښې حتمي دی او د وظيفې په حيث د هر مومن مکلفيت ګڼل کېږي. الله تعالی فرمائي: (وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاء بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -سورت التوبه آ:۷۱) مومنان او مومنانې يو له بله دوستان دي چه يو بل ته د ښه کار امر کوي او له بدو څخه ئې منع کوي.

په دې وظيفه کښې نارينه او ښځې يو شان ماموريت او مکلفيت لري يعنی ښځه هم مکلفه ده چه بلې ښځې يا نارينه ته د ښو توصيه وکړي او له بدو چارو څخه ئې راوګرزوي.

د امر معروف معنی يو اځې لارښوونه او رهمنائی نده بلکه د رهبری او د امر کولو مفهوم پکښې نغښتی دی لکه چه نهی عن المنکر کښې بد و ته په بد ويلو علاوه د ممانعت او مخنيوي معنی پرته ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قرآن کریم دا آیت شریف: (كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ - ال عمران آ:۱۱۰) اسلامی امت پدې پوهوي چه تاسو په ټولو امتونو کښې بهتر امت یاست چه د خلکو د پاره را ایستل شوي ئې د نیکو کارونو امر کوئ او له ناوړه کارونو نهي کوئ یعنی د نورو رهبري ستاسو په غاړه ده.

بل آیت دی: (وَلْتَكُن مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَأُوْلَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ - آل عمران آ:۱۰۴) باید له تاسو څخه یو جماعت وي چه نیکو کارونو ته بلنه وکړي په ښو کارونو خلک مامورکړي او له بدو کارونوئې راوګرزوي او همدوی دي رستګاران او نجات موندونکي.

قرآن کریم چه د خدای صالح بندګان را ښیي نو داسې ئې ستایي:

(يُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُوْلَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ - آل عمران آ:۱۱۴) ایمان لري په خدای او د قیامت په ورځ او امر کوي په ښو چارو، نهی کوي له ناوړو چارو او بیړه کوي په نیکو کښې او همدوی دي له صالحانو څخه.

حضرت محمد (ص) خپلو پیروانو ته د منکراتو (ناوړه اعمالو) په مخنیوي کښې وایی: (مَن رَاٰى مِنكُم مُنكَراً فَليُغَيِّرهُ بِيَدِهِ فَمَنّ لم يَستَطِع فَبِلِسَانِهِ فَمَن لَم يَستَطِع فَبِقَلبِهِ وَهُوَ اَضعَفُ الايمَانِ - الشيخان) که له تاسو څخه کوم یوه د چا ناوړه عمل ولید په لاس دي منع کړي که دائې له لاسه نه کیده له خپلې ژبې نه دي کار واخلی که دائې هم نشو کولای په زړه کښې دي ترینه کرکه وکړي او ډېر ضعیف ایمان همدغه دی.

د ظلم مخنیوی:

ظلم په خپل نفس وي که په بل انسان او که غیر له انسانه په بې ضرره حیوان باندې وي په اسلام کښې ډېر بد ګڼل شوی او مجادله ورسره لازمه ده د ظلم مخنیوی او د ظالم لاس له ظلمه لنډول هغه لوی جهاد دی چه اجرئې ډېر زیات دی.

الله تعالی فرمايلي دي: (وَلاَ تَرْكَنُواْ إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُواْ فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ هود آ:۱۱۳) چا چه ظلم کړی ډېر لږ میل هم ورته مه کوئ چه اور به مو وسوزوي. هر کله چه ظلم کوونکی ته ادنی تمایل د سوزوونکی عذاب موجب دی له ظالم سره مرسته او د ظالم اطاعت به څنګه وي او په خپله د ظالم حال به څه وي؟

یو بل آیت شریف دی: (وَاتَّقُواْ فِتْنَةً لاَّ تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنكُمْ خَآصَّةً - الانفال آ:۲۵) ځانونه وساتئ له هغې فتنې نه چه یوازې ظالمانو ته نه رسېږي او په هغوی پورې اختصاص نلري یعنی نورو ته هم سرایت کوي او عمومیت پیدا کوي. مطلب دا دی چه په یوه قوم کښې که څو تنو ظلم کړی وي او نورو اقلاً نصیحت هم ورته نه وي کړی او نه ئې خپله کرکه څرګنده کړې وي نو دغه فتنه یوازې ظالمانو پورې تخصیص نه پیدا کوي نورو ته هم خپله اندازه رسېږي.

حضرت ابوبکر صدیق (رض) ویلي دي چه له رسول الله (ص) څخه مې اوریدلی دي چه ویل یې: (اِنّ النّاسَ اِذا رَاَوُا الظّالِمَ فَلَم يَاخُذُوا عَلىٰ يَدِهِ اَوشَكَ اَن يَعُمَّهُمُ اللهُ بِعِقَابٍ) معنی دا چه که خلکو ولیده چه ظالم ظلم کوي او دوی ئې لاس ونه نیوه ژر ده چه عذاب ئې خدای دوی ته عام کړي.

دا هم د رسول الله (ص) قول دی: (مَن اَعَانَ ظَالِماً سَلّطَهُ اللهُ عَلَيهِ) څوک چه له ظالم سره معاونت کوي هماغه ظالم پرې خدای پاک مسلط کوي.

دا هم نبوي حدیث شریف دی: (اُنصُر اَخَاكَ ظَالِماً اَو مَظلُوماً) یعنی له خپل ورور سره مرسته وکړه ظالم وي او که مظلوم وي. اصحابو تپوس وکړ چه د مظلوم سره خو مرسته معلومه ده چه باید له ظلمه نجات ورکړو او له ظالم سره به څنګه مرسته کوو؟

رسول الله (ص) ورته وویل: ظالم له ظلمه منع کول له ظالم سره مرسته ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضعیفان د زورورو ظالمانو له منګلو خلاصول او له ظلم نه نجات ورکول د مسلمانانو وظیفه او وجیبه ده. مسلمانان د قرآني احکامو په مقتضی نشی کولی چه د مظلومانو له حمایت نه ځان وژغوري او بیطرفه پاتې شی.
په دغه باب کښې ددې آیت حکم ډېر صریح دی: (وَمَا لَكُمْ لاَ تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاء وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَـذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا -النساء آ:۷۵) څه دي تاسو لره (یعنی په تاسو څه شوي) چه نه جنګیږئ د خدای په لار کښې او د مظلومانو او مغلوبانو په نجات کښې. (چه دغه مغلوبان او ضعیفان عبارت دي) له نرو او ښځو او کوچنیانو څخه چه وآیي: اي پروردګاره ! وباسه مونږ له دغه قریې څخه چه اهل ئې ظالم دی. په یوبل آیت کښې په خپله مظلومانو ته اجازه ورکړ شوی چه مقابلې او مقاتلې ته واوزی او خپل انتقام واخلي:
(أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ -الحج آ:۳۹) اجازه ورکړ شویده هغو ته چه (نور) له دوی سره جنګ کوي ددې لامله چه په دوی ظلم شوی دی او الله د دوی په نصرت هم ګوره ښه قادر دی.
وګورئ د ظلم قبلول او ظلم ته غاړه ایښودل د اسلام په دین کښې نشته لکه چه په مسیحی دین کښې شته. د ظلم تحمل او په مظلومیت قانع کیدل د ظالم تېر ته لاستی ورکول دي چه د اسلامی اصولو خلاف ئې بللی شو. که مظلومان د ظالمانو په مقابل کښې ډېر ضعیف وي او د مقابلې امکان نه وي موجود نو بیا مظلومانو ته په کار دي چه هجرت وکړي او په مهاجرت ځانونه د ظلم له منلو څخه وژغوري.
دا مطب پدې آیت کښې ډېر ښه واضح دی: (إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلآئِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُواْ فِيمَ كُنتُمْ قَالُواْ كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الأَرْضِ قَالْوَاْ أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُواْ فِيهَا فَأُوْلَـئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءتْ مَصِيرًا -النساء آ:۹۷) هرآئینه هغه کسان چه روح ئې پرښتو (ملکو) قبض کړ په داسې حال کښې چه په ځانونو ظالمان و. وایي په څه حال کښې وئ وایي و مونږ ضعیفان په ځمکه کښې. وایي آیا نه وه ځمکه د خدای پراخه چه له خپل وطن څخه مو هجرت کړی وای ددغې ګروه ځای دوزخ دی او دوزخ ډېره بده ماویٰ ده.
وګورئ ! هغه مظلومان چه له ظلم څخه هجرت نه کوی او په ظلم قناعت او صبر کوي په خپل نفس ظالمان (ظالمی انفسهم) بلل شوي او د ظالمانو ځای یعني دوزخ ئې مرجع او ماویٰ ده.
د تجاوز او تعدي په مقابل کښې مقابله بالمثل اسلامی تعلیم دی. الله تعالی وایي:
(فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُواْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ -البقره آ:۱۹۴) څوک چه تعدي وکړي په تاسو تعدي وکړئ په هغه باندې هماغسې چه په تاسوئې تعدي کړیده.
انتقام اخیستل او د بدو سزا ورکول د اجتماعي نظام د بقا او قیام د پاره مهم اصل دی او قصاص چه یو شرعي حکم دی په همدغه اصل بناء دی. که دا اصل عملي نشي او ظلم او تعدي جواز ولري د فساد مخنیوی نشي کیدی او امن او امان مختل کېږي.
د چا بدي ښکاره کول او عیبونه ئې څرګندول یعنی غیبت په اسلام کښې منع دی (ولا یغتب بعضُکم بعضاً) مګر مظلوم ته دا حق ورکړ شویدی چه د ظالم بدي ښکاره کړي او په جهرورته بد ووایي:
(لاَّ يُحِبُّ اللّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوَءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلاَّ مَن ظُلِمَ -النسا آ:۱۴۸) نه خوښوي خدای د بدې خبرې څرګندونه مګر هغه چه پرې ظلم شویدی.
د ظلم او ظالم په باب همدغو مره بحث دا ثابتوي چه اسلام د ظلم قبلولو اجازه مسلمانانو ته نه ورکوي او په جدي ډول ئې د ظالمانو مقابلې ته ولاړوي.
په اسلام کښې دا نشته چه که چا په یوه مخ په څپېړه ووهلې خپل بل مخ ور واړوه ځکه چه دا له ظلم سره معاونت دی.
دغه مسیحي تعلیم اسلام رد کړیدی اسلام البته د عفوې درس مسلمانانو ته ورکوي او ورکړی ئې دی خو د عفوې معنی ظلم ته غاړه ایښودل او ظالمانو ته تسلیمیدل ندي که څوک د عجز او ناتوانی په وجه خپل انتقام نشي اخیستی او

(c) ketabton.com: The Digital Library

دظلم تحمل کوي عفوه نه ده بلکه مجبوريت دی. عفوه هغه ځوک کوي چه دانتقام اخيستلو قدرت لري او دلاس بريدلو په صورت کښې لاس نيسي او جانب مقابل له احسان لاندې راولي.

مرسته (تعاون):

په اسلامي جامعه کښې يوله بله ملګرتيا او دمرستې لاس ورکول هغه اساسي اصل دی چه په قرآن کريم کښې ئې په ډېر اهتمام بيابيا تاکيد شوی او ډېر نبوي احاديث په دغه باب کښې موجود دي. الله تعالی فرمايي: (وَتَعَاوَنُواْ عَلَى الْبرِّ وَالتَّقْوَى وَلاَ تَعَاوَنُواْ عَلَى الإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ -المائده آ:۲) او مرسته وکړئ په نيکۍ او تقوی کښې او مرسته مه کوئ په ګناه او ظلم کښې. دتعاون کلمه په مطلق ډول په مالي، فکري، لساني او بدني معاونتونو مشتمله ده چه سړی بايد له نورو نه هيڅ راز مرسته ونه سپموي يعني په ښه لاره کښې او په ښو چارو کښې.
که ځوک په ګناه، تعدي يا تجاوز کښې له بل نه مرسته غواړي دا راز مرسته جايزه نده بلکه دهغه ايسارول او منع کول له هغه سره مرسته ده.
په يوه حديث شريف کښې راغلی دی: (اَيُّمَا اَهلُ عِرصَةٍ اَصبَحَ فِيهِم اِمرَاءٌ جَائِعاً فَقَدبَرِئَت مِنهُم ذِمَةُ اللهِ تَبَارَکَ وَتَعَالیٰ_المسند الامام احمد بن جنل).
ددې حديث شريف لنډ مطلب دادی چه پاک خدای له هغو خلکو څخه بيزاره دی چه په شاوخوا کښې ئې ځوک په لوږه شپه سبا کړي.
يو بل حديث دی: (مَن کَانَ مَعَهُ فَضلَ ظَهرٍ فَليُعِن بِهِ عَلیٰ مَن لَاظَهرَلَهُ وَمَن کَانَ لَهُ فَضلَ زَادٍ فَليُعِن بِهِ عَلیٰ مَن لَازَادَلَهُ_مسلم، ابوداود) ددې حديث په موجب هغه ځوک چه پشتيبان او دسړيو قوت لري بايد لهٔ هغه چا سره مرسته وکړي چه بی کسه وي او هغه چه مالی قدرت لري بايد له نيستمنو سره کمک وکړي.
اسلامی امت په حقيقت کښې يو جسد دی چه بايد مشترک احساس ولري او ديوه غړي په درد ټول وجود متاثرشي.
دامطلب رسول الله (ص) داسې افاده کړيدی: (مَثَلُ المُؤمِنِينَ فِی تَوَآدِّهِم وَتَرَاحُمِهِم وَتَعَاطُفِهِم کَمَثَلِ الجَسَدِ اِذَا اِشتَکیٰ مِنهُ عُضوٌ تُدَاعی لَهُ سَائِرُ الجَسَدِ بِالسّهرِ وَالحُمیٰ).
يعنی دمومنانو مثال ددوستۍ اورحم او عاطفې په لحاظ لکه يو جسد دی چه ديو غړي په درد او نارامۍ ټول وجود په درد او نارامۍ مبتلا کيږي.

بنی آدم اعضای یکدیگرند — که در آفرینش زیک جوهرند
چو عضوی بدرد آورد روزگار — دگر عضوها را نماند قرار

دتعاون په برخه کښې دمالي مرستې سپارښتنه زښته ډېره شويده دمال انفاق او صدقه کول يعنی محتاجو او محرومو کسانو سره مالی مرسته او دخدای په لاره کښې مال ښندل دايمان او اسلام ډېر مهم رکن دی چه هم دزکات په صورت په بډايانو فرض دی او هم دخيرات او صدقاتو په ډول په صالحوا عمالو کښې ډېر لوړ مقام لري.
علاوه پر زکات له خوارانو او غريبانو سره مالي مرسته ديوه حق په حيث دشتمنو په ذمه ايښودل شوی او يو ديني مکلفيت دی.
دا حديث شريف: (اِنّ فِی المَالِ حَقّاًسِویٰ الزّکَاتِ- ترمذي)
دامطلب ډېر ښه ثابتوي چه سر بيره په زکات او ماسویٰ له زکات نه په مالونو کښې دفقيرانو او مسکينانو حق شته چه بډايان ئې بايد اداکړي؟
په قرآن کريم کښې هم دمالدارانو په مالونو کښې دسايل او محروم حق تثبت شويدی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الله تعالی دمتقیانو او نیکانو په ستاینه کښې وايي: (وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ -الذاریات آ:۱۹) ددوی په مالونو کښې د سوالګرو او محرومو خلکو برخه وه. یعنی علاوه په زکات ئې دوی ته په خپل مال کښې برخه ورکړې وه په یو بل آیت شریف کښې وايي: (وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ - المعارج آ:۲۴) له دې آیت نه د مخه په نورو آیتونو کښې ویل شوي دي چه د دوزخ اور هغه کسان غواړي چه شا يې اړولی او اعراض ئې کړی، مالونه ئې جمع کړي او ساتلي دي...... له دغې جملې نه یو شمیر خلک مستثنی کوي او په استثنا شوو کسانو کښې وايي: او هغوی چه په مالونو کښې ئې برخه معلومه ده د سوالګرو او محروم د پاره.

په دې دواړو آیتونو کښې د سائل او محروم د پاره برخه د حق په نامه دا ښیي چه شتمن د خپلو مالونو د اسې مالکان نه دي چه نور ورسره شریک نه وي او د چا حق ورسره نه وي.

دا حق باید شتمن او بډایان په داسې طریقه ادا کړي چه احسان بار ول او د تحقیر ولو اذیت ورسره نه وي بلکه داسې وي لکه چه یو داین ته خپل دین ادا کوي. دا هم د الله تعالی قول دي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تُبْطِلُواْ صَدَقَاتِكُم بِالْمَنِّ وَالأذَى -البقره آ:۲۶۴) اې مومنانو ! مه ضایع کوئ خپل خیراتونه په احسان بارولو او زړه ازارولو سره. د انفاق او صدقاتو په باب چه ډېر زیات آیتونه په مختلفو مضمونونو نازل شوه مسلمانانو له رسول الله (ص) څخه پوښتنه وکړه چه څومره مال د خدای پاک په لار کښې نفقه کړو نو په ځواب کښې ئې دا آیت نازل شو.

(وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ -البقره آ:۲۱۹) له تا سو څخه پوښتنه کوي چه څه نفقه کړي، ووایه هغه څه چه له حاجته زیات وي یعنی ضروري مصارف ځانته وساتئ او نور خیرات کړئ. که څوک له خپل ضروري حاجت نه زیات مال ذخیره کوي او د خوارانو، غریبانو سره مرسته نه کوي نو هغوی د دې آیت د حکم لاندې راځي: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ -التوبه آ:۳۴) هغه کسان چه ذخیره کوي سره او سپین زر او نه ئې نفقه کوي د خدای په لار کښې نو زیری ورکړئ د دردناک عذاب.

له دې دوو آیتونو څخه دا استنباط کیدی شي چه د حاجت د خاوندانو له مرستې نه هغه څوک معافیت پیدا کوي چه له خپلو ضروري حوایجو څخه زیات څه نلري او په بډایانو کښې نه شمیرل کیږي. هغه کسان چه د کفایت په اندازه څه لري د خیرات په ورکړه مکلف نه دي ځکه چه که دوي نورو ته څه ورکړي په خپله په محتاجانو کښې حسابیږي او د نورو تعاون ته اړ کیږي. که د غه مرسته وکړي نو بیا د پاک خدای د دې ستاینې وړ ګرځي چه فرمايي: (وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ —الحشر آ:۹) او مقدم ګڼي نور په خپلو نفسونو که څه هم دوی فاقه وي، او هغه شی ته په خپله حاجت لري چه نورو ته ئې د ایثار له مخې ورکوي. له ضعیفانو او محتاجانو سره مرسته فی سبیل الله جهاد ګڼل شوی او د خدای په نزد ډېر اجر لري. که د قرآن په ژبه پوه شو نو یوه اړ او محتاج ته قرض حسن ورکول له خدای سره معامله ګڼلی شوید ه: (وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا-الحدید آ:۱۸) قرض ورکړئ خداي ته قرض حسن. هر څوک پوهیږي چه خدای بې نیازه دی او ځمکه، آسمانونه او عالمونه دده دي مګر هغه قرض چه مومن ئې مومن ته ورکوي خدای د غه قرض په ځان حسابوي او بنده ته د اسې ښیي چه خدای ئې پوروړی دی.

رسول الله (ص) ویلی دي: (انّ اللهَ عَزّوَجَلّ یَقُولُ یومَ القیمَةِ یا ابنَ اٰدَمَ مَرِضتُ فَلَم تَعدنی ! قالَ یارَبِّ کَیفَ اَعُودُکَ وَاَنتَ رَبُّ العالمینَ؟ قالَ اَمَا عَلِمتَ اَنَّ عَبدی فُلَانٌ مَرِضَ فَلَم تَعدهُ؟ اَمَا عَلِمتَ اَنّکَ لَو عَدتَهُ لَوَجَدتَنی عِندَهُ؟ یاابنَ اٰدَمَ ! استَطعَمتُکَ فَلَم تَطعمنی ! قالَ یارَبِّ وَکَیفَ اطعِمُکَ وَاَنتَ رَبُّ العالَمینَ؟ قالَ اَمَا عَلِمتَ اَنّکَ استَطعَمَکَ عَبدی فُلَانٌ فَلَم تَطعمهُ اَمَاعَلِمتَ اَنّکَ لَواطعَمتَهُ لَوَجَدتَ ذٰلکَ عِندی؟ یاابنَ اٰدَمَ استَسقَیتُکَ فَلَم تَسقِنی !قالَ یارَبِّ کَیفَ اَسقِیتُکَ وَاَنتَ رَبُّ العَالَمینَ؟ قالَ استَسقَاکَ عَبدی فُلَانٌ فَلَم تَسقهُ اَمَا عَلِمتَ اَنّکَ لَو سَقَیتَهُ لَوَجَدتَ ذٰلکَ عِندی- رواه مسلم) یعنې الله تعالیٰ د قیامت په ورځ وایي اې بنیادمه زه مریض شوم ته پوښتنې ته رانغلې. بنیادم وایي اې

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما ربه خنګه به پوښتني ته درغلی وای ته رب العلمین یې. خدای ورته وایي: ته خبرنه وې چه زما فلانکی بنده مریض شو او تائې پوښتنه ونکړه آیا نه پوهېدی چه که دهغه پوښتنې ته ورغلی وای زه به دې له هغه سره موندلی وای. ای بنیادمه ! ما در څخه طعام وغوښته او تا طعام رانکړ، بنیادم وایي خنګه مې طعام درکړی وای او ته رب العلمین یې. الله تعالی وایي: آیا تا ته معلومه نده چه له تا نه زما فلاني بنده طعام وغوښته او تا ورنکړ آیا ته نه پوهیدې چه که طعام دې ورکړی وای هغه به دې له ما سره پیدا کړی وای. اې بنیادمه ما درنه اوبه وغوښتې او تا رانکړې، بنیادم وایي اې ربه ځنګه به مې اوبه درکړې وای او ته رب العلمین یې. الله تعالی وایي له تا نه زما فلاني بنده اوبه وغوښتې او تا ورنکړې که تا هغه ته اوبه ورکړې وای هغه به دې له ما سره موندلی وای.
ددې حدیث شریف په بنا دیوه اړ او محتاج غوښتنه په حقیقت کښې د خدای غوښتنه ده او له بیوزلو سره مرسته له خدای سره معامله ده.

خدای د شتو خاوندانو ته داسې امر کوي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ - بنی اسرائیل آ:۲۶) ورکړه د قرابت خاوند ته دهغه حق او مسکینانو او مسافرته. یعنی خدای پاک دغه کسان دبډایانو په مال کښې دحق خاوندان ګڼلي او ددوی حق ترېنه ددوی دپاره غواړي. که څوک دغه حق نه پرځای کوي د نورو دحق غاصب ورته ویلی شو.
په قرآن کریم کښې څو څو ځله امرشویدی چه د خدای په لاره کښې مال وښندئ او دغه کار جهاد بلل شویدی مګر دغه مال ښندل د قرآن کریم په ژبه تجارت ګڼل شویدی لکه چه وایي:
(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ -الصف آ:۹ او ۱۰) اې مومنانو آیا دلالت وکړم تاسو ته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه. ایمان راوړئ په الله او په رسول ئې او جهاد وکړئ د خدای په لاره کښې په خپلو مالونو او په خپلو نفسونو دا خیر دی تاسو لره که پوهېږئ.
دغه مالي جهاد چه په حقیقت کښې ډېر ګټور تجارت دی په ظاهرئې که معامله له خوارانو، غریبانو، کونډو او یتیمانو یا پردیسانو سره ده په معنی کښې له خدای سره معامله ده او له خدای سره معامله دهر چا په ګټه ده.
په یوه حدیث شریف کښې راغلي دي: (السَّاعِي عَلَى الأَرْمَلَةِ وَالمِسْكِينِ كَالمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللهِ أَوِ القَائِمِ اللَّيلَ وَالصَّائِمِ النَّهَارَ_ شیخان والترمذی والنسائی) څوک چه سعی کوي دکونډې او مسکین په بهبود کښې داسې دي لکه فی سبیل الله مجاهد یا لکه قایم اللیل او صائم النهار.
مطلب دا چه دبیوزلو خدمتګاراو دبینوایانو مرستیال له مجاهد ینو او هغو کسانو سره برابردی چه دشپې خدای ته په طاعت ولاړوي او د ورځې روژه وي.

دخیراو ثواب کارونه ډېردي مګر دهغه شی انفاق چه سړي ته محبوب او عزیز وي کامل خیردی. الله تعالی وایی: (لَن تَنَالُواْ الْبِرَّ حَتَّى تُنفِقُواْ مِمَّا تُحِبُّونَ -آل عمران آ:۹۲) یعنې هېڅکله به و نه مومئ د خیر کمال څو چه نفقه کړئ له هغه شی څخه چه درته ګران وي.
مطلب دا چه دنیکۍ او خیر کمال ته نشئ رسیدلی او د خدای رحمت، رضا او جنت نشئ موندلی ترڅو چه دخلکو په معاونت کښې له خپلو ډېرو عزیزو او محبوبو شیانو څخه نفقه نکړئ. هغه محبوب شی غوره مال وي او که جاه او منزلت.
ځینې خلک وي چه په خپلو مالونو کښې ئې ځینې شیان زړه ته ډېر نژدې وي او ځینې داسې وي چه خپل جاه وجلال سره ئې ډېره مینه وي مومن باید هم قیمتی مالونه او هم خپل انانیت دخلکو دخیر دپاره قربان کړي چه دخیراو نیکۍ کمال ته ورسېږي.
که یو معزز سړی له یوه خوار او غریب یا مظلوم سره ګرځي او معاونت ورسره کوي ښائي چه په ظاهره دا ځان دپاره حقارت وګڼي مګر د خدای په نزد دې نه لوی عزت نشته او دبل د خیر دپاره ځان خوارول ډېر زیات اجر لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسلام په ډېرو احکامو کښې ديوې ښې جامعې جوړول او له نورو سره تعاون او ملګرتيا اصلي منظوردی او دغه منظور په اجمالي او کلي ډول په دې آيت شريف کښې ډېر ښه ځاي شويدي:

(إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ وَإِيتَاء ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاء وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ -سورت النحل آ:۹۰) په تحقيق سره خدای امرکوي په عدل او احسان او دقرابت خاوندانو ته په ورکړه او نهی کوي له فحشاء او منکر او بغی څخه.

عدل او احسان داسې کلمې دي چه په ټولو ښيګڼوئې اطلاق کيدی شی او ټول مادي او معنوي معاونتونه پکښې راتلی شی.

که دادوه کلمې په يوه جامعه کښې عملي شي ټولې بدبختۍ له منځه وړي او ټولې خوښۍ يوې جامعې ته راوړي. له خپلوانو سره ښيګڼه په خاص ډول خپلوی ټينګوي او داتصال رشتې تقويه کوي.

همدارنګه فحشاء، منکر او بغی ټول مفاسد او رذايل او مظالم احاط کوي او دغودرې شيونو نه ځان ساتل دجامعې داصلاح او فلاح موجب ګرځي. دتعاون په باب داحديث ډېر جامع او په هر راز مرستو حاوي دی.

(مَن نَفّسَ عَن مُسلِمٍ كُربَةً من كُربِ الدُنيَا نَفّسَ اللهُ عَنهُ كُربَةً من كُربِ يَومَ القِيَامَةِ وَمَن يَسّرَعَلىٰ مُعسَرٍ يَسّصرَ اللهُ عَلَيهِ فِى الدُنيَا وَالاخِرَه وَمَن سَتَرَ مُسلِماً سَتَرَهُ اللهُ فِى الدُنيَا وَالاخِرَه وَاللهُ فِى عَونِ العَبدِ مَاكَانَ العَبدُفِى عَونِ اَخِيهِ-عن ابوهريره_اخرجه مسلم) ځوک چه لرې کړي له يوه مسلمان څخه ددنيا له غمونو يو غم لرې کوي خدای له هغه څخه دقيامت له غمونو نه غم. ځوک چه اسانې راولي په هغه چا چه په تنګسه کښې وي خدای پرې په دنيا او آخرت کښې اسانې راولي.

ځوک چه دمسلمان پرده وکړي خدای ئې په دنيا او اخرت کښې پرده کوي. الله تعالی له بنده سره معاونت کوي ترڅو چه بنده دخپل ورور معاونت کوي. پيغمبر (ص) هغه ځوک په خلکو کښې بهتر ګڼي چه خلکو ته ئې ګټه او فايده رسېږي (خَيرُالنّاسِ مَن يَنفَعُ النّاسَ) په يوه بل حديث شريف کښې رسول الله (ص) وايي: (اَلمُؤمِنُ الذِى يُخَالِطُ النّاسَ وَيَصبِرُعَلىٰ اَذَاهُم خَيرٌمّنَ الذِى لَايُخَالِطُ النّصاسَ وَلَايَصبِرُعَلىٰ اَذَاهُم عن ابن عمر-اخرجه ابن ماجه باسنادصحيح) هغه مومن چه خلکو سره ګډون کوي او دخلکو په اذيت صبر کوي له هغه چانه بهتر دی چه خلکو نه ګوښې اوسی او په اذيت ئې صبر نه کوي. مقصد داچه اسلام انزوا او ځاني نه خوښوي او له نورو سره ګډ اوسيدل غواړي. له نورو سره ګډ اوسيدل صبر او تحمل ته ضرورت لري.

دصبر توصيه په قرآنی آياتو او نبوی احاديثو کښې ډېره زياته راغلی ده چه داسلام مخالفانو او دښمنانو ترېنه غلط تعبيرونه کړي او ويلی ئې دي چه داسلام دين دنورو اديانو په شان داستعمارګرو او استثمار چيانو ګټه خپلو پيروانو ته توصيه کړيده چه دېډايانو او دقدرت دخاوندانو په مظالمو صبرو کړي او غلامۍ ته ئې غاړه کېږدي يعني په دنيا کښې هر راز بد بختۍ او بې عدالتۍ په ځان ومني او اجرئې په آخرت کښې له خدايه وغواړي. ددوي په عقيده داسلام دين خلک دجابرانو او ظالمانو اطاعت ته رابولي او په مظلوميت ئې قانع کوي. حال داچه دوی داسلام ضد اسلام ګڼلی او د قرآن په واضحو او صريحو احکاموئې سترګې پټې کړيدي. دوی دې ته نه دی کتلی چه حضرت محمد (ص) او دهغه خليفه ګانو او نورو رښتينو پيروانو عملاً دجابرانو او ظالمانو په مقابل کښې څه وکړه او دجهادونو معنی څه وه؟

هغه صبر چه په قرآن کريم کښې ئې بيابيا توصيه شويده دظلم او ظالم په مقابل کښې دمقاومت او ثبات معنی لري چه بايد د جهاد په ميدان کښې ونبودل شی او عزم و اراده قوي کړي.

دظلم او ظالم په مقابل کښې مو د مومن او مسلمان دريځ دمخه هم څرګند کړچه نه به په ځان ظلم قبلوی او نه به د بل مسلمان دمظلوميت تحمل کوي يعنی دبل مظلوم مرسته به هم کوي او دظالم لاس به له ظلم څخه لنډوي.

اوس راشئ چه دصبر کلمه په قرآن کريم کښې وګورو چه په څه معنی استعمال شويده او په څه منظور په مکرر ډول بيا بيا راغلی ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سورة البقره کښې دا آيت: (وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ آ:۱۷۷) دا معنی لري چه په سختيو ، کړاوونو او دجنګ په ميدان کښې صبر کوونکی او ميدان نه پرېښودونکی دنيکانو او صالحانو په ډله کښې خاص او ممتاز مقام لري يعنی په جهاد کښې ثبات او مقاومت صبر دی. په بل آيت کښې:

(وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ -محمد آ:۳۱) الله تعالی فرمايي: په تاسو باندې ازميښت کوو او امتحان درنه اخلو چه ستاسو مجاهدين او صابران يعنی ثابت قدمه کسان له بې ثباته او غير مجاهدينو څخه ممتاز کړو.

وګورئ ! صابر دمظلوم صفت نه دی د مجاهد صفت دی او د قهرمانی مفهوم پکښې نغښتی دی.

همدارنګه دصابرانو ذکر په دې آيتونو کښې: (كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ –البقره آ:۲۴۹) (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ- الانفال آ:۶۵) دا مطلب نور هم ډېرښه ثابتوي چه صابران هغه دي او خدای له هغو صابرانو سره دی چه دوی لږ وي خو له ډېرو سره جنګېږي.

صابران هغوته وائي چه شل تنه ئې په دوو سوو تنو بری مومي. صبر يعنی د ايمان قوت چه اقليت په اکثريت باندې غالب ګرزوی او د اسلام په تاريخ کښې ئې مثالونه کم نه دي په قرآن کښې صبر له عزم سره تړول شوی او د اوالعزمو صفت ګڼل شوی دی (فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُوْلُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ الاحقاف آ:۳۵) هغه قرآني تعليم دی چه دصبر مقام او منزلت ډېروي او دشجاعت او شهامت مظهر ئې ګرزوي.

سره له دې که څوک دصبر په معنی نه وي پوه شوی يائې ځان نه وي پوه کړی د اسلام ګناه نه ده د فهم ګناه ده يا د عناد. په اسلام کښې که صبر د اذيت او ضرر قبلولو په معنی راغلی لکه په تېر شوي نبوي حديث کښې چه هغه څوک بهتر وګڼل شو چه له خلکو سره اختلا ط لري او په اذيت ئې صبر کوي نه هغه چه د اذيت نه د ځان ژغورلو په وجه له خلکو نه ګوښی ګرځی او منزوي کېږي.

په دغسې مواردو کښې د اسلام مطلب دا دی چه انسان بايد دومره زغم او حوصله ولري چه په اجتماع کښې ژوند وکړی شی او مو دماغه نه وي. هره جامعه که هر څومره خواږه ولري يو څه ترخه هم ورسره وي او دعسلو مچی هم بې نيشه نه وي.

سړی بايد دجامعې د آزار په مقابل کښې دضرورت په اندازه زغم ولري او له صبر او حوصلې نه کار واخلي. په مصيبتونو کښې صبر او په خوښيو کښې صبر د اسلامی اخلاقو جز دي چه اجتماعی او بشري ژوند ورته ډېر ضرورت لري او بيخی بی صبره سړی په جامعه کښې ځای نشي نيولی. اسلام فرد ته دا حق ورکوي چه په جامعه کښې تجلی وکړي او خپل فردي حقوق ، حيثيت او اعتبار وساتي مګر له جامعې نه د بيليدو او ګوښی کيدو اجازه نه ورکوي او نه ئې مرورتوب ته پرېږدي.

له فرد نه هغه څه نه جوړوي چه له جامعې سره جوړ نه وي او جامعه ناجوړه کوي. فرد او جامعه که څه هم ظاهراًيو دبل مقابل ګڼل کېږي خو دامقابله دتور او سپين مقابله نه ده. که څوک وغواړي چه ديوې جامعې نوعيت او کيفيت ځانته معلوم کړي ودې ګوري چه جامعه له څنګه افرادو جوړه شويده يعنی د افرادو څنګه والی دجامعې په څرنګوالی کښې دخل لري. همدارنګه دافرادو په جوړلو کښې دجامعې جوړښت مهم عامل دی او معلومه ده چه څنګه جامعه، څنګه افراد جوړوي.

په همدغه اساس که څوک ځانته دا معلوموي چه اسلام څنګه جامعه جوړول غواړي ودې ګوري چه اسلام څنګه افراد جوړوي او د شخصيت په جوړولو کښې ئې کړنلاره څه ده او څه نقشه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فردجوړول:

په اسلامي نظام کښې فرد دحق خاوند ، د ارادې خاونداو دحيثيت وکرامت خاوند دی، ده ته يوازې د ژوند حق نه دی ورکړشوی دپت اوعزت لرلو حق هم ورکړ شوی او توهين وتحقيرئې جرم وجنايت يا اقلاً قباحت ګڼل شويدی.

دی د مالکيت او مشروع فعاليت حق لري او دانتخاب او تصرف حق ورته حاصل دی چه هم فکر کولی شي او هم کارکولی شي، د نظام په جوړولو او دزمامدار په ټاکلو کښې دده رايه معتبره ده او په اجتماعي چارو کښې ئې مشوره ارزښت لري.

په اسلامي فقه کښې يوه مسلمان اويوې مسلمانې ښځې ته دا حق په مساوي ډول ورکړشويدی چه که هريو له دوی څخه يوه کافر ياد کافرانو يوه جماعت يادیوې کلا يا ديوه ښار خلکو ته امان ورکړي نو بيا هيڅ يو مسلمان له هغوی سره دجنګ او قتال حق نلري او دغه امان شرعی اعتبارلري مګرپه هغه صورت کښې چه دغه امان ورکول د مسلمانانو دپاره دفساد موجب وي نو بيادغه دامان ورکړه رديدلی شی. په دغه صورت کښې که پخپله امام او اولوالامرهم امان ورکړی وي امان ئې د رد وړدی.

دغه مهم اوسترحق چه اسلامي اوشرعي قانون د مسلمان هر فردته ورکړی دفرد موقف په اسلامي جامعه کښې ډېرلوړ ښئی چه نظير به ئې ددنيا په قوانينو کښې نه وي موجود يوازې همدغه يوحکم کافی دی چه دفرد اهميت په جامعه کښې وښئی او دفردي اعتبار وزن وټاکي. همدارنګه په اسلام کښې فردته دشهادت حق ورکول او په ميراث کښې ورته په حق قايليدل دا ثابتوي چه اسلامی نظام فردته ډېره اعتناء لري. په فردي حقوقو کښې ځينې حقونه چه اوس په ديموکراسی نظامونو کښې انسان ته ورکړ شويدي اسلام ډېرد مخه افرادو ته ورکړيدی او د انسان مادي او معنوي مصئونيت ئې په ښه شان تامين کړيدی.

په دغوحقوقو کښې کوم حق چه په اسلامي لحاظ ډېر دقت وړدی اوله ډېرغور نه پکښې کار اخيستل شوی هغه دمالکيت حق دی چه بنيادي حيثيت لري او دحقوقو مور ورته ويلی شو.

همدغه حق دفرد په سرنوشت او دفرد په مادي او معنوي جوړښت کښې اساسي نقش لري او مستقل بحث غواړي چه دلته ئې تفصيل بميورده نه دی.

مالکيت اومالی سياست په اسلام کښې:

انسان چه انسان شوی اولږ غوندې په خه پوهيدلی دی د مال لرلو او مال ډېرولو فکر اومينې ئې په زړه او دماغ کښې غځونې کړيدي.

له هغه وخته چه ابتدائي انسان له ښکار نه کارته مخه کړه او له زراعت سره اشنا شو نو ټاټوبی ئې پيدا کړ او د مال غونډولو او ساتلو په فکر کښې شو. د مالکيت احساس راپيدا شو او وده ئې وکړه، د مال مينه ورو ورو زياتيده او دانسانی حرص سترګې ورغ په ورغ وړې کيدې.

مال که له يوې خوا دانسان حاجتونه اوضرورتونه پوره کول نوله بلې خوائې حسادتونه او رقابتونه راپارول او د مال په سر دښمنۍ اوجنګونه شروع شوه. په مال کښې د خيراوشر دواړه جنبې محسوسې شوې.

له ميلاد نه پنځه سوه کاله پخوا د مال او مالکيت په باب فلسفي بحثونه شروع شوه. مال ته بد وويل شوه او د مالکيت په ضد دمبارزې فکرپيدا شو ، افلاطون په واضح ډول د اجتماعی چارو دکارکوونکو په مورد کښې دملکيت دلغوه کولو آواز اوچت کړاو مسيحی دين مال دبشري جامعې دفساد منشا او دشرارت تومنه وګڼله.

د اسلام په مقدس کتاب (قرآن) کښې مال دفتنې په نامه وبلل شو او د انسان دښمن ورته وويل شو. مګر په همدغه کتاب کښې ئې ډېرښه نمونه هم ثبت شوه لکه: (خير او فضل) يعنی اسلام د مال دواړه جنبې په نظر کښې ونيولې

(c) ketabton.com: The Digital Library

او عيب و هنرئې دواړه پکښې مشخص کړه. په همدغه ملاحظه ئې هم انسان ته دمالکيت حق ورکړ او هم ئې په دغه حق څه قيود او شرطونه کيښودل.

اسلام دبشر په حياتي ضرورتونو او حاجتونو سترګې پټې نکړې او مال ته ئې دده اړتيا په نظر کښې ونيوله مګر دمال په لرلو او راغونډولو کښې ئې افراط بدوګاڼه او حدودئې ورته وټاکل.

اسلام داسې دين نه دى چه دانساني غرايزو په مخکښې سد شي او بيخى ئې مخه بنده کړي. مګر طغيان او عصيان ته ئې هم نه پرېږدي او ښه مجرى ورته پيدا کوي. هغه حيواني جنبه چه د انسان په خټه کښې شته اسلام ئې محوه کوي نه بلکه د تهذيب کوښښ ئې کوي.

دمال او مالکيت په مسئله کښې هم نه افراط خوښوي او نه تفريط، دقرآني احکامو له مخې دمالونو اصلي مالک خداى دى او خداى دغه مالونه انسانانو ته په مجموعى ډول ورکړيدي چه افراد پکښې دجماعت په وکالت دجايز تصرف حق لري او په مطلق ډول پکښې تصرف نشي کولى. يعنى سود پرې نشي خوړلى، قمار پرې نشي کولى، په عياشۍ او فحاشۍ ئې نشي لګولى.

قرآن کريم مال لرونکى دمستخلفينو په حيث مالکان ګڼلى نه داصيلانو په حيث يعنى اصلى مالکان ئې نه دي بللى.

وګورئ ! په سورة حديد کښې دغه آيت: (آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُم مُّسْتَخْلَفِينَ فِيهِ الحديد آيت:٧)

دترجمې حاصل: په خداى او رسول ايمان ولرئ او هغه څه نفقه کړئ چه خداى پکښې خليفه ګان کرزولى ياست.

په سورة نور کښې داآيت: (وَآتُوهُم مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ النور آيت:٣٣) په صريح ډول حکم کوي چه ورکړئ له هغه مال څخه چه خداى درکړيدى. په الهي کتاب کښې چه مال دخداى ورکړه ګڼل شويده او دعاريت مفهوم پکښې پروت دى دامطلب هم ښه واضح شويدى چه په دغو مالونو کښې چه ظاهراً خپلو عاريتي خاوندانو ته منسوب دي او مجازاً د دوى بلل کېږي بيا هم يوازې ددوى نه دي. محرومه طبقه او سوالګر هم پکښې حق لري يعنى علاوه په زکات محروم او سايل دبډايانو په مال کښې دحق خاوندان دي او مشترک مال دى.

په سورة الذريت کښې چه دمتقيانو حال بيانېږي نو دمال په برخه کښې دوى پدې ډول معرفي شويدي:

(آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ. وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ الذريت آيت ١٢) يعنى دوى دهغه څه اخيستونکي دي چه خداى ورکړيدي او په مالونو کښې ئې علاوه په زکات سوالګر او محروم حق درلود. بله داچه اسلام دمالونو انحصار په څو محدود لاسونو کښې بد ګڼلى او دامطلب دسورة حشر په دې آيت کښې ډېر ښه څرګند شويدى:

(مَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنكُمْ الحشر آيت: ٧) يعنى هغه مال چه بې جنګه دفئى او خراج په صورت درسول الله (ص) لاس ته ورځي هغه دالله تعالى، درسول الله (ص) دذى القربى، ديتيمانو، مسکينانو او دلارويو پرديسانو حق دى چه په دوى به ويشل کېږي او دا د دې دپاره چه دولت دڅوتنو غنيانو په لاس کښې محبوس او محصور نشي. په دې آيت کښې دمال د توزيع غايه داښودل شويده چه سرمايه تراکم ونکړي او د اغنياؤ طبقه ډېره پياوړې نشي. يعنى اسلام ډېر د مخه دطبقاتي تضاد د محنيوي فکر کړى او نه ئې غوښتل چه په اسلامى امت کښې ډېرتيټ و پاس منيځ ته راشي.

غنا او بډائي که څه هم په ظاهري نظر په اسلام کښې صريحاً منع نه ده او هرچاته داحق ورکړشوى چه په جايزه طريقه دشتو خاوندشي او هغه تکاليف په ذمه واخلي چه اسلام د شتمنو په ذمه ايښې دي لکه د زکات، خيرات او صدقاتو ورکړه او دقرض حسن له لارې له محتاجو سره مرسته اونور.

مګرکه څوک له ژورفکر نه کار واخلي او اصلي منظورته ښه ځيرشي هغه پوهېږي چه شيشګۍ که حلال دى شکل ئې دمرداردى. دمال پيدا کولو او ډېرولو هغه طريقې چه اسلام منع کړيدي لکه سودخوري، احتکار، بډې اخيستل، غبن فاحش په معامله کښې، دروغ ويل، غدرکول، تقلب يا داسې نور داټول د قاروني بډائي په مخکښې بند بزونه دي چه په مستقيم او جدي ډول دقارونيت مخه نيسي. له بلى خوا هغه تشويق او ترغيب چه دخير و احسان په باب په نبوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

احاديثو او قرآني آيتونو کښې وينو مسلمانانو ته دا اجازه نه ورکوي چه د فقيرانو او د حاجت د خاوندانو په مقابل کښې له بخل و امساک نه کار واخلي او په خيريه چارو کښې سترګې پټې کړي. سربېره په دې اسلام د مسلمانانو اولوالامر ته دا حق ورکړی چه د خوارانو او فقيرانو د مړولو او ژوندښه کولو د پاره د ضرورت په اندازه د بډايانو مالونه بيوزلو او غريبانو ته ورکړي او موازنه قايمه کړي. حضرت عمر (رض) چه د خپل خلافت په وروستيو وختو کښې اجتماعي وضع ته ملتفت شو چه ځينې کسانو ډېر مالونه جمع کړيدي او نور په فقر او غربت کښې ژوند کوي نو اراده ئې وکړه چه د تعادل او مالي تسوئې د پاره له اغنياو سره فقيران د هغوي په مالونو کښې شريک او سهيم کړي ځکه يې وويل: (نُطعِمُ المُسلمينَ مِن بَيتُ المَالِ حَتیٰ اِذالَم تَجِدفِيه شَيأ اَدخَلنَا عَلیٰ كُلِّ اَهلِ بَيتِ مِنَ الاَغنِيَاءِ مِثلَهُم مِنَ المُحتَاجِينَ وَمَا نَزَالُ نَفعَلُ ذٰلِکَ حَتیٰ يَطعَمَ المُسلِمُونَ جَمِيعاً) يعني مسلمانان به له بيت المال څخه مړو وا و چه په بيت المال کښې څه پاتې نشي د بډايانو په هر کور کښې به هغو مره محتاجان ننباسو او داکار به ترهغه وخته کوو چه ټول مسلمانان په ګيډه ماړه شي.

په اسلام کښې د مالکيت په باب دا آيت هم د جدي توجه وړ دی: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آيت:۳۴) هغه کسان چه سره او سپين زر ذخيره کوي او د خدای په لار کښې ئې نه نفقه کوي د دردناک عذاب زيری ورکړئ د همدغه آيت په استناد او د نبوي احاديثو په بنا د رسول الله (ص) په اصحابو کښې ابو ذرغفاري د قارونيت په ضد په تبليغی مبارزه لاس پورې کړ او په دغه جهاد کښې ئې ډېر تکليفونه وليدل ترڅو چه بالاخر د ربزې د ښتې ته نفی بلد شو او هلته د ډېر غربت په حال کښې مړشو او لارويو خاوروته وسپاره.

دابوذر اويو شمير نورو اصحابو تبليغ دغه معارضه د حضرت عثمان په خلافت کښې ډېره توده شوه، دابوذر تبليغ چه څومره په شتمنو او بډايانو بد لګيده هغومره ئې خواران او فقيران ځانته جلبول او طرفداران ئې ډېربدل.

حضرت علي او ابوذر په دې عقيده و چه ديوه کال د نفقې د پاره څلور زره درهمه ساتل جايز کاردی او له دينه زيات مال ذخيره کول ممنوعه کنز شميرل کېږي.

په ډېرونبوي احاديثو کښې دا مطلب ښه واضح دی چه اسلام فاحشه غنا بده ګڼي او دانه خوښوي چه ځينې په عيشونو او خوندونو کښې ډوب وي او نور په لوږه او تنګسه کښې ژوند وکړي.

(خُذمِن اَغنِيَائِهِم وَرُدّ اِلیٰ فُقرَائِهِم) له بډايانو نه ئې اخله او فقيرانو ته ئې ورکوه دا اسلام اقتصادي کرنلاره ده. ابی امامه روايت کوي چه رسول الله (ص) ويلي دي: (يَا اِبنِ اٰدَمَ اِنَّکَ اَن تَبذِلِ الفَضلَ خَيرٌلَکَ وَاِن تُمسِکهُ شَرٌلَکَ – مسلم و ترمذي) يعنی اې بنيادمه ! که مال وښندې خيردې پکښې دی او که ئې وساتې درته شردی.

همدارنګه بلال وايي: رسول الله صلی الله عليه وسلم وويل: (مَارُزِقتَ فَلاَتَخبَاءِ وَمَا سُئِلتَ فَلاَ تَمنَع فَقُلتُ: يَارَسُولَ اللهِ وَكَيفَ لِي بِذالِکَ؟ قَالَ: هُوَذَاکَ اَوالنَّارُ) مطلب دا چه رسول الله (ص) وفرمايل: څه چه ستا روزي شويدي مه ئې ساته او ذخيره کوه ئې مه او څه چه درنه وغوښتل شو منع کوه ئې مه.

بلال وويل دا به زما د پاره څنګه شي؟ هغوی وفرمايل يا همدغه شان او يا د دوزخ اور.

امام احمد حنبل په مسند کښې دا حديث نقلوي: (اَيُّمَا اَهلُ عِرصَةٍ اَصبَحَ فِيهِم اِمرَوٌ جَا يِعاً فَقَدبَرِئَت مِنهُم ذِمَةُ اللهِ تَبَارَکَ وَتَعَالیٰ) خلاصه ئې دا چه پاک خدای له هغو څخه بيزاره دی چه په څنګ کښې ئې څوک په لوږه شپه سبا کوي. په قرآن کريم کښې متعدد آيتونه راغلي دي چه د (مترفينو) ژوند ئې بد ګڼلی او مسلمانان ئې په جدي ډول دې ته متوجه کړيدي چه آسوده ژوند او د عيش ونوش ژوند ونکړي بلکه متوسط ژوند اختيار کړي چه نور ورته ونه پخسېږي او مزې چړچې پکښې نه وي دآسوده حالی. په غند نه کښې يو علت چه قرآن په ګوته کړی هغه دادی چه مترفينو يعنی آسوده حالو کسانو هر وخت د نوي دين په قبلولو کښې شديد مقاومت کړی او له پيغمبرانو سره ئې خپل خصومت ته دوام ورکړی دی يعنی دا ارتجاع ټينګ حاميان همدغه خلک دي چه د هر تغير او تحول مخه نيسي او د زاړه حال بقا او دوام غواړي.

د بشري تاريخ له مطالعې نه هم دا پته لګېږي چه عياش قومونه له مينځه تللي او هغه قومونه چه په مشقت او زيار و زحمت کښې لوی شوي په نورو غالب شويدي. او س خلک پدې هم پوه شويدي چه عياشي د صحت په لحاظ هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېرخطرونه لري او ډېر فسادونه ورسره تړلي دي. د اسلام پیشوا حضرت محمد (ص) د مترفینو یعنی د عیاشانو او اسوده حالو کورونه (بیوت الشیاطین) د شیطانانو کورونه بللي دي چه فتنې او فسادونه ترې ولاړېږي.

الله تعالی فرمايي: (إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى-العلق آيات:۲او ۷) په تحقيق سره انسان سرکشي کوي چه ځان بې پروا او مستغني ووينی. يعنی مال او ثروت د غرور او سرکشی باعث ګرزي. په بل آيت کښې راغلی دی:

(وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ الشوری آيت:۲۷) که چيرې خدای د خپلو بندګانو روزي پراخه کړې وای هرګوره به ئې په ځمکه کښې بغاوت کړي و. د همد غسې ملاحظاتو په وجه مسلمانانو ته دا اجازه نشته چه خپل حلال مال هم په ځان باندې له ضرورته زيات ولګوي او له اسراف و تبذير څخه کار واخلی.

پاک خدای وايي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلاَ تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُواْ إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ الاسراء آيت: ۲۶) يعنی ورکړه خپل قريب ته د هغه حق او مسکين ته او پرديس ته تبذير او اسراف مه کوه مبذرين بيشکه د شيطانانو وروڼه دي.

په بل آيت کښې وايي: (وَكُلُواْ وَاشْرَبُواْ وَلاَ تُسْرِفُواْ إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ الاعراف آيت۳۱) خورئ، څکئ او اسراف مه کوئ اسراف کوونکی د خدای نه دي خوښ.

د اسراف معنی له حد او اندازې نه تجاوزدی په حريصانه ډول خوراک او څکاک او بيځايه خرڅونه په اسراف کښې شامل دي. د مسلمانانو اغنياء نشي کولی چه له نورو نه په عالي سطحه ژوند وکړي او شان و شوکت بې نظرونه ځانته جلب کړي. په اسلامي جامعه کښې که خواران او غريبان وريښمنې جامې نشي اغوستلی بډايان هم نشي کولی چه د غه فاخر لباس واغوندي. کله چه د عبدالرحمن بن عوف ځوی له خپل پلار سره د دوهم خليفه حضرت عمر مخې ته ورغی او وريښمين کميس ئې اغوستی و خليفه د غه کميس له ګريوانه ترلمنې پورې څيرې کړ او د دغسې معتبر او ډېر شمتن صحابی ځوی ئې هم پرينښود چه د اسلام له مقرراتونه سر وغړوي. د همد غه خليفه خپل ژوند سره له د غه لوړ او عالي مقامه په متوسط حال کښې و او له نورونه ځانته په څه امتياز قايل نه و. يوه ورځ چاتر ېنه پوښتنه وکړه چه تا ته له بيت المال څخه د څومره مال مصرفول جواز لري. ده وويل په کال کښې دوه جوړه جامې، يوه جوړه د ژمی او بله د اوړي د پاره او دومره څه چه د حج تو ښه شی زما او د زما عيال قوت بايد د قريشو د متوسط شخص په اندازه وي. زه د مسلمانانو له جملې څخه يو تن يم څه چه نورو ته رسېږي ما ته به هم رسېږي.

پخپله د رسول الله (ص) د زهد او رياضت ژوند چه له مشقته ډک و، همدا رنګه د ده د غوره اصحابو ساده او بې عيشه ژوند چه د مجبوريت په وجه نه بلکه د عزم او ارادې له مخې و په همد غه اساس بنا ؤ، چه دوی نه غوښتل چه نور په محروميت کښې وي او دوی په نازو نعمت کښې.

همد غه وجه وه چه د اسلام دوهم خليفه حضرت عمر (رض) د رماده د کال په قحط کښې غوړي تر هغه وخته ونه خواړه ترڅو چه په بازار کښې د نورو د پاره پيدا شوه او قحطی له منيځه لاړه. په د غه موده کښې خليفه هم د نورو په شان تيل خواړه او د تيلو خوړلو په وجه ورته ناروغي پيدا شوه او پوستکی ئې تک تور شو.

اسلام خپل پيروان په اخلاقي لحاظ داسې روزل چه د دنيا مال، زيب و زينت او عيش و عشرت ته په حقارت وګوري او مينه ورسره پيدا نکړي، له خپل نفس او نفسی خواهشاتو سره مبارزه وکړي او ساده ژوند اختيار کړي. حرص او هوس پرېږدي له بخل او امساک نه ځان وژغوري، کبر او غرور په ځان کښې پيدا نکړي، صدق او صفا ولري او د خلکو په خدمت کښې د اسلام په خدمت کښې جهاد ته ملا وتړي او قربانۍ ته چمتو شي.

اسلام د خپلو پيروانو د تنظيم او ادارې، د تهذيب او تربيت د پاره دوه وسيلې په کا واچولی، تشريع او توجيه. ځينې شيان شته چه په اسلام کښې شرعاً منع نه دي مګر ديانتاً منع دی د شريعت او د ديانت تقاضا هر کله يوه نه ده، په ځينو مواردو کښې تشريعي جنبه او توجيهی جنبه يو له بله بيلېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشريعي احکام هغه دي چه په عام ډول هرمسلمان پرې مکلف دي او که خوک ترې مخالفت وکړي شرعاًمحکوم کېږي لکه زکات چه که څوک ئې له اداکولو انکاروکړي اولوالامر ته داحق حاصل دی چه ورسره محاربه وکړي اوقتال ته يې ملاوتړي، په توجيهی لحاظ هرمسلمان علاوه په زکات دياتناً موظف دی چه دصدقاتو اوخيراتونوله لارې له خپل حاجته زيات مال دخدای په لارکښې مصرف کړي او دخير و احسان نمونه اومثال شي.

توجيهی احکام دتشريعی احکامو په شان په قانونی شکل نه تطبيقېږي بلکه داخلاقي اصولو په حيث رواج مومي او دخاصانو اورهبرانو کاردی. په اسلام کښې ښه اوبد ، حلال وحرام ځانته مدارج او مراتب لري. مثلا پياز يا اوږه خوړل په اصل کښې جايز کاردی مګردجمعې په ورځ اوپه هغو وختونوکښې چه سړی له نورو سره ګډون کوي او دخولې بوی يې نور په عذابوي په ممنوعاتو کښې شمېرل کېږي. دتقوی او رياضت خاوندان دجايز اوناجايز په تشخيص کښې له عامو مسلمانانو نه فرق لري.

دعامو مسلمانانو تقوی همدغه ده چه پردی حرام مال ونخوري اوله کبيره ګناهونو څخه ځان وساتی. دزاهدانو تقوی داده چه پخپل حلال مال هم ځان موړنکړي او دنفس دتزکيې او د روح دتصفيې دپاره جايز لذتونه هم په ځان ودروي يا يې ډېرکم کړي.

هغه بډائي چه دحرامو مالونو په غونډولو لاس ته نه وي راغلی او فرايض و واجبات پکښې نه وي ترک شوی شرعاًمنع نه ده.

درسول الله(ص)په اصحابو کښې هم اغنياء موجودولکه حضرت عثمان غنی، عبدالرحمن بن عوف او وروسته بياطلحه اوزبير يادا سې نور، مګر پخپله حضرت محمد (ص)،حضرت ابوبکر، حضرت عمر او حضرت علی اوځينې نوروبه دومره مال له ځانه سره نه ساته چه بډايانو کښې حساب شي. دوی به د اربشو په ډوډی هم ځانونه نه مړول او دمترفينوله اسوده ژوند څخه يې کرکه کوله.

داکارپه اسلام کښې اجباري نه دی اختياري دی. اسلام هغه دين نه دی چه دبشري فطرت اوانسانی غرايزو په مخکښې سد شي او بيخې ئې بنده کړي. اسلام د بشري اوعالمي دين په حيث په خلکو باندې عسراوحرج نه راولي. (لاَ يُكَلِّفُ اللّهُ نَفْسًا إِلاَّ وُسْعَهَا –وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ –يُرِيدُ اللّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ البقره آيات ۲۸۲او۱۸۵) داهغه آيتونه اوقرآني نصوص دي چه داسلامی قوانينو اساس يې ګڼلی شو. پدې آيتونو کښې له وسع نه زيات تکليف له اوږو څخه اخيستل شوی او په دين کښې حرج نفی شويدی خدای نه غواړي چه پخپلو بندګانو عسراوسختي راولي. دقرآن دا آيتونه:

(وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا القصص آيت ۷۷) ، (لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ التحريم آيت ۶۶)هغه حياتي درسونه دي چه د صحت او قوت وقايه ورپورې تړلې ده او سړی له دې څخه منع کوي چه خپله دنيائي برخه هيره کړي ياپه ځان باندې دخدای حلال حرام کړي.

رسول الله(ص) هغه زاهد او عابد چه هره ورځ به روژه وا و هره شپه به يې په نفلونو سباکوله مخاطب کړ او ورته يې وويل: (..... وَلِنَفسکَ عَلَيکَ حَقٌ وَلِبَدَنکَ عَلَيکَ حَقٌ وَلِزَوجَتکَ عَلَيکَ حَقٌ........) په تاباندې ستا نفس حق لري، بدن دې درباندې حق لري، او ښځه دې درباندې حق لري. لکه چه په عبادت او رياضت کښې افراط منع دی او رهبانيت نفی شويدی دغه شان په صدقاتو کښې هم خپل ټول مال صدقه کول او دپولی تک ته کښيناستل ښه کار نه دی. که څوک خپل ټول مال صدقه کړي او ځانته هيڅ پرې نږدي. له دې آيت څخه سرغړوي.

(وَلاَ تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلاَ تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا الاسراء آيت:۲۹) مه خپل لاس خپلې غاړې پورې تړه او مه يې خلاصوه په تمام خلاصوالی چه کښېنې ملامت شوی او درمانده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاک خدای هغه کسان ستایلی دی چه دمال په انفاق کښې اعتدال ساتي او له افراط او تفریط نه ځان ژغوري (وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا الفرقان آیت ۶۷) یعنی هغه کسان چه مالونه نفقه کوي نه اسراف کوي او نه بخل او وي د بخل او اسراف ترمنځ اعتدال ساتونکی.

دژوند په چارو او انساني اعمالو کښې اعتدال ساتنه په اسلام کښې یو مهم اصل دی چه ښه او بد په همدغه معیار سنجول کېږي او د اسلامی اخلاقو اساس ګڼل شویدی. د اسلام جمالی خوا همدغه اسلامي اخلاق دي چه انسان مهذب کوي او سړیتوب صیقلوي.

د اسلامي تعلیماتو غایه اسلامی تربیه ده چه په اسلامی اخلاقو پوري ټینګ تعلق لري او د افرادو د شخصیت په جوړولو کښې يې نقش ډېر څرګند دی.

د اسلام رښتیاني ممثلین او برجسته افراد هماغه کسان دي چه اسلامي شعایر، آداب او اخلاق پخپل کردار و عمل کښې تمثیلوي او صعودي سیر و حرکت يې د انسانیت دلوړو مدارجو په لوري وي. که د تشبیه له مخې اسلامي روش په بدني ورزشونو کښې دغره ختل و ګڼو ویلی شو چه دغه ورزش په مطلق کوه ګردی تامینېږي او په ټیټو غرونو کښې په ګرزیدو او د غونډیو په ختلو هم سر ته رسېږي مګر هغه کسان چه په دغه ورزش کښې خپله فوق العاده لوړتیا او پیشقدمي ښیي هغوی دلوړو غرونولوړو څوکو ته خیژي او تاریخي یادګار پرېږدي.

په اسلام کښې هم اخلاقي رهبران همدغه شان وګڼئ چه د انسانیت ډېرو هسکو مقامونو ته ځانونه رسوي او نورو ته عملاً لوړختل ممکن ګرزوي. دوی د مثل اعلی په حیث اخلاقي معیارونه او مقامونه اوچتوي او نور د لوړتیا لور ته رابولي چه د دوی اقتضا وکړي او په دوی پسې لاړ شي.

د اسلامی اخلاقو غایه او اغیزه:

انسان چه اشرف المخلوقات بلل کېږي معنا يې دانه ده چه دده ټول خویونه او عادتونه دستاینې وړدي او په هرڅه کښې هرڅه نه ښه دی. دی دخلقت دمثل اعلی په حیث د تکامل په لوړه مرحله کښې واقع دی او په نورو موجوداتو يې دخپلو خاصو استعدادونو او معنوي قواو په مرسته تسلط موندلی مګرله ډېرو فضایلو او محاسنو سره ډېر معایب او نقایص هم لري. دخیروشر، دصلاح او فساد، د پاکی او نا پاکی متضاده جنبې په ده کښې موجود دي او د اضدادو مجموعه ده. حضرت مسیح (ع) او بودا هم انسانان و او چنګیز و هلاکو هم د انسان په بڼه و. دجوړولو او ورانولو دواړه استعدادونه په ده کښې شته او علم و جهل يې په وجود کښې د اسې خوا په خوا وسي لکه چه ابوجهل د حضرت محمد (ص) په ګاونډ کښې او سیده د انسان وجود خوله خاورو پیدا دی مګر د اورلمبې د اوبو څپې او د هوا طوفانونه پکښې خوندي دي. له خاکسارۍ سره کبر او غرور هم لري او له نرمۍ سره ئې دوسپنې صلابت ملګری دی. په رحم کښې يې قهر، په قوت کښې يې ضعف او په پوهه کښې يې ناپوهی ځان ښیي.

دغه عالم او عاقل موجود که دعقل او پوهې په مرسته دژوند ښه کولو وسایل او اسباب برابروي ورسره د اتم او هایدروجن بمونه هم جوړوي او په دواړو خواو کښې اسباب سازدی.

که له یوي خوا د بشري امراضو دپاره نوي علاجونه او نوي دواګانې کشفوي له بلې خوا دعالمي تباهی مواد او آلات تهیه کوي.

که د انسان ضعیفې او ناوړه جنبې اصلاح نشي او ښه استعدادونه پکښې ونه روزل شي له قوت څخه يې لیوان له عقل نه يې شیطانان او له شتمنۍ نه ئې طوفان پیدا کېږي. عقل د انسان ډېره لویه شتمني او د ټولو شتمنیو مورده چه انسان ته ډېر څه ورکوي مګرله دغه دنیایي عقل سره یو بل عقل هم په کار دی چه هغه انسان ته سړیتوب ښیي او سړی کوي يې.

داعقل د دین په رڼا کښې پیدا کېږي او له دین څخه الهامونه اخلي. دا د معادعقل او هغه د معاش عقل دی. دمعاش

(c) ketabton.com: The Digital Library

عقل له هرچاسره شته او نورحيوانات هم پکښې څه نه څه برخه لري مګر د معاد عقل لکه عالي تعليم ټولو ته نه دی رسيدلی.
ډېر غولېدلي دي هغه کسان چه دين له عادي او معمولي عقل سره برابروي او دغي سطحې ته يې را ټيټوي. ډېر ښه پوهيدلي دي هغه خلک چه د عقل لوړولو کوښښ کوي او د دين عالي مقام ته يې اوچتوي يعنې عقل متدين کوي او د دين په لاره يې برابروي. الهی کتاب (قرآن) د هغو متقيانو لارښود دی چه په غيب ايمان ولري. (يُؤمِنُونَ بِالغَيبِ) په غيب باندې ايمان پيدا کول د دغه ظاهربين عقل کار ندی او دا عقل هېڅکله مومن کيدلی نشي. دا عقل د جسم او خېټې خدمت ته پيدا دی او د ژوند پاللو مهمه وظيفه ورپه غاړه ده چه په انسانی نړۍ کښې ډېرلوی ارزښت لري او دنيا يې مرهونه ده مګر د معقولاتو له سرحد نه هغه خوا څه ليدل او په څه پوهيدل ديوه بل عقل کار دی چه ملا خورشوی ندی او د عارفانو په برخه دی.
د پښتو ژبې عارف او صوفي شاعر عبدالرحمن بابا د غو دوو عقلونو ته په دې ډول اشاره کوي:

د دنيا په کار کښې هرسړی عاقل دی
چه سړي پرې سړی کېږي عقل بل دی

سړی څنګه سړی کېږي؟ دا سوال ښايي چه ظاهراً تحصيل د حاصل وګڼل شي او په ظاهري عقل برابر نه وي. مګر د بصيرت خاوندان پوهېږي چه ځينې سړي په معنوي لحاظ سړي ندي صورت به يې د سړي وي مګر سيرت به يې د سړي نه وي او د شر و فساد جنبه به يې ډېره غالبه وي.
د اسلام مقدس کتاب چه مطلق انسان ته په کرامت قايل دی د انسانی فطرت په تشخيص کښې د غه د شر او فساد جنبه او د انسان شهواني غوښتنې هرهرځای بيانوي او داڅرګندوي چه انسان بايد د اخلاقي تهذيب او نفسي تزکېې په وسيله خپل انسانيت تکميل کړي او واقعي انسان شي.
انسان د خدای خليفه دی او د اسمان ملکې ورته په سجده پريوتې دي مګر انساني فطرت د ملايکو له خولې داسې ښودل شويدی: (قَالُواْ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاء البقره آيت ۳۰)يعنې په ځمکه کښې هغه څوک پيدا کوي چه په ځمکه کښې فساد کوي او وينې تويوي. سربېره په دې په ډېرونورو آيتونو کښې بشري طبيعت داسې معرفي شويدی:

۱- (إِنَّ الْإِنسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَ اِذا مَسَّهُ الخَيرُ مَنُوعاً- سورة المعارج آيات ۱۹، ۲۰ او ۲۱)
يعنې انسان بی صبره، بې ثباته حريص او بخيل پيدا شوی که شر ورورسيده جزع وفزع کوي که خير او د دنيا مال يې وموندنو بياله ډېربخل نه کار اخلی.
۲-(وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ - والعاديات آيت ۸) په دې آيت شريف کښې خير د مال په معنی دی چه انسان ورسره ډېره شديده مينه لري.
۳-(قُل لَّوْ أَنتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَّأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الإِنفَاقِ وَكَانَ الإنسَانُ قَتُورًا -الاسراء آيت ۱۰۰)
دا آيت انسان داسې ممسک ښيي چه که د خدای د رحمت خزانې يې په برخه شي بيا هم ويرېږي چه د لګښت او مصرف په صورت کښې به ټولې تمامې شي داځکه چه انسان ډېر حريص او ډېر بخيل دی.
۴- (كَلَّا إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى ، أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى -العلق آيات ۶، ۷) انسان چه ځان غني ووينې ارومرو سرکښې او نافرماني کوي.
۵-(إِنَّ الإِنسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ -ابراهيم آيت ۳۴) انسان هرګوره ډېر ظالم او ډېر ناشکره بنده دی.
۶-(وَكَانَ الْإِنسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا -الكهف آيت ۵۴) انسان له هر څه نه زيات خصومت کوونکی او کج بحثه دی يعنې جدل يې په خټه کښې ګډ دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷-(خُلِقَ الْإِنسَانُ مِنْ عَجَلٍ -الانبياء آیت ۳۷) انسان له بیړې او شتاب نه جوړ دی.

۸- (وَكَانَ الإِنسَانُ عَجُولاً -اسریٰ آیت ۱۱) انسان ډېر بې صبره او الپته دی.

۹-(زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاء وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ......آل عمران آیت ۱۴) په دې آیتونو کښې هغه شهوانی مینې بیان شویدي چه انسان دهغو دپاره هر څه کوي او ځان اوراوبوته غورځوي.

د اسلام اخلاقي لارښودنې، د حرام مال غندنه، دنفسي خواهشاتو دپاره حدودټاکل، دقناعت اوصبرتوصیه، دعفت او تقوی درسونه دهمدغو غرایزو او انساني طبیعت د اصلاح او تعدیل دپاره دي او په ډېر صحیح تشخیص بنا دي.

دا چه په قرآن کریم کښې دصبرتوصیه بیابیا په مکرر ډول هر ځای شویده ددې دپاره نده چه سړی دظلم او ناروا په قبلولو کښې صابر اوسي او مظالمو ته تسلیم شي یاذلت ته غاړه کېږدي، بلکه ددې دپاره ده چه په سختو حالاتو او بدو ورځو کښې حوصله له لاسه ورنکړي او له مشکلاتو نه ونه تښتي یا د خپل عجولانه فطرت په تقاضا په هر څه کښې دومره بیړه ونکړي چه تفکر او تعقل ته هېڅ موقع پاتې نشي او عاقبت اندیشی هېره کړي.

دقناعت درس هم له حرامو څخه دځان ژغورلو معنی لري او دتجاوزمخه نیسی نه دا چه دکسب او کار په مقابل کښې دانسان لاس او پښې تړي او سعی او عمل ته یې نه پرېږدي.

دا راز آیتونه چه انساني فطرت اوفطري غرایز مشخص کوي او ددیني لارښوونو محور بې بللی شو نورهم ډېر دي چه دټولو لتون ډېر وخت او ډېر کارغواړي.

لوی خدای چه د انسان خالق دی او په نفسي وسوسو بې ډېرښه خبردی:(وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ -سورت ق آیت ۱۶) انسان په مطلق ډول زیانکار ګڼي او هغه کسان مستثنی کوي چه مومنان او دنیک عمل خاوندان دي او نوروته هم دحق اوصبر توصیه کوي.

(وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ) په عصر قسم دی چه انسان هرګوره په زیان کښې دی مګرهغه کسان ندي په زیان کښې چه ایمان بې راوړی او کړي بې دي نیک کارونه، یوه اوبل ته ئې دحق توصیه کړې او دصبر توصیه بې کړېده.

دادی دانسان تشخیص او دعلاج نسخه.

د اسلام دین دانسان داخلاقي اونفسي امراضو علاج د ریاضت او عبادت ،د زهد وتقوی، دنفسي او روحي تزکیې او تطهیر په وسیله کوي او له حرامو څخه بې پرهېزوي. لکه چه دطب علم دبدني امراضو علاج کوي، دین داخلاقي مرضونو معالجه خپل اساسي هدف ګڼي او دبشر باطني رنځونه له مینځه وړي ځکه وایي:(اَلعِلمُ عِلمَانِ عِلمُ الاَبدَانِ وَعِلمُ الاَدیَان) بدني طب په غذا او دواو جود تقویه کوي او دتقویې په وسیله مرض مغلوبوي او محوه کوي ئې مګردین دنس اونفس په خوارولو اوضعیفولو دتقوی او پرهیزګاری له لارې دشهوانی اونفساني امراضو مخه نیسي یاورسره مجادله کوي یعنی دنفس اوشیطان په مغلوبولو او دجسماني قوت په کمولو معالجه بنا کوي او لوږه یې هم غذا ده او هم دوا ده:

د هرچا چه حیواني قوت زیاتېږي | نفس شیطان له هغو مره مغلوبېږي
که څوک غواړي چه غالب شي په شهواتو | په مرښت نشي دا کار په لوږه کېږي

****

کم وي روژه غوښتني شهواني | مضمحل کړي هوسونه نفساني
د روژې غایه همدغه ده نوځکه | روژه نه نیسي صغیر شیخ فاني

(c) ketabton.com: The Digital Library

دادی دعلم الابدان او علم الادیا ن د اساسي فرق یومثال چه مونږ دبدني طب اودیني طب په مغایرت پوهوي او دا یقین راکوي چه هغه شفا چه په قرآن کریم کښې شته:

(وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاء وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ -الاسراء آیت۸۲) (قَدْ جَاءتْكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَاء لِّمَا فِي الصُّدُورِ –یونس آیت ۵۷) هیڅکله بې دبوعلی سینا په شفا کښې نشو موندلی.

دنن ورځې عصري طب که دصدري او قلبي امراضو په علاج موفق هم شي اود شفاء الصدور دارو ومومي بیا هم نشي کولی چه (مافی الصدور) لره د شفا موجب شي او دحرص او حسد یا قلبی قساوت علاج وکړي او په بې رحمه زړه کښې رحم پیدا کړي.

په دغسې اخلاقي امراضو کښې ددنیا طبیبان له مریضانونه ډیر بتر دي، او دا مرضونه په مترقي ممالکو کښې ډیر زیات دي.

(حُبُّ الدُّنيَا اَوحُبُّ المَال) چه دټولو خطاګانو او غلطیو راس بلل شوی. (حُبُّ الدُّنيَا رَأسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ) هغه بې علاجه مرض دی چه یوازې دین بې مخه نیولی شي.

په صدر اسلام کښې چه له دغه اخلاقي مرض سره مجادله شروع شوه، په مسلمانانو کښې دا یثار داسې جذبه پیدا شوه چه خپل مالونه، کورونه او ډیر څه ئې ددین په لاره کښې یا د دین دپاره قربان کړه او په حرص اوبخل داسې غالب شوه چه مقتصد عقل ورته ګوته په غاښ ونیوله، مهاجرینو په همدغه جذبه خپل اصلي وطن او ټوله شتمني په مکه کښې پرېښوده او مدینې ته بې ددین ساتلو دپاره هجرت وکړ او انصارو په همدغه جذبه په مهاجروباندې له ځانه زیاته پېرزوینه ښکاره کړه یعنې په نفسیاتي او اخلاقي لحاظ یو عظیم انقلاب په اسلامي امت کښې پیدا شو چه نظیرئې چا نه و لیدلی.

ددغه انقلاب اثر تراوسه په مسلمانانو کښې لږ او ډیر یوځای بل ځای وینو او په یو زړاو ځوسوه کاله کښې بې نښې نښانې لا ندي محوه شوي چه رحمن بابا بې هم په وصف الحال کښې وائي:

دا هنرندی چه خاورې څوک سره زر کا   چه زر خاورې کړي رحمانه هنر دادی

علوم اوفنون خلکوته دا هنر ښیي چه خاورې زرکړې او ددنیا شتمني زیاته کړي مګردین ورته ددغه هنر بل اړخ ښکاره کړه اتکندوي او په دغه ډول انسان له دواړو هنرونو سره اشنا کوي.

د انفرادي او اجتماعي ژوند موافقه او مصالحه په همدې راځي چه دغه دواړه هنره دانسان په برخه شي چه هم خاورې زرکړي او هم زرخاورې کړي. که څوک لومړی هنر ونلري دوهم هنربې نه نصیب کیږي چه زر نه وي نو زربه څنګه خاورې کړي؟ که اول هنر ولري اودوهم هنر پکښې پیدا نشي لومړی هنربه هرګوره منفور او مردود وي دا څرګنده ده چه علم وفن، صنعت او حرفت دژوند او معیشت حاجتونه او ضرورتونه پوره کوي او مدنیت ته رنګ او رونق ورکوي. ددنیا ودانی اوزیبائي په هغه وسایلو او اسبابو پورې تړلې ده چه دعلم وفن په مرسته لاس ته راځي او لاس ته راغلي دي مګر دین دتساند او تعاون په پیدا کولو او دمعنوي ارتباط په قایمولو دبشري جامعې سعادت تامینوي او داجتماع مزي ټینګوي.

دبشري سعادت لوښی او ظرفونه دعلم اوصنعت په کارخانو کښې جوړیږي مګرپه دغو لوښو کښې دحیات او بهء دین ساقي اچوي اودین دی چه داخلاقو په تهذیب انساني باغ و بڼ له وحشي بوټو دربو اوکبلونه ساتي او دښوبوټونیلې اوریښې تقویه کوي.

که اخلاقی تهذیب او دنفس تزکیه نه وي کیدی شي چه ډیر ژر دجهان سمسور باغونه په هغو ځنګلونو بدل شي چه ځناور او وحشي حیوانا ت پکښې استوګنه کوي او ماران پکښې اوسیږي.

کیمیاوي پوهه مونږ ته هغه صابونونه په لاس راکوي چه دبدن او جامو خیرې اوناپاکی وړي او دلباسو نو توري لکې محوه کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مونږ دغې پوهې او دغو صابونونو ته حياتي ضرورت لرو او په ډېر بنه ارزښت ورته قايل يو مګر هغه خيرې، کثافتونه او خباثتونه چه په زړه او دماغ په نظر او احساس کښې پيدا کېږي ديني پوهه او د اخلاقو کيميايي سعادت ته شديد ضرورت لري او بل صابون ورته په کار دی چه هغه د انسان کبر او غرور د زړونو کينه او قساوت حسادتونه او شرارتونه له مينځه وړي او دهوس ناولتيا پاکوي.

که د انسان باطن پاک نه وي او په اخلاقي مفاسدو لړلی وي نو د سر و صورت ظاهري سپين والی او پاکوالی خو لولی هم لري او د متمدنو خلکو سپي هم هره ورځ په صابون مينځل کېږي.

دين يوازې دغه راز نظافت او طهارت کافي نه بولي او ظاهر بين ندی، د اسلام سپيڅلی دين د طهارت او تزکېې په باب ډېر عميق او دقيق نظر لري او له ظاهر نه بې باطن ته توجه ډېره زياته ده مګر له ظاهر نه هم صرف نظر نکوي او په ارزښت ورته ګوري.

د اسلام په دين کښې چه ژوره څېړنه وکړو په نهائي تحليل کښې دې نتيجو ته رسېږو چه د اسلامی هدايا تو او ارشاداتو اصلي او اساسي هدف د نفس تزکيه او د جسم او روح تطهير يعني پاکوالی دی.

تزکيه او تطهير هغه ټکي دي چه په قرآن کريم کښې په مکرر ډول راغلي دي او معنیٰ يې ډېره عامه او هم ډېره عميقه ده.

په دې ټکو کښې له هر راز نجاست خباثت او کثافت نه د جسم او روح ظاهري او باطني طهارتونه شامل دي چه د اخلاقو تهذيب او د انسانيت لوړول يې لازمي نتيجه ده.

اديان عموماً پداسې وخت کښې د نيا ته راغلي دي چه انساني اخلاق ډېر فاسد شوي او انسانيت ډېر ټيټ شوی دی يعنی د دين ډېوه هر وخت په تورتم کښې بله شويده او خلکو هغه وخت ځانونه مينځلي دي چه ډېر خيرن شويدي.

د اسلام د ظهور په وخت کښې هم د عربو مختلف او مخالف قبايل په اخلاقي او روحي لحاظ په ډېرو مرداريو ککړ و او په ډېر تورتم کښې يې ژوند کاوه، فحشا او منکر نهائي حد ته رسيدلی و د حلال او حرام فرق نه و، د خير و شر معيار ازلام يعني د فال غشي و، د خدای کور بتانو نيولی و، د ښځو او نرو بربنډ طوافونه طاعت او عبادت ګڼل کيده.

شرک، بت پرستي، سودخوري او چور و چپاو، قتل و قتال، شراب او قمار، لوڼې ژوندۍ خښول، ضعيفان غلامول او د حيواناتو په څېر يې استعمالول د ژوند دود او دستور و، په د غسې وخت او د غسې ځای کښې حضرت محمد (ص) ته د خدای له لوري جبرئيل امين د اوحی راوړه:

(يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ....المدثر آيات ۵-۱) يعنی له بړستني پاڅېږه خلک له خدايه وويروه، خپل رب لوی وګڼه جامې دې پاکې کړه او پليدي لرې کړه.

په دې وحی کښې د تطهير مکرر امر دا ښيي چه پاکيدل او پاکول په عام و تام ډول د اسلام اصلي او اساسي منظور دی.

(رجز) په لغت کښې د ګناه په معنیٰ، د بت پرستۍ په معنیٰ او د پليدۍ په معنی استعمالېږي او مفهوم يې ډېر عام دی.

پيغمبر(ص) ته اول د جامو پاکولو امر وشو چه د ځان پاکولو امر پکښې دلالتاً موجود دی ځکه چه پاک کالي په پاک بدن اغوستل کېږي. په دغه ظاهري پاکوالي پسې په بل آيت شريف کښې له (رجز) څخه لريوالی باطني پاکوالی دی چه له شرک او اخلاقی مفاسدو نه د زړه او روح صفائي ايجابوي.

دغه آيتونه چه د نزول په اعتبار يې د قرآن کريم مطلع ګڼلی شو د تطهير او تزکيې اهميت ډېر ښه ثابتوي او مونږ پدې پوهوي چه په اسلام کښې د مراد ټکی دی.

په سورت (الاعلی) کښې دا دوه آيتونه (قَدْ أَفْلَحَ مَن تَزَكَّى وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى آيات ۱۵-۱۴) اول تزکيه او بيا د خدای ذکر او لمونځ د فلاح موجب ګڼي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته تزکیه یوازې دتن او جامو هغه پاکوالی نه دی چه دلمانځه شرط ګڼل شوی ځکه چه د دغه لغت په معنی کښې اول معنوي پاکي او اخلاقي تهذیب او بیا ورسره ظاهري او جسماني پاکوالی مقصد دی. دفلاح کلمه په قرآن کریم کښې کله دمفلحون په صورت او کله په (قد افلح) کښې ډېره راغلې ده چه معنی یې بری او مقصد ته رسیدل دي.
په صورت (المومنون) کښې په لومړیو نهو آیتونو کښې دمومنانو دفلاح موندلو دپاره څو شیه ذکر شویدي چه یو پکښې لمونځ او په لمانځه کښې خشوع، او خضوع ده. آیتونه دادي:
(قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاء ذَلِكَ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ) یعنې هغه مومنان بری مومي او مقصد ته رسیږي چه په لمانځه کښې ویره او تواضع ولري، له بیهوده خبرو او کارونو څخه ډډه وکړي، دمالونو زکات وباسي له زنا او فحشا څخه ځان وساتي، امانت خیانت نکړي په عهد ولاړ وي او په لمانځه ټینګ وي.
په صورت اعلی کښې چه یوازې تزکیه او لمونځ دفلاح موجب ښودل شوي او په صورت مومنون کښې شپږ یا اوه شیه وښودل شوه تطبیق یې پدې شان کیدی شي چه تزکیه ډېره عامه وسعیه معنی لري او په دغو ټولو صفاتو او افعالو دلمانځه په شمول حاوي ده.
زکات خو دلفظ او معنی په اعتبار له تزکیې سره اشتقاقی تړون لري او زکات هم ورته ځکه وائي چه دزکات په ورکولو هم مال او هم زکات ورکوونکی له بخل څخه پاکیږي، لکه چه په سورت توبه کښې پاک خدای رسول الله (ص) ته امر کوي چه دمسلمانانو له مالونو څخه صدقه قبوله کړه چه دوی پرې پاک شي (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا التوبه آیت ۱۰۳) زنا او فحشا هم یو مردار عمل دی او ځان ساتل ترېنه تزکیه ده ځکه پښتانه هم دغسې سړي ته پاک لمنی وائي.
په امانت کښې خیانت کول، عهد ماتول، بیهوده مشغولتیا هغه ناوړه او ناولي صفتونه دي چه له خبث باطن څخه نشات کوي.
لمونځ هم سړی له ګناه څخه پاکوي او دتزکیې معنی لري ځکه د اهتمام په وجه په مستقل ډول ذکر شویدی، دخدای پاک په کتاب کښې عمومي مطالعه داښیې چه دتزکیې کلمه په ټولو ظاهري او باطني طهارتونو مشتمله ده ځکه دسورت (الشمس) په دې آیت کښې (قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا) یوازې دنفس تزکیه دفلاح وسیله ښودل شویده.
په سورت (التغابن) کښې داآیت شریف: (وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَاُولٰئِکَ هُمُ المُفلِحُون) دعبارت په تغیر هماغه کسان مفلحون ګڼي چه نفسونه یې له بخل څخه پاک وي او دنفس تزکیه یې په برخه وي. همدغه تزکیه ده چه هم دخدای دپاره دمال په ورکړه حاصلیږي لکه چه په سورت (اللیل) کښې وایي: (وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى آیات ۱۷-۱۸) یعنې د دوزخ نه به په څنګ وي هغه پرهیزګاران چه خپل مال دځان دپاکولو دپاره ورکوي او هم له حرامو څخه په سترګو پټولو او له فحشاء نه په ځان ساتلو دمومنانو نصیب کېږي لکه په سورت (النور) کښې چه راغلی دی: (قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ آیت ۳۰) دفلاح ارتباط تزکیې او طهارت سره په قرآنکریم کښې ډېر ټینګ ښودل شوی یعنې له پلیدیو څخه ځان ژغورل فوز او فلاح ته رسیدل دي.
پلیدي یوازې ظاهري نجاست نه دی ګناه او معصیت هم د قرآن کریم په حکم (رجس) ګڼل شویدی لکه په سورت (المایده) کښې چه وائي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ آیت ۹۱) یعنی شراب، قمار، بتان او په غشو فال نیول پلید شیطانی عملونه دي او ځان ساتل ترېنه دفلاح موجب دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دخلکو ظاهري او باطني پاکول (تزکيه) دپيغمبر وظيفه ده لکه چه په سورت البقرة کښې راغلي دي:
(كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولاً مِّنكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ آيت۱۵۱) په دې آيت شريف کښې (ويُزكيكم) په ډېر وضاحت او صراحت دا مفهوم اداکوي چه رسول الله (ص) تاسو پاکوي او دهمدغه مقصد دپاره استول شويدی.

په يوه بل آيت کښې هم دغه مطلب ډېر ښه څرګند وي چه وايي: (رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ البقرة آيت ۱۲۹) دلته حضرت ابراهيم او حضرت اسمعيل دعا کوي اوله خدايه غواړي چه ددوي په اولادونو کښې رسول مبعوث شي چه په دوی دخدای پاک آيتونه ولولي، په کتاب او حکمت يې پوه کړي او پاکيزه يې کړي.

په سورت (النازعات) کښې هم راغلی دی چه الله تعالی موسی (ع) ته ويلي و: (اذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى فَقُلْ هَل لَّكَ إِلَى أَن تَزَكَّى آيات ۱۸-۱۷) فرعون ته ورشه !.........او ورته ووايه آيا ميل لرې چه تزکيه دې نصيب شي. دموسی(ع) په بعثت کښې هم د رسالت غايه (تزکيه) ده له دغو شواهدو نه ښائي چه دا مطلب ډېر ښه ثابت شوی وي چه دخلکو تزکيه او تطهير ددين کاردی او پيغمبران دهمدغه کار د پاره وخت په وخت استول شويدي چه دخلکو فاسد اخلاق اوناوړه عادتونه سم کړي، په زړونو کښې يې صفائي او دخير واحسان مينه پيدا کړي په نفسياتی حالاتو او کيفياتو کښې دانسانيت په ګټه ښه بدلون راولي او په اجتماع کښې نوي روحيه خلق کړي مګر دا کار يعنې دنفس تزکيه او داخلاقو مهذب کول څه اسانه او ارزانه کار نه دی.
داجتماع په اخلاقو او عرف وعادت کښې بدلون راوستل او دزړو عقايدو په ځای نوي عقايد په ذهن کښې کښينول دهغو بتانو ماتول دي چه حضرت ابراهيم (ع) يې دنمرود سرولمبوته وغورځاوه او حضرت مسيح يې په سولۍ وخيژاوه.
دخلکو اجتماعي اخلاق که هر څومره فاسد او کاسدوي او زاړه عقايد که هرڅومره خرافاتي وي بيا هم دجامعې په ذهن او دماغ بې قيد وشرط حکومت کوي او مخالفين يې په فنا محکومېږي.
يوشخص که هرڅومره مقتدر سلطان وي عمر يې لنډوي او زمانه ډېر مهلت نه ورکوي مګر اخلاق او عقايد خپل حاکميت له يوه نسل نه بل نسل ته په ميراث پرېږدي او څومره چه زړېږي هغومره قوي کېږي.
زمانه چه کار يې تغير راوستل دي ددغه ذهني سلطان مقابله په ايوبي صبر کوي او دنوح عمر غواړي ترڅو چه غير مرئي تدريجي تغير پکښې راولي او له نظره نشي. په انقلابی ډول د زاړه اجتماعي نظام نړول او نوی دين په خلکو منل د اولوالعزمه پيغمبر کاردی چه په خپل سر اره قبلوي او دغه کار سرته رسوي.
حضرت محمد (ص) ددغه جهاني اجتماعي انقلاب په سرته رسولو کښې دډېروکړاوونو په قبلولو خپل مشکل رسالت په ځای کړاو په ډېر وسختو خطرناکو حالاتو کښې يې صبرو استقامت له لاسه ورنکړ داځکه چه په خپل نبوت او رسالت يې ډېر ټينګ ايمان درلود او دغه قوي ايمان په ده کښې خارق العاده روحي قدرت پيدا کړی ؤ دا ايمان د په نورو کښې هم پيدا کړ چه مومنان يې په جهان مسلط کړه او عمومی حالات يې بدل کړه. دخدای کور (کعبه) يې له بتانو پاکه کړه دخلکو زړونه او دماغونه يې صفا کړه، اجتماعي مفاسد اوناولي عقايد يې محوه کړه او سيئات يې په حسناتو له مينځه يوړل.

کوم امرچه پاک خدای حضرت ابراهيم(ع) او حضرت اسمعيل (ع) ته دخپل کور دپاکولو په باب کړي و: (وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ البقرة آيت ۱۲۵) دا امر په خپل وخت کښې حضرت محمد (ص) هم په ځای کړ او چه خلک يې له شرک او بت پرستۍ نه پاک کړه نو بيا يې قرآن کريم پاکانو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطهرونو ته پـه لاس ورکړ: (إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ الواقعة آيات ۷۹-۷۷) ددغه کتاب دنيولو د پاره پاکي منګولي په کاروي او طهارت ته ضرورت و.

داطهارت دخداى پـاک پـه اراده اول لـه اهل بيتو څخه شروع شو: (إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا الاحزاب آيت ۳۳) لکه چه په (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ الشعرا آيت ۲۱۴) کښـې هم اهل بيت خاص ډول ياد شويدي.

د اهل بيتوله تطهير سره د امت تطهير هم شروع شو او خلک د وحدانيت په منلو دصالحو اعمالو پـه اجراکولو داخلاقو په تهذيب او دنفس په تزکيه له کفر او عصيان څخه پاک شوه.

ددينى پوهانو له جملې څخه يوتن (شاه ولى الله) وايي: پيغمبران داخلاقو، تهذيب او نفس تزکيې تـه توجه لري او پـه علمي مسايلو کښې مستقيم دخالت نکوي، مطلب دا چه پيغمبر دعلم او فلسفي معلم ندى د انسانيت مربي او اخلاقي رهبردى ځکه دنفس تزکيه او دروح تربيه خپل هدف ګڼي او وايي:

(بُعِثتُ لِاُتَمِّمَ مَکَارِمَ الاَخلَاق) الله تعالى هم د د ستاينه په خلق عظيم کوي: (وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ القلم آيت ۴)

ددې د پاره چه خلک سړي شي او سړيتوب زده کړي بايد پيغمبرپه خپله دکامل انسانيت مثـل اعلى شي او خپـل عـالي کردار د هغوى د پاره سرمشق وګرځوي يعني په عملي ډول خلکو ته دصبر و استقامت، درحم او شفقت، دعدل او انصاف دايمان او احسان، دصدق وصفا، دايثار او قرباني، او دشجاعت او شهامت ګران ګران درسونه ورکړي او دا ثابته کړي چه انسانان دعزم او ارادې دروحي قوت او قدرت پـه مرسته پـه جهان کښـې څومره لوى بدلون را وستلى شي. امت جوړول او تربيه کول او د امامت وظيفه عملي جهاد او مقاومت غواړي.

په خلکو باندې دژبې په سر يو څه زده کول دومره ګران کارندى مګر په خلکو کښې څه پيداکول، پـه زړونـو کښـې يې څه کښېنول او په دماغونو باندې دنوو عقايدو منل دهرچا کارندى.

يو سړى کولى شى دالفاظو او کلماتو پـه وسيله خلکوتـه دعفت، تقوى او رياضت مفهوم او معنىٰ توضيح کـړي يـا مقالې او رسالې پرې وليکي او کتابونه ترې جوړکړي مګر خپل ژوند ددغـو صفاتو او حالاتو مظهر او مثـال ګرځول او د کردار په هنداره کښې يې تمثيلول ځان خوارول او له نفس وشيطان سره مجادله او مبارزه غواړي.

که څوک چاته داخلاقو درس ورکوي دا نده لازمه چه پـه خپله دې ښه اخلاق ولري بلکـه يـوازې همدغـه کـافي ده چه د اخلاقو پوهه ولري مګر هغه څه چه په خلکو کښې اخلاقي فضايل پيداکوي نوبيا په کار دي چه پخپله يې هم ولري يعني اول يې په ځان کښې پيداکړي بيا يې په نورو کښې د پيداکولو کوښښ وکړي.

د اخلاقي امراضو طبيب دبدني امراضو دطبيب په شان نه دى. کيدى شي چه دقلبي امراضو طبيب په خپله قلبي مرض ولري او په دغه مرض اخته وي، يو سود خور که دمنبر په سر سود هرڅومره وغندي او قرض حسن هرڅومره وستايي پـه چا باندې ښه اثرنه کوي. که بې حيا سړى نوروته دحيا درس ورکوي دا په خپله لويه بې حيايي ده.

پاک خداى اسلامى امت پـه امر معروف مـامور کړيدى مګر هغـه واعظـان او ناصحان يې تهديد کړيدى چه نوروتـه دنيکۍ امرکوي او ځانونه يې هيروي: (أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنفُسَكُمْ البقره آيت ۴۴) کـه دغـه ايت يـو بې لاري سړى له دينه نه وي منع کړى چه نور سمې لارې ته راوبولي بللى بې شي مګر پـه سمه لارئې بيولى نشي. خلکو تـه دحق توصيه او دصبر توصيه بايد لـه قرآني ترتيب سره سم هغـه مـومن وکړي چه دصالحو اعمالو خاوند وى: (وَالْعَصْرِإِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ العصر) تـش پـه ژبـه امرمعروف ډېرګران کارندى مګر د امرمعروف اهليت او صلاحيت په ځان کښې پيداکول له ګران نه ګران کار دى.

حضرت محمد (ص) چه ډېر عالم بې په سمه لار وخوځاوه او ډېرعالي اخلاق يې په خپلو پيروانو کښـې پيداکړه يومهم علت يې دا و چه په خپله دکامل انسانيت او خلق عظيم خاوند و او په همدغه حقيقى معجزه يې عالمونه مسخرکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوم کسان چه معجزه د نبوت شرط ګڼي او معجزه د علت او معلول له سلسلې نه بهر خارق العاده امر بولي نو د شق القمر یاد معراج مسئله مطرح کوي حال دا چه د رسول الله (ص) عظیم خلق داسې عظیمه معجزه ده چه په دنیا کښې نظیر نلري او انکار ترېنه نشي کیدی.
ځیني خارق العاده کارونه شته چه د سحر وافسون په وسیله دیوه او بل له خوا وخت په وخت څرګند شوي او د حیرت وړ ګڼل شویدی لکه چه مشهوره ده چه عبد الله بن مقنع (حکیم بن عطا) د نخشب په شاوخوا کښې له یوې څاه نه د سپوږمۍ په شان رڼا راویستله او څلورفرسنګو پورې بې ځمکه رڼا کوله او مزدک هم یوه داسې وسیله راپیدا کړې وه چه له اورڅخه به خبرې اوریدل کیدی.
داوسنی علم مطابق د مسمریزم او هیپنو تیزم په بنا ځیني د تعجب او حیرت وړ کارونه کیدی شي د دې عصر الوتکې او فضائي بیړۍ هم د سلیمان علیه السلام له هوا پیما تخت سره بې شباهته ندي مګر هغه لوړ اخلاقي معیار چه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم په خپل کردار قایم کړاو انسانیت بې معراج ته ورساوه هغه حقیقي او واقعي معجزه ده چه تقریباً په یوزر او څلورسوه کالو کښې بې خپل اعجاز ساتلی دی.
د معجزې په اووشرطونو کښې یو شرط دا دی چه له دعوې سره دې موافقت ولري یعني کله څوک دا دعوه کوي چه زه خلک سمې لارې (صراط المستقیم) ته رابولم او مفاسد له منځه وړم او د رسالت یا نبوت دلیل (معجزه) مې داده چه خاورې زرکومه نو دا کار معجزه نشو ګڼلی ځکه چه له دعوې سره څه ارتباط نلري مګر دا چه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم عملاً خپل ځان د ډېر لوړ کردار په لرلو د مثال اعلی په حیث د امامت وړ و ښود او د خلکو په اخلاقي او نفسي حالت کښې بې معجزه آسا بدلون راووست، دده د رښتیانۍ ادعا ډېر ښه ثبوت دی. انس بن مالک وایي: زه لس کاله د رسول الله (ص) په خدمت کښې وم او په دغه دومره موده کښې بې ماته کله (اف) هم ونه ویل څه مې چه کړي نه بې دي ویلي چه ولې دې وکړه، کوم کار مې چه ندی کړی بیا بې هم داندی ویلی چه ولې دې ونکړ، له یوه خدمتګار سره په لسو کالو کښې دغه شان سلوک کومه عادي او وړه خبره نده ښائي چه ډېر علم او تربیت خاوندان هم له خپلو ډېرو ګرانو زامنو سره دغه شان رویه ونکړی شي چه په لسو کالو کښې ورته (اف) قدرې هم ونه وایي. داکیدی شي چه یوه زړه سواندي مهربانه سړی کله د عفوې او حلم ډېر عالی مثال قایم کړی حتیٰ چه د خپل ځوی قاتل یا خپل قاتل د مرګ د سلګیو په وخت کښې معاف کړي مګر ټول عمر په مختلفو احوالو کښې د غومره ضبط نفس او په نفسي حالاتو تسلط لرل خارق العاده امردی.
د احد په جنګ کښې چه د حضرت محمد (ص) غاښ مات او مبارک مخ بې زخمي او کړم شو نو اصحابو د ډېر قهر په وجه له دوی څخه وغوښتل چه د دښمنانو د تباهی دعا وکړي او لعنت پرې ووائي مګر رسول کریم صلی الله علیم وسلم وفرمایل زه د لعنت ویلو او ښیرو کولو د پاره نه یم راغلی بلکه د رحمت په حیث سمې لارې ته د بلنې د پاره استول شوي یم. (اَللّٰهُمَّ اِهدِ قومِی فَاِنَّهُم لَا یَعلَمُونَ). د هغه چا معافول چه په رسول الله صلی الله علیه وسلم باندې بې د قتل په اراده توره راواېستله، هغې یهودۍ ښځې ته سزا نه ورکول چه د پسه په غوښه کښې ئې ورته زهر ګډ کړي و او په خپل جرم ئې اعتراف هم وکړ د عفو او بخښنې برجسته مثالونه دي.

جود او سخا:

د رسول الله (ص) کرم او سخاوت د کیفیت او کمیت په لحاظ ساري نلري، او د خپلو خصوصیاتو په وجه ئې منحصر بفرد صفت ګڼلی شو بلکه ویلی شو چه سخاوت نه وایشا رو چه مقام او منزلت بې له سخاوت نه ډېر لوړ دی.
له خپل ډېر مال نه لږ څه نورو ته ورکول یا له خپل حاجته زیات مال صدقه کول جود او سخا بللی شو مګر ځان محرومول، خپل نفس خوارول او نور مړول بلکه غني کول هماغه صفت دی چه په قرآن مجید کښې بې ستاینه شویده: (وَيُؤْثِرُونَ

(c) ketabton.com: The Digital Library

عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آيت ۹) هغه درياضت او دمشقت ژوند چه رسول الله(ص)درلوده له حده زيات فقيرانه او غريبانهٔ مگر دا د بيوسۍ په وجه او دمجبوريت له مخې څخه نه و بلکه اخلاقی غايه او پايه بې در لوده او همدغه قرآنی منظور پکښې مضمرو.

قرآنی فلسفه ډېر شخوند او ډېر خوند ژوند مردودگڼي ځکه مترفين او د ناز او نعمت خاوندان په مکر را او موکد ډول غندي او بد ورته وايي قرآن کريم په ډېر وضاحت او صراحت بډايان او متمولين د هر ديني نهضت او ارتقائي حرکت په مخکښې سدگڼي او د زاړه ارتجاعي حال محا فظين بې بولي.

هغه اسلامي ژوند چه الهی کتاب او نبوي سنت بې د مسلمانانو دپاره خوښوی که مسلمان بې په ځان باندې تطبيق کړي طبقات له مينځه ځي او د غني او فقير مسئله په ښه شان حل کېږي.

د رسول الله(ص)د ژوند عملي اړخ همدغه وچه د دنيا مال بې لکه غليم خپل کور ته نه پرېښوده او نه ئې په کورکښې ځای ورکاوه هرڅومره مالونه به چه ورته راغله په فقيرانو او مستحقينو به بې ويشل او تش د قوت لايموت په اندازه بې ډېر لږ څه ځانته ساتل مگر څومره چه په ځان سختگير و هغومره په نورو زهير و او بخششونه بې بې حسابهٔ. وايي چه دحنين په ورځ رسول الله صلی الله عليه و سلم صفوان بن اميه ته د پسونو دومره رمې وبښلې چه يوه لويه دښته پرې ډکه شوه.

په همدغه ورځ بې ابو سفيان ته ځلوېښت اوقيې سپين زر او سل اوښان ورکړه د هغه زامنو معاويه او يزيد ته او حکيم بن حزام ته بې هم سل سل اوښان وبښل، مگر حکيم بن حزام سل اوښان نور هم وغوښتل او هغه بې هم ورکړه.

دغه شان نورو ډېرو کسانو ته لکه: نصر بن حارث، اسيد بن جاريه، حارث بن هشام، قيس بن عدي، سهيل بن عمر حويطب بن عبدالعزی اقرع بن حابس عينيه بن حصن، مالک بن عوف، عباس بن مرداس، مخرمه بن نوفل، علا بن حارثه سعيد بن يربوع، عثمان بن وهب او هشام بن عمر ته په دغو بخششونو کښې چا ته سل چا ته پنځوس او چاته ځلوېښت اوښان ورسيدل او عباس ته خوئې دومره سره زر ورکړه چه جگولی بې نشوه، پدې دومره ډېرو مالونو کښې رسول الله(ص)پخپله خپل کور ته هېڅ يو نه وړل او اهل بيتو دغه شپه په نهره تېره کړه.

ايا خپل ځان په مطلق حرمان کښې ساتل او په نورو باندې د کرم او احسان باران نه ورول معجزه نده؟ څوک چه په يوه ورځ دغومره فياضي لري کله چه له دنيانه رحلت کوي هرچاته داڅرگند يږي چه په کورکښې بې داوربشو له ډوډۍ پرته نورڅه نشته او د جنگ زغره بې په يوه يهودي دکور د نفقې دپاره گروکړيده، دغه راز غيرعادي ژوند چه انساني غرايز بې مهار کړي و او عادي عقل ورته حيران حيران کتل خارق العاده امر دی.

د شرک او بت پرستۍ په وطن کښې دعربو مختلف او يوله بله مخالف قبايل چه لونې به ئې ژوندي خښولې او ابو جهل بې دجهالت سمبول و دا ټول دتوحيد په يوه کلمه راغونډول او يو داسې ملت او امت ترېنه جوړول چه اسلام په اسيا، افريقا او اروپا کښې خپور کړي او دجهان دين او آئين بدل کړي که معجزه نه وي نو څه به وي؟

دا منوچه فاتحين او جهانگيران په دنيا کښې ډېرپيدا شوي چه خپل پريوتې او بې نام ونشانه قوم بې تاريخ ته بريالی او توريالی ښودلی او خپله امپراطوري بې په نورو قهراًمنلې ده مگر ديوه ملت معنوي اوروحي سويه لوړول په اخلاقو کښې لوی بدلون راوستل او انسانيت معراج ته رسول دچنگيزاو هلا کو، داسکندر او ناپليون کار نه دی.

حضرت محمد صلی الله عليه وسلم چه نه سړي ئې سړي کړه او سړي بې ملکوتي مقام ته ورسول دداسې معجزې خاوندی چه بشري تاريخ بې کامل مثال نشی ښودلی.

په زور او قوت ډېرخلک غلامول کوم خارق العاده کار نه دی غلامان ازادول او دضعفيانو مرسته که څه هم دخير و احسان عالی مثال دی مگر اعجاز ندی، خوغلامان اوضعيفان له سردارانو او سرکردگانو سره برابرول بلکه په هغوی باندې بې لوړول او يو حبشي دنيک عمل په وجه له قريشي نه ښه گڼل محمدي معجزه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زيدبن حارثه:

درسول الله (ص) په مواليوکښې زيدبن حارثه زيات شهرت لري، دی دبی بی خديجې غلام و چه رسول الله (ص) ته يې بخښلی و. رسول الله (ص) هغه ازاد کړاو خپل ځوی يې وګاڼه ځکه به خلکو زيدبن محمد باله ترڅو چه داآيت: (أُدعُوا هُم لآبَائِهِم) نازل شواوپس له هغه زيدبن حارثه وبلل شو.

کله چه دزيد پلار حارثه او تره يې کعب دزيد په لټون مکې ته راغلل او دی يې له حضرت محمد (ص) سره وموند نوله رسول الله صلی الله عليه وسلم نه يې خواهش وکړچه زيد دوی ته وسپاري حضرت محمد (ص) وويل که زيد له تاسوسره ځي هېڅوک يې مخه نه نيسي مګر زيد تګ ته غاړه کښېښنښوده او رسول الله (ص) يې ترهرچا بهتروګاڼه.

موالي که څه هم له غلامۍ څخه ازاد ومګر بياهم عربو مخصوصا قريشو خپل سيالان نه ګڼل او دکفائت له نعمته محروم و.

دمواليو له جملې څخه هيچا ته داحق حاصل نه و چه دقريشو خور يا لور په نکاح کړي او دهغوی اشرافيت ته صدمه ورسوي.

رسم و رواج پدې کارډېر سخت بنديزلګولی و مګر حضرت محمد (ص) په اسلامی تعليماتو ټول خلک اسلامی اخوت ته رابلل او هرراز امتيازات او تبعيضونه يې له مينځه وړل يوازې تقوی اونيک عمل يې دفضيلت معيار ګاڼه اوبس. ځکه يې دخپلې ترور لور (زينب دجحش لور) زيد ته په نکاح کړه او دعرف او عادت بت يې مات کړ. داکار په هغه وخت کښې له هغه اشرافی ذهنيت سره له معجزې نه کم نه و. هغه وخت لا څه چه اوس به هم په امريکا غوندې ازاد اومترقي هيوادکښې څوک حاضر نشي چه له يوه تور پوستکې سره دغه راز معامله وکړي.

حضرت محمد (ص) په خپله کورنۍ کښې دغه تبعيض او امتياز له مينځه ويوړ مګر هغه توافق چه دښځې او ميړه ترمينځ په کاردی اوپه نفسياتي کيفياتو پوري تعلق لري د زيد او زينبې ترمينځ موجودنه وه ځکه دغه ازدواج تراخرعمره دوام ونکړ اوڅه موده وروسته زيد دزينبې دپرېښودو په باب خپله اراده حضرت محمد (ص) ته څرګنده کړه دوی ورته دعقد د دوام توصيه وکړه مګر زيد دخپل معذرت په وړاندې کولو اصرار وکړ او داعقد فسخ شو.

رسول الله (ص) دخدای په امر بيې بي زينب ځانته په نکاح کړه چه په دغه وسيله دهغې په زخمې زړه ډېره ښه پټی ولګيده.

ديوه ازاد شوي غلام مطلقه په نکاح کول يوبل اخلاقي درس وچه خپلو پيروانو ته يې ورکړاو ددغه کار عار يې له مينځه يووړ.

دزيد بن حارثه خبره په همدغه ځای نه تماميږي کله چه رسول الله (ص) درې زره مسلمانان د موته ښارته چه په شام پورې مربوط ؤ دغزا دپاره لېږل او دا دمسلمانانولومړی جنګ و چه دهجرت په اتم کال د روم دقيصر له امير اومسيحيانو سره کيده نو د دغه اسلامي لښکر امير د رسول الله (ص) لخوا زيدبن حارثه وټاکل شو.

په دې لښکر کښې جعفر بن ابيطالب دحضرت علی کرم الله وجه ورور او د پيغمبر دتره زوی، عبد الله بن رواحه، خالدبن وليد دعربو مشهور قهرمانان او نور قريش شامل و يعنې دقريشو سرداران چه جنګی مهارت اوقابليت يې درلود دزيد سپايان و.

اسامة بن زيد:

دزيد بن حارثه زوی اسامة هم رسول الله (ص) دمسلمانانو دهغه لښکر مشر وټاکه چه د روم غزا ته يې لېږه پدې لښکرکښې مهاجرين او انصارپه ډېرزيات شمير شامل واو په دغه حمله کښې حضرت ابوبکرصديق (رض) حضرت عمر (رض)، سعدبن ابی وقاص غوندې لوی لوی شخصيتونه داسامة له فرمان لاندې و.

د اسامة عمرپه دغه وخت کښې له (۱۷) کالونه زيات نه و ددغسې نوي ځلمي لاس لاندې دغه راز مهم اشخاص په اطاعت او انقياد مامورول او دهغوی له خوا په خوښۍ ددغه امرمنل دنفس د تزکيې ډېر ښه ثبوت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز اخلاقي تربيه او دفداکارۍ روحيه په خپلو پيروانو کښې پيدا کول چه دډېرلوی اجتماعي مقام او منزلت خاوندان او داوليت او الويت حق لرونکي دېته حاضر شي چه د اسلام دخدمت دپاره دموالیو له جملې څخه له ځانه ډېر کشر سړی په مشرتوب ومني او د هېڅ راز کسرشان احساس ونکړي که خارق العاده کارنه وي نوڅه به وي؟
درسول الله (ص) دغه امرپه داسې وخت کښې صادر شو چه دی دمريضۍ په بستر کښې و او دلښکر له خوځيدو نه دمخه يې ظاهري ژوند خاتمه وموندله او حضرت ابوبکر (رض) د اسلام لومړی خليفه شو.
په دغه حال کښې چه ابوبکرصديق(رض) په انتظامی چارو ډېر زيات مصروف واو ډېر مشکلات يې په مخکښې و بيا يې هم درسول الله (ص) په امرکښې تاخير جائز و نه ګاڼه او سمد لاسه يې داسامة دحرکت دپاره لازم ترتيبات ونيول. خليفه په خپله له دغه لښکر سره دمشايعت او وداع دپاره له مدينې نه دباندې پياده روان ؤ.او اسامة په آس سپور و، هغه که هرڅومره اصرار وکړچه يا به خليفه هم په آس سپرېږي يا به دی له آس څخه کوزېږي خو حضرت ابوبکرصديق(رض) قسم ياد کړ چه نه به ته کوزېږې اونه به زه سپرېږم.
په دغه وخت کښې حضرت ابوبکر (رض) د حضرت عمر (رض) مرستی او مشورې ته ډېر احتياج درلود اوهغه يې داسامة له اجازې څخه نشو پاتې کيدی ځکه يې اسامة ته وويل: که ماسره دا مرسته وکړې چه عمر راته پرېږدې څومره به ښه وي. هماغه وچه حضرت عمر (رض) د اسامة په اجازه له خليفه سره پاتې شو اونور لښکر غزا ته روان شو. دا و درسول الله (ص) هغه کامل روحي نفوذ چه دخپلو اصحابو د روح په اعماقو کښې يې درلود او په ډېرقوي ايمان يې دهغوی نفسي اوشعوري حالت بيخی بدل کړی و.
درسول الله (ص) نه وروسته هم دغه عالي اخلاق ترېوه وخته په اصحابو کښې باقي ؤ او اسلام په همدغه قوي روحيه مخ په ترقي روان ومګر دحضرت عمر (رض) د خلافت له ختميدو وروسته اسلامي تربيه او اسلامی اخلاق مخ په ټيټيدو شوه او ښکاره تغيرپکښې راغی.

حضرت ابوبکر صديق (رض):

د اسلام لومړی خليفه چه درسول الله (ص) له وفاته وروسته دخلافت لوړمقام ته ورسيده، دغه لوړ او عالي مقام دده په وضع اوحال کښې هېڅ تغير پيښ نه شو کړی او څنګه چه و هغسې و، خلافت او رياست په هرسړي کښې ارو مرو يوڅه تغير راولي، هر څوک چه اولو الامرشي اوخلک يې په اطاعت مکلف شي دجاه وجلال اوشان وشوکت له اغيزې لاندې راځي اوبايد چه راشي مګر درسول الله (ص) ځينې اصحاب له دغه تاثير لاندې رانغله او له ډېر اقتدارسره بياهم متواضع متقيان او دخدای دمخلوق رښتوني خدمتګاران و نه باداران.
خلافت دا ونکړی شوچه حتی دابوبکر صديق(رض) داستوګنې په کور کښې څه جزئي تغير راولې په خپله دی خو لا پرېږده هماغه وړوکی کورچه له مدينې نه دباندې دده درلود له خلافت نه وروسته هم دده د استوګنې ځای و او څه فرق پکښې رانغی لکه چه پخوا به کله پياده اوکله په خپل شخصي اس مدينې ته راته، پس له خلافته يې هم تګ او راتګ کله پخپل هماغه اس و او کله به پلی روان و يعنې د بيت المال په اس نه سپريده.
ده غوښتل چه په خلافت کښې هم له بيت المال نه څه وانخلي او دخپل لاس په ګټه ژوند وکړي يعنی دخلافت دچارو د اجراکولو سره خپل کار وکسب هم وکړي او بې معاشه دغه درنه وظيفه په غاړه واخلي مګر مسلمانانو اجازه ورنکړه او و يې ويل له دغه لوی اجتماعي خدمت سره بل شغل امکان نه لري ته بايد دځان اوخپل عيال د قوت په اندازه له بيت المال څخه معاش واخلې اوهغه معاش هم خلکو دکفايت په قدر وټاکه خوکله چه خليفه وفات کيده نو امر يې وکړ څه چه ده له بيت المال څخه اخيستې دي دده له مال څخه دې بيت المال ته مسترد شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حضرت ابوبکر (رض) لکه چه له خلافت نه پخوا دضعیفانو دمرستې په لړ کښې دیوې ضعیفې کونډې مېږې ورته لوشلې له خلافته وروسته بې هم دغه کار دخدای دپاره کاوه.

حضرت عمر (رض):

داسلام دوهم خلیفه چه دکسری اوقیصر دوه لوبې امپراطورۍ بې له اغیزې لاندې شوې او د مسلمانانو بیت المال دده په وخت کښې له حده زیات غني و بیاهم ده خپل نفس ددنیا له خوندونو او نعمتونو محروم کړی و او ژوند بې ډېر فقیرانه و یوازې دانه چه مادي عیش اولذت بې په ځان حرام کړی و بلکه معنوي او احساسي لذتونه بې هم په نفس درولي و.

وایې چه یوه ورځ دغه ستر خلیفه چه دعدالت له هیبته بې د زورورو زړونه رپیدل د اوبو مشک په شاکړی و چه خلکو ورته په حیرت او تعجب کتل، دده ځوی چه په مخه ورغی نو د انکار په ډول بې ورته وویل: داڅه کوې؟ خلیفه ځواب ورکړ، نفس ته مې عجب او غرور پیداشوی غواړم چه ذلیل اوحقیر بې کړم.

همدغه خلیفه چه دحج دفریضې په اداکولو کښې بې له خپلو ملګرو سره شپاړس دیناره مصرف کړي و دتاسف په ډول بې وویل: بیت المال ته مو ډېر زیان ورساوه یو خلیفه چه دخپل مصرف دپاره د ورځې دوه درهمه له بیت المال څخه اخلي اوپه قوت لایموت قناعت کوي باید شپاړس دیناره مصرفول له حده تیری وګڼي.

دحضرت عمر(رض) دغه سختګیري یوازې په ځان باندې وه او خپلو عمالوته بې کافي معاشونه ورکول مثلا عماربن یاسر دکوفې والي ته بې په میاشت کښې شپږ سوه درهمه ورکول اود ورځې نیم پسه له څه اوړو سره همدارنګه عبدالله ابن مسعود ته بې یوسل درهمه او د ورځې دیوه پسه څلورمه برخه ورکوله، عثمان ابن حنیف ته یوسل اوپنځوس درهمه اوپه ورځ کښې دپسه ربع.

حضرت عمر (رض) د اسلامی روحیې په بنا داسیاست ډېربنه عملي کاوه چه صالح اشخاص او دتقوی خاوندان بې که موالی هم و له هغو قریشونه ډېربنه ګڼل چه اسلامی پایه به بې ټیټه وه اوضعیفان ورته له زورورو نه ډېر محترم و.

په همدغه اساس بې عماربن یاسر چه دموالیو له جملې څخه ودکوفې والي کړی و.

وائي چه یوه ورځ دده په دروازه کښې ابوسفیان بن حرب، سهیل ابن عمر، حارث ابن هشام او دقریشو نور سرداران ولاړ و اوله دوی سره صهیب اوبلال هم چه دموالیوله جملې څخه و دخلیفه دلیدو په انتظار کښې شریک و، خلیفه اول خپل حضورته صهیب او بلال وغوښتل اونور هماغسې منتظرپاتی شو، دابوسفیان پزه له ډېر قهره وپړسیده اوپه ډېرتاثر بې وویل: داسې ورځ هم راورسیده چه مریان غوښتل کېږي او مونږ په دروازه کښې ولاړ پاتې کېږو.

دحضرت عمر (رض) دغه کار تصادفي یاغیر ارادي نه و هغه پدې ډېربنه پوهیده چه داکار دقریشو په سردارانو اوخصوصاً په ابوسفیان څومره درنه روحي اونفسیاتي اغیزه لري مګر اسلامي روحیه اودیني مقدسه غایه په ده حاکمه وه او ځان ئې اخلاقاً او دیانتاً مجبور ګاڼه چه همدغسې وکړي.

دقرآن کریم په سورت قصص کښې دفرعون او هامان په مقابل کښې دضعیفانو اوناتوانو خلکو دقوي کولو او دهغوی دخوارولو اوذلیلولو بیان: (وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ القصص آیت ۲) همدغه اسلامي روحیه څرګندوي چه ترجمه ئې داده: غوښتل موچه دځمکې له ضعیفانو سره احسان وکړو او پیشوایان بې وګرزوو، دځمکې وارثان او صاحبان بې کړو، فرعون وهامان او ددوی لښکر وته دضعیفانو له لاسه هغه عذابونه وښیو چه دوی ترېنه حذر کاوه.

دادی دخدای هغه قانون چه قرآن بې بیانوي او د الهي سنت په حیث تاریخی سابقه لري.

حضرت عمر(رض) داسلام دغه اساسي هدف ډېربنه تشخیص کړی و او دخپلې خط مشې اصلي مرام بې باله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو وخت عمر ابن الخطاب په مکه کښې ولیدل چه د قریشو سرداران په ډوډۍ ناست او خدمتګاران ورته ولاړ دي ځکه بې په قهر وویل: (مَالِقومٍ یَستَأ ثِرُونَ عَلی خُدّامِهِم) یعنی نه ښایی چه یو قوم ځان له خادمانو نه غوره وګڼي، بیا یې خدمتګاران په یوه دستر خوان له خپلو صاحبانو سره په ډوډۍ کښېنول او دغه امتیاز یې مردود وګاڼه.
دغه خلیفه چه په عسفان نومی ځای کښې یې د مکې عامل او په اوسنۍ اصطلاح والي (نافع ابن حارث) ولید پوښتنه یې ترې وکړه چه دخپل قایمقام دې څوک پرېښود هغه وویل: ابن ابزي مې پرېښود. خلیفه بیا پوښتنه وکړه: ابن ابزي څوک دی؟ نافع وویل: زمونږ له موالیو څخه یو تن.
عمر (رض) وویل: مولی دې خپل خلیفه پرې ایښی دی؟ نافع ځواب ورکړ هغه د قرآن قاری او په فرایضو ښه پوه سړی دی.
حضرت عمر (رض) وویل: ایا زمونږ پیغمبر دا ندي ویلي: (اِنّ اللهَ یَرفعُ بِهذَا الکِتَابِ اَقوَاماً وَیَضَعُ بِهِ اٰخَرِینَ) یعنی پاک خدای د دې کتاب (قرآن) په وسیله قومونه لوړوي او نور راټیټوي. پس له هغه نافع پوه شو چه د حضرت عمر دغه پوښتنه د انکار د پاره نه وه د استفهام د پاره وه. او غوښتل یې چه د ابن ابزي په مزیت پوه شي. که داسې نه وای نو ده به ولې عماربن یاسر د کوفې والي کاوه او ولې به یې صهیب او بلال له ابوسفیان نه د مخه خپل حضور ته غوښتل. بلـه دا چه د حضرت عمر نه چا پوښتنه وکړه چه وروسته له تا نه به څوک د خلافت د پاره مناسب وي او د شورۍ په غړو کښې درته کوم یو ډېر وړ معلومیږي.
ده وویل: (لَوکَانَ سَالِمٌ مَولیٰ اَبِی حُذَیفَة حَیاً لَوَلّیتُهُ) که سالم د ابی حذیفة مولی ژوندی وای ما به وړ ګڼلی و. د شورۍ غړي دغه کسان و: عثمان، علی، طلحه، زبیر، عبدالرحمن بن عوف، سعدبن ابی وقاص او عبدالله بن عمر یعنی د ده خپل زوی چه د رایې حق یې ورکړی نه و مګر په شورۍ کښې یې شامل کړی و.
حضرت عمر په خپل خلافت کښې معاشونه او عطایا په دې اساس ورکول چه په اسلام کښې د چا سابقه زیاته ده او په څومره غزاګانو کښې له رسول الله (ص) سره ملګری و مګر دا قاعده یې د اسامة بن زید په حق کښې ماته کړه ځکه چه هغه ته یې څلور زره درهمه وټاکل او خپل ځوی عبدالله ابن عمر ته یې درې زره درهمه ټاکلي و. عبدالله د اعتراض په ډول وویل: زه په ډېرو غزاګانو کښې شامل شوی یم چه اسامة پکښې ګډون نه درلود او سابقه مې له هغه نه زیاته ده مګر د هغه معاش ډېر او زما لږ دی. حضرت عمر وویل: هغه له تا نه په رسول الله (ص) ډېر ګران و او پلار یې هم ستا له پلار نه رسول الله (ص) ته محبوب و.

حضرت علی کرم الله وجهه:

د اسلام څلورم خلیفه په داسې وخت کښې د خلافت قبلولو ته مجبور شو چه اسلامي تربیه او اسلامي اخلاق مخ په ځوړ و او مسلمانان د ډېرو عظیمو فتوحاتو له برکته د ډېرو شتو خاوندان شوي و.
ثروت او بډائي له ځان سره عیاشي او تن آسایي راوړي، په زړونو کښې د جاه وجلال مینه پیدا کوي او غفلت زیاتوي. څوک چه په دنیا پورې زړه وتړي او د نفسي خواهشاتو پنډي شي په اخلاقو کښې یې بدلون راځي او روحاني تعلقات یې کمیږي.
د حضرت عمر(رض) له خلافته وروسته د حضرت عثمان(رض) په خلافت کښې مسلمانان که څه هم د هیوادونو په فتح کولو او د اسلام په خپرولو کښې کامیاب و مګر له دغو کامیابیو سره معنوي او اخلاقي انحطاط هم ملګری ؤ.
په مسلمانانو کښې د اقتدار او شخصي ګټو مینه را ژوندۍ شوې وه حرص وهوس غځونې شروع کړې وې، امویانو د موروثي سلطنت خوبونه لیدل او ځانونه یې د سبا ورځې د پاره قوي کول.
د خلافت په باغ وبڼ کښې د حکم او مروان په شان بدبوټي پیدا شوي و ، سیاسي رشوتونه رایج شوه او د ضمیر خرڅولو تجارت په مزه کښې و. حضرت علی د دغه بازار سړی نه و او د وخت ناوړه غوښتنې یې ردولې. ده په موقت ډول هم دیوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وسيلې په حيث مسلک له سياست څخه نه قرباناوه او د اخلاقي انحراف په بيه يې سياسي کاميابي لويه ناکامي ګڼله.
دی په دې پوهيده چه ديني جذبه په خلکو کښې ضعيفه شويده او اکثر اشخاص دهغه چا ملګري کېږي چه د دوی ضميرونه په پيسو رانيسي يا يې اقلاً په وعدو خوشحالوي مګر ده داکارنه کاوه او سمه لاره يې نه پرېښوده هيڅاته يې بې شرعي استحقاقه څه نه ورکول او نه يې څوک په طمع کښې ساتل.
کله چه ده ته د ده ورور عقيل په دې لوی اميدراغی چه له بيت المال نه دومره څه ورکړي چه نيستي يې غوڅه شي نو ده امام حسن ته وويل: زمابرخه چه له بيت المال څخه راووته له خپل تره سره بازار ته لاړشه يو جوړ نوي جامې اونوي پڼې ورته واخله، همدغه عقيل چه له ده نه خوابدی حضرت معاويه ته ورغی هغه له بيت المال څخه سل زره درهمه ورکړه.
د سياست تقاضاهمدغه وه چه ورور له ورور نه په دغه ډول بيل کړي مګر ديانت اومسلکي تقوی حضرت علي ته اجازه ورنکړه چه دبيت المال پيسې د سياسي مصلحت دپاره ولګوي.
حضرت علي به ويل: زه پوهېږم چه څه شی تاسو اصلاح کوي مګرنه غواړم چه دځان په فاسدولو تاسو اصلاح کړم.
دده په عقيده هغه څوک بريالی نه و چه ګناه پرې بريالی شي.
ده هغه غالب مغلوب ګاڼه چه په ناجايزه طريقه او وسيله يې غلبه حاصلوله.
يو مصلح اخلاقي لاربنود دا نه خوښوي چه دوخت په تقاضا خپله لاره بدله کړي او د سياسی مصلحت دپاره مسلکي اصول قربان کړي.
علي کرم الله وجهه غوښتل چه د رسول الله (ص) او دوو لومړيو خليفه ګانو په لاره مستقيم لاړشي او هيڅ راز انحراف ونکړي مګر مسلمانانو په عمومي صورت هغه اخلاق اوديني احساسات بايللي وچه دهغوی په زمانه کښې يې لرل.
همدغه اخلاقی انحطاط او معنوي سقوط ددې باعث شوچه په اسلام کښې رخنې او تفرقې پيداشي اوفتنة الکبری ته لاره خلاصه شي دهمدغه فاحش تغير په وجه اسلامي زعامت خپل عظمت بايلود اونتيجه يې داشوه چه بالاخره يزيد او يزيديان دقدرت خاوندان شوه او اداري دستګاه بيخي فاسده شوه.
د رسول الله (ص) له رحلت څخه پنځوس کاله وروسته دمسلمانانو داحال وچه دکوفې والي زياد ابن ابيه به مسلمانان مجبورول چه په مجامعو کښې دمنبر په سرعلی او اهل بيتو ته کنځلې وکړي اوفحش ووايي که چابه لدې خبرې انکار کاوه نو په ډېرې بې رحمۍ به وژل کيده حال داچه قرآن په ډېر صراحت خپل پيروان له کنځلو نه ډېر سخت منع کړيدی که څه هم مقابل لوری کافران اومشرکان وي: (وَلاَ تَسُبُّواْ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ اللّهِ ......الانعام آيت ۱۰۸).
زياد ابن ابيه دکوفې والي هغه سړی وچه مورېې (سمية) له ابو سفيان سره بې نکاح شپې تيرولې اورسمي ميړه يې بل څوک و، همدغه وجه وه چه ده ته ابن ابيه ويل کيده او معلوم پلار يې نه درلوده.
ده د دې دپاره چه نسب يې له معاويه سره ګډ شي او دهغه ورور وبلل شي په رسمي محفل کښې يې داخبره اعلان کړه چه دی د ابوسفيان څوی دی او دخپلې مورله رسمي اوقانوني ميړه څخه ندی پيداشوی او داد اخلاقي انحطاط ډېر برجسته مثال دی.
د رسول الله (ص) ډېرګران لمسی امام حسين(رض) دزياد ابن ابيه په امرله اويا تنو ډېرو نژدو خپلوانو، ښځو اوماشومانو سره په کربلا کښې دعمربن سعد بن ابی وقاص په لاس ووژل شوه داحقيقت ډېرښه څرګندوي چه په مسلمانانو کښې څومره لوی بدلون راغلی و.
دهمدغه عمر پلار سعدبن ابی وقاص هغه سړی وچه داحد په غزا کښې يې دخپل سر په سودا په ډېرې ايمانداری اوفداکاری له رسول الله (ص) څخه په ډېر سخت خطرناک حالت کښې تراخره په ډېروزياتو غشو ويشتلو بې مثاله مدافعه وکړه او په همدغه وجه په ډېرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې حساب شو.
داسلام په تاريخ کښې که څه هم ديزيديانو توره منحوسه دوره د اخلاقی مفاسدواوناوړه اعمالو يوطغياني حالت و چه قهقرائي رجعت ورته ويلی شو مګر دغو ټولو شوموحوادثو ونکړی شوه چه داسلام عميق معنوي تاثيرات بيخي له مينځه يوسي اوداسلامي اخلاقوجرړې وباسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه معنوي او ظاهري خزان د اسلام باغ وبڼ سپيره ډاګ کړ او څاروي بې پکښې وڅرول مګر له خاورو لاندې نيلي رېښې بې محوه نشوې کړی او په دغه ګلشن کښې کله ناکله ډېر ښه بوټي وټوکيدل چه په دغه جمله کښې عمر بن عبد العزيز د حضرت عمر بن خطاب ډېر ښه پيروګڼلی شو.

عمر ابن عبد العزيز:

د خلافت د عهد وروستی ځلانده ستوری همدغه مبارک شخص دی چه اسلامي روحيه ئې په ډېر ښه شان تمثيل کړه. کله چه ده د خلافت په نامه د سلطنت واګې په لاس کښې ونيولې منبر ته وخوت او دا سې ئې وويل:
((...... زه په يوه دا سې کار کښې له ازميښت سره مخامخ شوم چه مانه غوښته او تا سو هم د انتخاب له لارې دا کار ماته نه دی راسپارلی دغه دی ما خپل ځان خلع کړ او تا سو اختيار لرئ چه هر څوک انتخابوئ....)) وروسته له دغې خطابې له هرې خوا دا اوازونه اوچت شوه چه مونږ ته انتخاب کړې تاغواړو او په تاوياړو اې امير المومنينه !
وروسته تر دې خليفه بيا خلک مخاطب کړه او وئې ويل: په دې يوه شئ چه مخلوق ته دا سې اطاعت نه ښايي چه هغه د خالق په معصيت کښې وي. که څوک د خدای اطاعت کوي اطاعت ئې واجب دی او که له خدايه غاړه غړوي په چا باندې د اطاعت حق نه لري. تاسو تر هغه حده زما اطاعت وکړئ ترڅو چه زه د خدای فرمان وړم که هر وخت مې د خدای له امر سر وغړاوه نو بيا زما امر ته غاړه مه ږدئ.
پس لدې نه عمر ابن عبد العزيز سمدلاسه د تېرو مظالمو په ردولو کښې اول له ځانه شروع وکړه کوم مالونه چه ده ته د اسلافو اقتدار په ميراث پرېښی وه هغه ئې د مسلمانانو بيت المال ته مسترد کړه حتی چه هغه قيمتي ګوته ئې چه په ګوته وه او وليد ورکړې وه هغه ئې هم له لاسه ور وايستله، کومې ځمکې چه يو ځای او بل ځای ده ته ورکړه شوې وې ټولې ئې پرېښودې يوازې يو کاريزئې چه په سويدا کښې په خپلو پيسو ويستلی وځانته وساته چه په کال کښې ئې يو سل او پنځوس ديناره کله لږ کم کله لږ زيات حاصل ورکاوه، او ده خپله ګذاره پرې کوله يعني له بيت المال څخه ئې هيڅ نه اخيستل او ټول عايدات ئې همدغه و.
يو ورځ چاورته وويل چه عمر ابن الخطاب خوله بيت المال څخه دورځې دوه درهمه اخيستل ته ئې هم بايد واخلې عمر ابن عبد العزيز وويل هغه په خپله څه نلرل ځکه ئې اخيستل زه خودومره څه لرم چه ګذاره مې پرې وشي.
دده ښځه د عبد الملک بن مروان لوروه او پلارئې څه قيمتي جواهر د تحفې په ډول ورکړې و عمر فاطمي ته وويل: ته اختيارلرې چه په دې دوو خبرو کښې هره يوه منې او هغه دا چه يا دغه جواهرات بيت المال ته وسپاره يا ماته اجازه راکړه چه له تانه بيل واوسېږم ځکه چه زه او دغه جواهر په يوه کوټه کښې نشو ياتې کيدی.
فاطمې وويل: يا امير المومنينه ! ماته له دغو جواهرو او ددې څوچنده جواهرونه ته ښه ئې هماغه وچه جواهر هم بيت المال ته وسپارل شوه، په دغه ډول هغه ټول مالونه چه په غير عادلانه توګه له يوه او بل سره جمع شوي و او دبيت المال حق و بيرته بيت المال ته مسترد شوه او اسلامي عدالت بيا قايم شو.
کله چه عمر ابن عبد العزيز وفات شو او يزيد ابن عبد الملک امير المومنين شو نو خپلې خور فاطمي ته ئې وويل: ته کولی شې چه خپل جواهر له بيت المال نه بيرته واخلې، هغې وويل: ما د عمر په ژوند په خپله خوښه بيت المال ته سپارلي دي د هغه له مرګه ئې وروسته هم بيرته نه اخلم. هماغه وچه يزيد هغه جواهر په خپل اهل وعيال وويشل او له بيت المال نه بيا شخصي ملکيت او عين المال ته لاړل.
داؤ دهغه لوړو اسلامي اخلاقو ځينې ممثلين چه حضرت محمد صلی الله عليه وسلم دخپل سيرت او عمل په وسيله په خپلو پيروانو کښې پيدا کړي ؤ.
هغه محمد (ص) چه مسلمانانو ته له ځانه او له موروپلاره ډېر ګران و او ايمان بې پرې راوړی وپه ورځني ژوند کښې ځانته په کوم شخصي امتيازنه وقايل او له نورونه ئې څه فرق نه درلوده. همدغه عملي تعليم او تربيت وچه اغيزه ئې دده

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اصحابو او دهغوی په وسیله په تابعینو او تبع تابعینو کښې ثم فثم دسکې دضرب په شان باقي پاتې شوه او انفوسو کښې ئې داسې لوی معنوي بدلون راووست چه ددايمي معجزې حيثيت اوماهيت لري.
دا اغیزه کله لږ او کله ډېره د اسلام په نخبه اشخاصو کښې دکامل انسانیت مظهر بللی شو چه ځینې نور مثالونه ئې دادي:

ابوعبيده بن جراح:

درسول الله(ص) په اصحابو کښې ابوعبیده ډېر لوړ مقام اومنزلت درلود ، دی هغه وخت د اسلام منونکی او د پیغمبر (ص) ملگری شو چه دمسلمانانو شمیر لاڅلوېښتو تنو ته نه و رسیدلی او د اسلامي سابقې په لحاظ له حضرت عمر نه دمخه دی.
رسول الله(ص) دی په ډېرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې شمیرلی و او د امین الامة لقب ئې ورکړي ؤ.
دغه جلیل القدره صحابی دحضرت ابوبکر صدیق په خلافت کښې په شام کښې د اسلامي لښکر وعمومي قوماندان وچه حضرت ابوبکر(رض) دده په ځای خالدبن ولید مقرر کړاو ده ته ئې ولیکل زه په دې ښه پوه یم چه ته په دیني لحاظ له خالد څخه بهتر او افضل یې مگر په جنگ کښې هغه خاص مهارت اوزیرکي لري ځکه مې هغه په تا باندې امیر کړ ته دهغه اطاعت کوه او له امرنه ئې سرمه غړوه.
ابوعبیده چه دنبوي اخلاقو په پیروی خپل نفسي خواهشات محوه کړي ؤ او بې د اسلام له اعتلا نه یې بل مقصد نه درلوده په ډېرې خوښۍ ئې دغه امر ومانه او د خالد لاس لاندې دخدای دپاره جنگیده، حسد اورقابت په ده باندې څه بری ونه موند یعنې دی غالب اونفس وشیطان مغلوب و ، همدغه حقیقي مجاهد چه د حضرت عمر په خلافت کښې د لشکر د قاید په حیث په عمواس کښې ؤ او هلته ډېره سخته وبا ولگیده او د مرگ خطر په هران کښې موجود و نو حضرت عمر په امین الامة (ابوعبیده) وویریده ځکه یې یو خط ورو لیږه چه مضمون ئې داؤ:
((زه تاته ضرورت لرم او غواړم څه خبرې درسره وکړم ته د خط له رسیدو سره سم راروان شه او ماته ځان راورسوه)).
ابوعبیده چه خط ولوست پوه شو چه خلیفه دی دڅه دپاره ورغوښتی دی ځکه ئې په جواب کښې خلیفه ته ولیکل:((زه ستاسو په ضرورت پوه شوم زه د اسلامی لښکر یوتن یم او ځان راباندې له هغوی نه گران نه دی زه ډېر خوښ یم چه دوی سره دخدای امر او قضاته منتظر اوسم، امیددی چه امیرالمومنین مامعاف کړی او لښکر سره د پاتې کیدو اجازه راکړي)) ښائي چه ډېر عسکري قوماندانان د محاربې په میدان کښې ثابت قدم پاتې شوي وي مگر دابوعبیده دغه ثبات اوپه دغسې حال کښې دخلیفه د امرله تعمیل نه معذرت غوښتل ډېر قوي ایمان اوقضاوقدر ته کامل تسلیم غواړي. کیدی شي چه ډېر توریالي اشخاص هم چه له ویستلو تورو څخه نه ویرېږي. له وبا څخه وویرېږي او ددولت دمشر دغه راز له لوړینې ډک امرپه ډېره بېړه ومني او شکرونه ئې اداکړي.

خالد بن ولید:

د اسلام دغه مشهور فاتح چه هیڅکله ئې شکست نه وخوړلی اودجنگ په چارو کښې دعزم وتدبیر او ډېر مهارت خاوندو په شام کښې د اسلامي لښکرو قوماندان و چه دوهم خلیفه حضرت عمر(رض) دی عزل کړاو په عوض ئې ابوعبیده بن جراح دلښکرو مشروټاکه نوبیا خالد دیوه سپاهي په حیث دابوعبیده له قیادت لاندې ددین داعتلاد پاره هماغسې جنگیده او دمقام ومنزلت دغه ظاهري تنزیل په ده باندې کوم څرگند اثر ونکړی شو.
دخالد هغه حیرانوونکي فتوحات چه دجنگ په میدانونو کښې ئې په برخه شوي و اوده ته ئې دیوه لوی قهرمان حیثیت ورکړی ښائي چه دتاریخ په اوږدو کښې دنورو هم نصیب شوی وي مگر دنفسي اغیزو او دانساني غرایزو په مقابل کښې دغه اخلاقي بریالیتوب ډېر نادر او نایابه دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام ابو حنیفه:

داسلامی اخلاقو په لړکښې دصداقت اوراستکارۍ، دتقوی او پرهیزګارۍ یو ښه مثال ددغه مجتهد امام دتجارت قصه ده. ده دخپل معیشت دتامین دپاره دتجارت پیشه غوره کړې وه او حفص بن عبد الرحمن ورسره په تجارت کښې شریک و، یو ځل امام ابو حنیفه یو څه کالي دپلورلو دپاره خپل دغه شریک ته ولیږل او تاکیدئې وکړچه په دغو کالیوکښې دغه عیب موجود دی په هرچائې چه خرڅوې باید اول ورته دعیب یادونه وکړې او بیائې پرې وپلورې.
حفص هغه کالي خرڅ کړه مګر دعیب بیانول ئې هیر کړه، د کالیو قیمت په یوه روایت دیرش زره او په بل روایت پنځه دیرش زره درهمه په لاس ورغله چه هغه ئې امام ابو حنیفه ته وروړل نو امام پوښتنه وکړه چه خریداردې له عیبه خبرکړ حفص وویل نه هېرمی شوه، امام صاحب روپۍ وانخستې او حفص ته ئې وویل چه خریدار پیدا کړه هغه هرڅه کوښښ وکړ خریدار پیدا نشو په همدغه وجه امام له خپل شریک سره معامله قطع کړه او هغه پیسې ئې له خپل نور مال سره ګډې نکړې دخدای په لار کښې ئې صدقه کړې.

یونس ابن عبید:

داسړی هم تاجر و او دکان ئې درلود له ده سره دوه ډوله چپنې وې چه یو ډول ئې څلورسوه درهمه ارزښت درلود او بل ډول دوه سوه درهمه.
کله چه یونس دلمانځه دپاره مسجد ته ولاړ او وراره ئې په دکان کښې ناست و، یو اعرابي راغی د دوه سوو روپو چپنه ئې په څلورسوه واخیسته اولاړه مګرپه لاره کښې یونس په مخه ورغی او پوښتنه ئې ترې وکړه چه چپنه دې په څو واخیسته اعرابي وویل په څلورسوه، یونس ورته وویل ددې چپنې قیمت دوه سوه دی راشه چه په دکان کښې دوه سوه روپۍ بیرته درکړم. اعرابي وویل داچینه زمونږ په ښار کښې په پنځه سوه خرڅېږي زه پرې راضي یم یونس وویل که ته راضي یې زه راضي نه یم له ټاکلي قیمت نه زیات څه واخلم هماغه و چه اعرابي ئې بیرته راووست دوه سوه روپۍ ئې بیرته ورکړې او خپل وراره ئې ډېر وراټه چه دغه راز معامله بیا تکرار نشي.

ابو بلال:

داسلامي اخلاقو په ممثلینو کښې ابو بلال هم دیادونې وړدی. دی په بصره کښې دخوارجو د طرفدارۍ په تورله څو تنو خوارجو سره بندي شو، بندیوان ددغه زاهد او عابد بندي معتقد شو او د قرآن تلاوت ئې ډېرخوند ورکاوه ځکه ئې اجازه ورکړه چه دشپې خپل کورته ځي او د ورځې راځي او کله کله به ئې د ورځې هم رخصت ورکاوه، یوه ورځ چه ابو بلال له بندیخانې نه بهر وچاورته وویل چه عبید الله بن زیاد ستاسو څو تنو بندیانو د وژلو امر صادر کړی چه سبا ته به عملي کېږي. ابو بلال چه دا واوریدل نو په ډېره بېړه ئې ځان بندیخانې ته ورساوه چه دده د نشوالي په وجه بندیوان دحاکم له قهر وغضب لاندې رانشي، ابو بلال چه دبند یوان داحسان په خاطر ځان د مرګ په خوله کښې ورکړ سباته دده ځینې ملګري ووژل شوه او دی تقدیراً معاف کړی شو اوله بندیخانې نه ژوندی راووت مګر کوم مظالم چه ده لیدل تحمل ئې ده ته ډېرګران و او په همدغه وجه له څلویښتو ملګرو سره له بصرې نه بیدیاته لاړ او دا تعهد ئې په خپلو مینځو کښې وکړچه دظلم او تیري مخه به نیسی، عدل او صلاح ته به خلک رابولي، نه به په چا تعرض کوي نه به دچا مال لوټي له فساد نه به ځانونه ژغوري. دقتل اقدام به نه کوي مګر که چادوی وژل نو مدافعه به کوي. ابن زیاد چه خبر شونو اسلم بن

(c) ketabton.com: The Digital Library

زرعة ئي له دوه زره تنو سره واستاوه چه ابوبلال له خپلو ملګرو سره راولي. اسلم په اسک کښې له ابوبلال سره مخامخ شو او ورته ئي وويل راځئ له مونږ سره لاړ شئ او د ابن زياد اطاعت ته غاړه کېږدئ. ابوبلال وويل مونږ ديوه فاسق اوظالم اطاعت نه منو اوله تاسو سره نه ځو. هماغه وچه جنګ د اسلم دلښکر له خوا شروع شو او ابوبلال دفاع کوله. دخدای قدرت وچه څلويښتوتنو دوه زره تنوته ماتې ورکړه او ابن زياد په داسې حال کښې چه اسلم ابن زرعة ئي ډېر زيات و راټه عباد بن احضرئي له څلور زره لښکر سره په ابوبلال پسې واستاوه له دې لښکر سره هم دابوبلال جنګ په همدغه ډول شروع شويعنې لومړی تعرض دعباد لښکر له خوا و او ابوبلال دفاعي جنګ شروع کړ. دغه سخت جنګ ډېر دوام وکړ او ابوبلال متوجه شوچه دمازديګر لمونځ قضا کېږي ځکه ئي پيشنهادوکړچه دلمانځه اداکولو دپاره جنګ متوقف کړو او پس له لمانځه بيا پيل کوو. عبادهم داخبره ومنله او دواړه جانبه په لمانځه مشغول شوه مګر عباد په لمانځه کښې يا ډېره چالاکي وکړه ياد اچه لمونځ ئي قطع کړ او جنګ ئي په داسې حال کښې شروع کړ چه ابوبلال او ملګري ئي په لمانځه ولاړو خو دجنګ دپاره ئي لمونځ پرېښنبود او ادامه ئي ورکړه ځکه څوک په قيام، څوک په رکوع او څوک په سجده شهيدان شوه او په دغه ډول څلورزره لښکر په څلويښتو تنو بريالی شو.

دا و داسلامي اخلاقو مظاهر چه دنمونې او مثال په ډول په مختلفو ساحو کښې ونبودل شوه او داڅرګنده شوه چه اسلام دسياست او اداري په ډګر کښې لکه ابوبکر او عمر او دجنګ په ډګر کښې لکه ابوعبيده او خالد ممتاز شخصيتونه جوړکړه، په تجارت او مالي مسايلو کښې ئي خپلو پيروانو ته دصداقت او ايمانداری درس ورکړ او دحق په مجادله او مبارزه کښې ئي علي او حسين ابراهيمي قرباني ته تيار کړه او دابوبلال دکار نامو په شان ډېرې حيرانوونکي کارنامې ئي تاريخ ته وسپارلې.

دصدر اسلام نيکان او صالحان به پرېږدو ګنهګاران به ئي وګورو چه څنګه خلک و او اسلامي تربيې پرې څه اثرکړی و؟ په اصحابو اولومړنيو مسلمانانو کښې هم ځينې کسان دنفسي خواهشاتو په تقاضا دګناه مرتکب شويدي مګر خپله پټه ګناه ئي دخپل ضمير او وجدان په حکم ښکاره کړيده او هغه جزائي دځان دپاره غوښتې ده چه اسلام ورته ټاکلې وه.

په دغه جمله کښې دماعز ابن مالک قصه ډېره مشهوره ده. بريده روايت کوي چه ماعز ابن مالک رسول الله(ص) ته راغی او وئي ويل: دخدای رسوله ماله ګناه څخه پاک کړه هغه ورته وفرمايل: لاړشه! له خدايه بخښنه وغواړه او تايب شه! ماعز ولاړ اولږه شيبه وروسته بيا راغی او هماغه څه ئي بيا وويل: رسول الله(ص) هم خپله خبره تکرار کړه او دغه سوال وجواب ادامه پيداکړه ترڅو چه څلورم ځل ماعز بيا راغی او د(تطهير) مطالبه ئي وکړه. رسول الله صلی الله عليه وسلم ورته داخل وفرمايل: له کومې ګناه نه دې پاک کړم ماعز وويل له زناڅخه پيغمبر پوښتنه وکړه چه مجنون خوبه نه وي، ورته وويل شوه نه مجنون نه دی بيائي تپوس وکړ آيا شراب ئي څکلي دي؟ يوتن ورنږدې شو او ويې ويل دشرابو بوی ورڅخه نه ځي. پس له هغه چه ماعز بيا په زنا اقرار وکړ نو رسول الله صلی الله عليه وسلم د رجم حد پرې جاري کړ او دماعز ژوند ختم شو.

دوه يادرې ورځې وروسته رسول الله(ص) وفرمايل: ماعزته دمغفرت دعا وکړئ هغه داسې تايب شو چه که توبه ئي په ټول امت تقسيم شي ګنجايش لري، تردې وروسته يوه ښځه راغله هغې هم له رسول الله(ص) څخه دځان دطهارت غوښتنه وکړه پيغمبر ورته داستغفار او توبې توصيه وکړه، هغې وويل ماهم دماعز په شان ردوې زه له زنا څخه حامله شوې يم.

رسول الله(ص) ورته وويل: ترهغه وخته انتظار وکاره چه د حمل وضع وشي او دغه ښځه ئي دانصارو يوه تن ته وسپارله چه د ولادت تروخته ئي وساتي، کله چه دښځې اولاد وشو هغه سړی راغی او دحمل د وضع اطلاع ئي ورکړه، رسول الله (ص) وفرمايل اوس ئي نه رجم کوو چه اولادئي صغير پاتې کېږي او څوک نشته چه شودې ورکړي. دانصارو له جملې څخه يوتن پاځيده او دطفل درضاعت مصرف ئي په غاړه واخيست پس له هغه رسول الله(ص) د رجم حکم صادر کړ او دغې ښځې هم خپله ګناه پخپلو وينو ووينځله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماعز ابن مالک او دغې ښځې ته دخپلې ګناه دغه سزا معلومه وه چه رجم دی مګر سره له دې دواړو اصرار کاوه او پخپله ئې دغه جزا دځان دپاره غوښتله.
هغه باطني شعور چه اسلام او ایمان په دوی کښې پیدا کړی و په دوی حاکم او شرعي حدئې پرې جاري کاوه.
د اسلامي اخلاقو له بحثه وروسته د اسلامي تصوف بحث ضروري معلومېږي. اسلام، اخلاق او تصوف یوله بله معنوي تړون لري او یو بحث بل ته منتهی کېږي.
هغه کسان چه دین ته په مادي نظر ګوري او د اقتصادي ایجاباتو او ضرورتونو مولودئې ګڼي وایي: دین په دوهمه مرحله کښې یعني کله چه له خپل مادي اصل او زماني ضرورت څخه لرې کېږي او تخذیري حالت پیدا کوي نو تصوف ترې جوړېږي او عرفاني شکل اختیاروي. ددوی په خیال تصوف د اسلام د دین منحرف او مخدر شوی شکل دی.
ځینې وائي تصوف د سامي دین یعنې اسلام په مقابل کښې د آریایانو دفاعي عکس العمل دی ځکه چه سامي نژاد په زور او فشار په دوی باندې اسلام تحمیل کړی او تصوف د همدغه فشار نتیجه ده.
یوه فرضیه داده چه د تصوف منشا نوې افلاطوني فلسفه ده چه د افلاطون د خیر محض، ښکلا او مثل له نظریې سره تعلق لري. ځینې کسان د تصوف ارتباط بودائیت او هندي روحانیت سره ښیي او ځینې ئې له زردشتیت سره تعلق ته ګوته نیسي او څوک ئې له مسیحیت څخه ماخوذ ګڼي مګر اصلي او صحیح خبره داده چه په اسلام کښې زهد او تقوی د تصوف لومړی مرحله ده چه د رسول الله صلی الله علیه و سلم په سیرت کښې ئې د اعتدال په حالت کښې وینو د حضرت محمد (ص) زهد او ریاضت، روژې نیول، تهجد او عبادت کول او له خوندورو خوراکونو څخه ځان ژغورل او نفس خوارول یو داسې حقیقت دی چه څوک ترېنه انکار نشي کولی مګر دغه زهد او ریاضت په ده کښې داسې ضعف نه دی پیدا کړی چه دی ئې له جهادونو څخه عاجز کړی وي یائې دده مبارک وجود مقاومت کم کړی وي.
د رسول الله (ص) ځینو اصحابو هم زاهدانه ژوند درلود او ریاضت ئې کاوه چه اهل صفه پکښې ښکاره مقام لري.
همدغه زهد او ریاضت د اسلامي تصوف آغاز و چه وروسته ئې ځینې مراحل طی کړه او بالاخره پکښې نور څه هم راګډ شوه او د نورو فلسفو او مذاهبو رنګ ئې واخیست او مسیحی رهبانیت ته نژدې شو مګر بیا هم د اسلامي اصیل تصوف تشخیص او تمیز کېدی شي او دغه تصوف د عرفاني شخصیتونو او د ډېرو صالحو او مصلحو افرادو په جوړولو کښې موثر نقش لري او داسې رجال ئې وروزل چه د علم و معنی او د روحانیت سطحه ئې ډېره اوچته کړه او د اسلامي نړی له مفاخرو څخه وګڼل شوه.

اسلامی تصوف

صوفیان په دین کښې درې درجې او مرتبې مني: اسلام، ایمان، احسان.
د لااله الا الله محمد رسول الله شهادت اداکول، لمونځ کول، روژه نیول، زکات ورکول او حج کول اسلام دی.
د مسلمانۍ دغه پنځه بنا د دین ظاهري شکل او صورت دی چه د اسلام ارکان بلل کېږي.
ایمان چه د دین روح ئې بولي په خدای، په ملایکو، په ټولو پیغمبرانو د قیامت په ورځ او د خدای له لوري د خیر او شر په قدر باور لرل دي.
احسان چه د دین حقیقت ئې ګڼي دا دی چه سړی په اقوالو او اعمالو او په خاطراتو کښې له خدای سره تعلق ولري او په هر څه او هر حال کښې ئې حاضر او ناظر وګڼي چه مراقبة الله هم ورته وایي.
په دغه باب کښې ددوی سند هغه حدیث شریف دی چه مسلم ئې له سیدنا عمر ابن لخطاب څخه روایت کوي او هغه دادی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(بَینَمَانَحنُ جُلُوسٌ عِندَرَسُولِ اللهِ (ص) ذَاتَ یَومٍ اِذ طَلَعَ عَلَینَا رَجُلٌ شَدِیدُبَیَاضِ الثِّیَابِ شَدِیدُ سُوَادِ الشّعرِ لَایُرَیٰ عَلَیهِ اَثَرُ السَفَرِوَلَایَعرِفُهُ مِنَا اَحَدٌحَتیٰ جَلَسَ اِلَی النَّبِی (ص) فَاَسنَدَ رُکبَتَیهِ اِلیٰ رُکبَتَیهِ وَوَضَعَ کَفَّیهِ عَلیٰ فَخذَیهِ وَقَالَ: یَامُحَمدُ ! اَخبِرنِی عَنِ الاِسلامِ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ الاِسلامُ اَن تَشهَدَ اَن لا اِلهَ اِلا اللهُ وَاَنّ مُحَمَدً رّسُولُ اللهِ وَتُقِیمَ الصَّلٰوةَ وَ تُؤتِی الزَّکَاةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ وَتُحِجّ البَیتَ اِنِ استَطَعتَ اِلَیهِ سَبِیلاً.

قَالَ: صَدَقتَ ! فَعَجَبنَالَهُ یَسأَلُهُ وَیُصَدِّقُهُ.
قَالَ: فَاَخبِرنِی عَنِ الاِیمَانِ؟
قَالَ: اَن تُؤمِنَ بِاللهِ وَمَلَائِکَتِهِ وَکُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالیَومِ الاخِرِ وَتُ، مِنَ بِالقَدرِ خَیرِهِ وَشَرِهِ.
قَالَ: صَدَقتَ !
قَالَ: فَاَخبِرنِی عَنِ الاِحسَانِ؟
قَالَ: اَن تَعبُدَ اللهَ کَاَنکَ تَرَاهُ فَاِن لَم تَکُن تَرَاهُ فَاِنَهُ یَرَاکَ.
قَالَ: فَاَخبِرنِی عَنِ السَاعَةِ؟
قَالَ: مَاالمَسئُولُ عَنهَابِاَعلَمَ مِنَ السَائِلِ.
قَالَ: اَخبِرنِی عَن اَمَارَاتِهَا؟
قَالَ: اَن تَلِدَ الاَمَةُ رَبّتَهَا وَاَن تَرَیٰ الحُفَاةَ العُرَاةَ العَالَةَ رُعَاةَ الشَّاءِ یَتَطَاوَلُونَ فِی البُنیَانِ. ثُمَ انطَلَق... ! فَلَبِثتُ مَلِیّاًثُم
قَالَ یَاعُمَر ! اَتَدرِی مَنِ السَایِلُ؟
قُلتُ: اللهُ وَرَسُولُهُ اَعلَمُ.
قَالَ: اِنَهُ جِبرِیلَ اَتَاکُم یُعَلِّمُکُم دِینَکُم !)
یعني مونږ یوه ورځ د رسول الله (ص) په حضور کښې ناست وچه یو سړی راغی جامې ئې ډېرې سپینې وې ویښتان ئې ډېر تور و د سفر ګرد او اثرېې نه لیدل کیده. زمونږ هیڅ یوه هغه نه پیژانده، پیغمبرته مخامخ کیناست زنګونه ئې د هغه په زنګنو ولګول خپل دواړه ورغوي ئې د هغه په ورنو کښیښودل او ویې ویل:
ای محمده ! له اسلامه مې خبره کړه، رسول الله (ص) ورته وویل اسلام دا دی چه داسې شاهدي اداکړې: اَشهَدُاَن لا اِلهَ اِلا اللهَ وَاَنَ مُحَمَدً رَسُولُ اللهِ او مونځ اداکړې، زکات ورکړې د رمضان روژې ونیسې او د بیت الله حج وکړې که دلارې توان ئې ولرې.
هغه وویل: صدقت رښتیا دي وویل.
مونږ تعجب وکړ چه هم سوال کوي او هم تصدیق. بیائې وویل له ایمانه مې خبر کړه، رسول الله (ص) ورته وویل: ایمان دادی چه الله او د هغه په ملایکو، پیغمبرانو او د آخرت په ورځ ایمان راوړې او د قدر په خیر و شر مومن اوسې.
هغه صدقت وویل.
بیائې وویل: له احسانه می خبر کړه.
رسول الله (ص) وفرمایل احسان دادی چه د خدای بندګي داسې وکړې لکه چه ته ئې وینې او که ئې نه وینې نو هغه خو دې وینې. هغه وویل: له قیامته می خبر کړه.
پیغمبر وویل: پوښتل شوی له پوښتونکي څخه زیات عالم نه دی.
هغه وویل: د قیامت له نښو نښانو مې خبر کړه، رسول الله (ص) وویل: چه وینځه خپله باداره وزیږوي او چه ووینی پښې ابل، بربنډ، اړ، میږې او اوزې څروونکي کسان چه په کورونو جوړولو او لوړولو کښې زیاتی کوي. وروسته تردې هغه لاړاوله یو څه درنګ نه وروسته رسول الله (ص) وویل: اې عمره ! وپوهیدې چه سایل څوک و؟
ماوویل: الله او رسول ئې ښه عالم دی. رسول الله (ص) وویل هغه جبریل و، تاسو ته راغی چه دین مو درزده کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دي حديث څخه صوفيانو دا مفهوم واخيست چه جبريل عليه السلام د دين تعليم د اسلام ايمان او احسان په بيانولو مونږ ته راکړ او دغه دري درجي يا مرحلې ئي را په ګوته کړي ځوک چه د احسان مقام ته رسيدلى وي هغه به ارو مرو مومن او مسلمان هم وي. هغه چه مومن وي مسلم به هم وي مګر هر مسلم به مومن نه وي او نه هر مومن ته د احسان په درجه قايليدلى شو.

د اسلام او ايمان فرق په قرآن کريم کښې هم په واضح ډول وينو په سورت حجرات کښې دا آيت: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ الحجرات آيت ۱۴). وويل د عربو باديه نشينانو مونږ ايمان راوړى وو ايه ! (ورته) تاسو ايمان نه دى راوړى مګر اسلام ته موغاړه ايښې ده مسلمان شوى ئې خو ايمان موزړونو ته نه دى ننوتى.

د دين له دغو درو درجو نه صافيانو دري شيه استخراج کړه: شريعت، طريقت، حقيقت.

شريعت د ظواهرو د اصلاح د پاره، طريقت د ضمايرو د اصلاح د پاره او حقيقت د سرايرو د اصلاح د پاره.

لومړنى اصلاح په توبه، په تقوى او په استقامت لاس ته راځي، دوهمه اصلاح اخلاص، صدق او طمانيت غواړي، د سرايرو او ارواحو د اصلاح د پاره مراقبه، مشاهده او معرفت په کار دى.

علم هم د صوفيانو په نظر کښې په دوو ډولو دى: يو د وراثت علم بل د دراست علم.

تدريسي علم هغه دى چه په زده کړه او تعليم له استاذ څخه يعني د ځان غوندي انسان نه زده کېږي.

علم وراثت هغه دى چه بې ظاهري وسيلي او واسطې د خداى له لوري د عبادت او ذکر و فکر له لاري د چا په نصيب شي.

د وراثت علم صوفيانو له دې نبوي حديث څخه رايستلى دى:

(مَن عَمِلَ بِمَا عَلِمَ اَورَثَهُ اللهُ عِلمَ مَالَم يَعلَم) په دې حديث کښې ويل شويدى ځوک چه په علم باندې عمل وکړي نو خداى ورته په ميراث د هغه څه علم ورکوي چه دى پرې علم نه لري. همدغه علم ته لدني علم هم وايي چه ذکر يې په دې آيت کښې شويدى: (وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا الکهف آيت ۶۵) دا علم د خضر عليه السلام په برخه و چه موسى عليه السلام ته نه و ورکړ شوى يعني موسى عليه السلام ته د شريعت ظاهري علم حاصل و او خضر د باطني علم لرونکى و چه قصه ئې په قرآن مجيد کښې راغلې ده.

صوفيان وايي: جبريل اول ځل شريعت راووړ چه د ټولو د پاره دى کله چه شريعت تقرر وموند نو بيائې حقيقت د خواصو د پاره نازل کړ چه د دين اعلى مرتبه ده. وايي چه د حقيقت تعليم اول ځل حضرت على کرم الله وجهه ته وشو چه پيغمبر ته ډير نژدې و او له کوچنيتوب څخه ئې د رسول الله (ص) تربيت حاصل کړى و.

د رسول الله (ص) په اصحابو کښې يو شمير داسې کسان وو چه اهل سِر ګڼل کيده لکه حذيفه يماني، سلمان فارسي او نور چه له حضرت على (رض) سره ئې خاص ارتباط درلود. د تصوف مختلفې طريقې چه نن رايجې دي سلسله ئې بالاخره حضرت على کرم الله وجهه ته رسيږي او سرحلقه دى ګڼل کېږي. اصحاب صفه يعنى هغه اصحاب چه له دنيا سره ئې علايق قطع او ځانونه ئې زهد و عبادت ته وقف کړيو، د تصوف د لومړى مدرسې بنياد دوى کيښود چه رسول الله (ص) ئې پالنه کوله او ددوى د حال مراقب و، په دغه جمله کښې ځينې اهل سِر هم شامل و.

د اهل سِر له جملې څخه حذيفة يماني زيات معروف و او پخپله له ده څخه روايت شويدى چه حضرت عمر ابن الخطاب ده ته وويل:

اې حذيفة ! ماته ووايه چه په ما کښې څه نفاق شته او که نه ؟ دى وايي ما ورته وويل: اې اميرالمومنينه ! په تا کښې څه نفاق نشته.

بله دا چه کوم وخت دا آيت د عبيدالله بن ابى له مرګه وروسته نازل شو: (وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلاَ تَقُمْ عَلَىَ قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُواْ بِاللّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُواْ وَهُمْ فَاسِقُونَ التوبة آيت ۸۴) او په منافقانو باندې د جنازې د لمانځه اداکول منع شوه، نو حضرت عمر به د ډير احتياط له مخې د مجهول الحاله کسانو د جنازې له لمانځه څخه ځان ژغوره او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترڅو به حذيفة په دغسې جنازه کښې حضورنه درلود ، دجنازې لمونځ به ئې نه کاوه، داځکه چه رسول الله(ص) اکثر منافقين هغه ته ښودلی و او په همدغه وجه په صاحب السِرملقب و.
وايي چه حضرت علي به حذيفه له ځينو داسې خبرو څخه منع کاوه چه څوک به پرې نشو پوهيدلی او خلک به ئې په اشتباه کښې اچول.
حسن بصري چه په تصوف کښې دلومړی شخص په حيث پيژندل شويدی دغه زده کړه ئې په يوه روايت له حضرت علي څخه او په بل روايت له حذيفة يماني څخه حاصله کړيده وايي چه له حذيفة يماني څخه چاپوښتنه وکړه ته ځينې داسې خبرې کوې چه مونږ له نورو اصحابو څخه نه دي اوريدلي هغه وويل: زه رسول الله(ص) په دغسې خبرو خاص کړی يم نوروبه له رسول الله(ص) څخه دخيرپوښتنه کوله اومابه دشر تپوس کاوه چه شرڅه شی دی، زه پوهيدم چه ترڅو شر ونه پيژندل شي خيرنه پيژندل کيږي. تصوف او دحقيقت پوهه همدغه دسِرله خاوندانو سره په خاص ډول موجوده وه.

شريعت او حقيقت ياتشريع اوتحقيق:

دصوفيانو فهم اونظرپه قرآني آيتونو اونبوي احاديثو کښې دوه جنبې ويني يوه شرعي جنبه بله دحقيقت جنبه چه يو ته تشريع اوبلی ته تحقيق وايي. دوی وايي کله قرآن او سنت يو ځای شريعت بيانوی اوبل ځای حقيقت يا بالعکس.
کله قرآن تشريعی جنبه ښيي او سنت ئې تحقيقی جنبه توضيح کوي يا سنت تشريعی جنبه او قرآن تحقيقی جنبه بيانوي هغه څه چه دخدای له لوري نازل شويدي رسول الله(ص) ئې په توضيح اوبيان ماموردی:
(وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ سورت نحل آيت۴۴) دقرآن داآيت:(اُدْخُلُواْ الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ نحل آيت ۳۲) يعنې پخپل ښه عمل جنت ته ننوزئ تشريعی جنبه لري او په مقابل کښې ئې د رسول الله(ص) داقول:(لَن يَدخُلَ اَحَدُكُمُ الجَنّةَ بِعَمَلِه).
يعنې ستاسو هيڅ يو به پخپل عمل جنت ته داخل نشي تحقيقی جنبه څرګندوي چه دشريعت لاربښودنه هغه او دحقيقت داده.

همدارنګه داآيت:(وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ الدهر آيت۳۰) تحقيقی خوالري او داحديث:(اِذاهَمّ اَحَدُكُم بِحَسَنَةٍ كُتِبَت لَهُ حَسَنَةٌ) تشريع ده چه دغه ډول کله سنت قرآن مقيد کاندي اوکله قرآن سنت مقيد کوي. انسان بايد دوه سترګې ولري يوه دشريعت دپاره بله دحقيقت دپاره. دآيت اوحديث ترمينځ معارضه هم په دغه صورت له مينځه ځي او څه اشکال نه پاتې کيږي ځکه چه جهتونه مختلف دي.
دقرآن تحقيقی برخه چه مطالعه کړو نو دتصوف اوطريقت اساسي ټکي لکه: مراقبه، محاسبه، توبه، انابت، ذکر، فکر، محبت، توکل، رضا، تسليم، زهد، صبر، ايثار، صدق، مجاهده، دنفس او هوامخالفت، نفس لوامه، نفس اماره، نفس مطمئنه همدارنګه اولياء صالحين، صديقين اوداسې نورټول په قرآن کښې موندلی شو، داآيت:(وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا مزمل آيت ۸). دخدای د ذکراو له ماسوی الله سره مقاطعه په ډېروضاحت اعلاموي او ويلی شو چه تصوف له قرآن څخه اخيستل شوی او ددين له يوه رکن(احسان) سره اصلي او اساسي رابطه لري مګر فهم ئې لکه چه محی الدين ابن عربي وائي د رجال الله کاردی. په رښتيا چه ددوی فهم او دنوروفهم ډېر تفاوت لري او شعور و ادراک ئې نورو غوندې نه وي.
عبدالقادر جيلانی دقادريه طريقې خاوند وايي ترڅوسړی داعقيده پيدا نکړي چه په ژوند کښې ټول شيان بتان (اصنام) دي ترهغه په روحانيونو کښې نه حسابيږي.
سړی بايد له خپلو اعضاؤ او له خپلو حواسونه ګوښې شي او غير له خدايه بل وجودته قايل نشي. څنګه چه داصناموا وموجوداتو مفهوم ددوی په نزد له نورونه فرق لري نورمفاهيم هم دصوفيانو په ذهن کښې بل شان دي.
دتوحيد دکلمې مفهوم داسلامي تصوف ددرې مرحلو په اعتبار په دې ډول تغير موندلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- بې خدایه بل معبود نشته. (په لومړۍ مرحله کښې)
۲- بې خدایه بل فاعل نشته. (په دوهمه مرحله کښې)
۳- بې خدایه بل موجود نشته. (په دریمه مرحله کښې)
کوم تفسیر چه صوفیانو په کتاب الله او نبوي احادیثو کښې کړیدي د ظاهري علم خاوندانو نه دي کړي او نه ئې ورته پام شویدی.
ابن عربي وائي کتاب الله او نبوي احادیث د خلکو د فهم مطابق یو ظاهري مفهوم لري چه لساني عرف پرې دلالت کوي او له دینه علاوه نور مفاهیم د هغو فهمونو د پاره وي چه باطني پوهه ئې په برخه ده.
په یوه حدیث کښې راغلي دي چه آیتونه ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تر اوو بطنو یا اویا بطنو پورې. د ایت ظاهر عبارت دی له هغه نافع علم څخه چه صالح اعمال پرې بنادي او معقوله جنبه لري.
باطن ئې الهي عرفان او مطلع ئې هغه معنی ده چه ظاهر او باطن پکښې یو کېږي.
امام غزالي هم پخپل تفسیر جواهر القران کښې د مشابهو آیتونو تفسیر کښې باطني مفاهیم بیانوي او بیا وایي: که ته په دغو معناګانو نه ئې پوهیدلی نو په قرآن کښې بې ظواهرو او پوستکو نوره برخه نلرې لکه څاروی چه په درمنده کښې له بوسو پرته څه برخه نلري:
(فَاِن لَم تَفهَمِ المَعَانِی کَذَالِکَ فَلَیسَ لَکَ نَصِیبٌ مِنَ القُرآنِ اِلَّا فِی قُشُورِهِ کَمَا لَیسَ لِلبَهِیمَةِ نَصِیبُ مِنَ البُرِّ اِلَّا فِی قِشرِهِ)
څنګه چه غزالي په قرآن کریم کښې ظاهر او باطن بوس او دانه بیلوي مولانا جلال الدین رومي د اسلام لوی صوفي هم پخپل کتاب مثنوي کښې دغه مطلب د اسې افاده کوي:
مـــا ز قـــــرآن مغـــــز را برداشـــــــتیم   پوســـــت را بـــــا دیگـــــران بگذاشـــــتیم

په شریعت باندې ډېر ټینګ صوفیان په اسلامي فقه کښې په احسن او افضل عمل کوي او له رخصت نه عزیمت د ځان د پاره د پیروۍ وړ ګڼي یو ازې د فرایضو اداکول او له محارمو څخه اجتناب کافي نه ګڼي لایعني هم ترک کوي، په ډېر لږ څه قناعت لري د نفس و هوی متابعت پرېږدي له غفلته ځان ژغوري او زړه له ماسوئ الله نه پاک ساتي.
وایي چه امام احمد بن حنبل له امام شافعي سره ناست وچه یو صوفی (شیبان الراعی) راغی. احمد وویل غواړم له ده څخه څه پوښتنې وکړم. امام شافعی ورته وویل داکارمه کوه، هغه وویل کوم ئې. امام احمد شیبان ته وویل که څوک څلور سجدې په څلورو رکعتونو کښې هیرې کړي څه پکښې وایې؟
شیبان وویل هغه زړه غافل دی او تادیب ئې واجب دی په دې خبره امام احمد بیخوده شو او لږ غوندې وروسته بیرته په حال شو ، دا ځل ئې وویل: که څوک څلویښت پسونه لري زکات ئې څومره دی؟ شیبان وویل: زمونږ په مذهب که ستاسو په مذهب؟ ستا په مذهب خو په څلویښتو پسونو یو پسه دی او زمونږ په مذهب بنده د خپل مالک په مقابل کښې د هیڅ شي مالک نه دی: (إِنَّ اللّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ التوبة آیت ۱۱۱).
د صوفیانو اجتهاد د فقهاو له اجتهاد نه فرق لري دوی وایي د اسلام مجتهدین (ابوحنیفه، شافعی، مالک، او حنبل) دي. د ایمان مجتهدین اشعریه یعنی د علم کلام علما دي. د احسان مجتهدین صوفیان او مشایخ دي. که یو روژه دار (صایم) د ورځې څه شی وخوري د شریعت په حکم ئې روژه ماتېږي. که غیبت وکړي نو د طریقت په لحاظ ئې روژه باطله شوه ، که ئې په زړه کښې ماسوی الله وګرزیده نو د حقیقت له مخې ئې روژه فاسد ه شوه.
یو فقیه په اسلامي احکامو کښې ظاهر ته ګوري او په ظاهر عمل کوي ځکه وایي چه شرع ظاهر ته ګوري، صوفي له ظاهر نه هغه خوا حقیقت په نظر کښې نیسي او حال ته ګوري ځکه ئې صاحب حال بولي. وایی چه مشهور فقیه (ابویوسف) به د کال په آخر کښې خپل مال، خپلې ښځې ته وبانښه چه یو کال ئې پوره نشي او په دغه شرعي حیله له زکات نه خلاص شي دا حکایت چا امام ابوحنیفه ته وکړ هغه وویل: دی د فقهې له علم څخه دغه استفاده کوي او له شرعي حکم نه پخپله پوهه ځان خلاصوی مګر د آخرت ضرر ئې د دنیا له ګټې څخه زیات دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په فقه کښې ځينې شيان شرعاً جايز دي مګر دياتناً جايز نه دي، دفقيه او صوفي فرق په دغسې مسايلو کښې ډير زيات دی. کله يوفقيه له شرعي فرض شوي زکات نه هم ځان خلاصوي او خپل ټول مال په شرعي حيلولـه ځان سره ساتي مګر يوصوفي يوازې د زکات ورکړه کافی نه ګڼي خپل ټول مال دخدای ګڼي او دخدای په لاره کښې ئې صرفوي يوازې قوت لايموت دضرورت په حکم ځانته ساتي او بس. د رسول الله (ص) په اصحابو کښې هم ځينې ؤ چه دلکونو روپو نقد، جنس جايداد ونه ئې لرل او يوازې دزکات ورکړه ئې په ځان لازمه ګڼله مګر داسې کسان هم وچه په کورکښې به ئې ډير لږ څه يا هيڅ نه ساتل او ټول مال به ئې رسول الله (ص) ته راووړ چه په جهاد کښې ئې ولګوي يائې دخدای د پاره صدقه کړي چه حضرت ابوبکرصديق به هم همدغسې کول. ابوذرغفاري پدې خبره ډيره مجادله وکړه چه يوازې د زکات په ورکړه سړی نه خلاصيږي بايد ټول مال صدقه کړي او ځانته ديوه کال له عادي او معمولي خرڅ نه زيات څه ونه ساتي. د کنزيعني دسرو او سپينو ذخيره کول او زياته بډائي نار وا ګڼله او په دی آيت باندې ئې استناد کاوه.

(وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آيت ۳۴) حضرت علی به هم ويل چه له څلورزرو درهمو نه لږ مال نفقه ده او تردې زيات په کنزکښې حسابيږي. سلمان فارسي هم چه څه له بيت المال څخه اخيستل هغه ئې ټول دخدای په لار کښې صدقه کول او خپله نفقه ئې په کار او کسب ځانته پيدا کوله. ده هم په کورکښې د کال له خرڅ نه زيات څه نه ساتل. صوفيان دزمان او مکان د اختلاف په وجه په مختلفو فرقو ويشل شويدي او هر راز خلک، هر راز خبرې او راز راز عقيدې پکښې پيدا شويدي.

ځينې په فرعي مسايلو کښې غلط شوي او ځينې په اصولو او اساساتو کښې بې لارې شويدی چه علما او فقهائې په اسلام شکمن شوي او يونيم ئې لا دکفر او الحاد په تورپه مرګ هم محکوم کړيدي. اشعري، ابن حزم، امام قلعی او ابن الجوزي بغدادي دصوفيانو ډيرشديد مخالفين دي.

امام فخر رازي دصوفيانو ځينو فرقوته بدوائی. مګر اصحاب حقيقت دلوړې درجې او مرتبې خاوندان ګڼي او فرق پکښې کوي.

ځينې نورلکه لوی مورخ ابن خلدون او ابو المظفر اسفرايني صوفيان عموماًښه ګڼي او په ډير شه نظرورته ګوري ځينو خبروته ئې ښه تاويلونه پيدا کوي او معذورئې بولي. امام غزالي د اسلام لوی صوفي هم وائې ډير صوفيان غوليدلي اولاره ئې ورکه کړيده ابو الحسن شاذلي هم ويلي دي زمونږ په طريقه کښې نجات موندونکي لږدي او هلاک شوي ډير دي.

ابونصر سراج پخپل کتاب (اللمع) کښې اول هغه غلطی په ګوته کوي چه په فروعاتو کښې مينځ ته راغلي دي او ضلالت ورته نه ويل کيږي بيا هغه غلطی ښيی چه په اصولو کښې پيښې شويدي او د ضلالت موجب ګرزيدلي دي لکه:

۱- د عبوديت او حريت په معنیٰ کښې غلطيدل. ځينې لار ورکې صوفيان داسې پوه شويدي چه ترڅو دخدای او دبنده ترمينځ دعبوديت اوبندګی رابطه قايمه وي عبد اوبنده ورته ويل کيږي کله چه خدای ته وصل شي نو بيا حر او آزاد بلل کيږي او عبوديت له مينځه ځي.

۲- بله لار ورکې فرقه هغه ده چه ولايت له نبوت نه افضل ګڼي او هغه وليان چه دوی ئې مريدان او پيروان دي له انبياو نه خدای ته نژدې او وړاندې بولي.

۳- حلوليه فرقه پدې عقيده ده چه الله تعالی ځينې اجسام غوره کوي او حلول پکښې کوي په چاکښې چه خدای حلول وکړي دهغه بشری جنبه له مينځه ځي او د ربوبيت شان او مقام ومنزلت پيدا کوي. دوی په دغه عقيده کښې دومره غلو کړيده چه چا پخپله ځان خدای ګڼل او اناالحق ئې ويلی دی.

۴- ځينې دجبر په مسئله کښې هغه حد ته رسيدلي دي چه پخپل حرکت او عمل کښې ځانته په هيڅ اختيار نه قايليږي او له شرعي حدود نه خپل تجاوزغيراختياري ګڼي هيڅ راز ملامتي په ځان نه مني او هر څه کوي ځان ورته ګنهګار نه ښکاري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- اباحیه فرقه هم په دغه جمله کښې ده چه د شرع تغرئې ټول کړی او حرام ئې هم حلال ګرزولی دی. دوی وائې خدای زمونږ عمل ته هیڅ احتیاج نلري نو ولې پخپل نفس مشقت راولو. دغه راز خطاګانې او غلطۍ په فروعاتو کښې دي که په اصولو کښې د اسلامي تصوف خپل شی نه دي او اسلامي تصوف ورته نشو ویلی.
مذهبونه په اصل کښې یو راز وي او په تطبیق کښې بل راز شي که ښه غور وکړو د فارسي مزدکی مذهب څخه اباحیت د نصرانیت څخه حلولیت، د هندي مذهب څخه د بشریت فنا، د اسلامي تصوف په وروستیو مرحلو کښې اسلامي تصوف ته رانښوتل او شیعي او سني تصوف هم خپلې نیلې او ریښې یو له بله سره وتړلې.
وائي بایزید بسطامي (ابویزید طیفوربن عیسی بسطامي چه پلار ئې زردشتي او نیکه ئې مجوسي و) د اتحاد او حلول طرفدار د هندوانو د تصوف د عقیدې له تاثیر لاندې راغلی و. او حسین بن منصور حلاج د مسیحیت د حلول څخه متاثر شوی ؤ چه ده (انا الحق) ویل او دهغه ویناوه (لآ اِلهَ الا اَنَا فاعبُدُونِی سُبحَانِی مَا اَعظَم شانِی) ځینې صوفیان د شریعت ظواهرو ته په اصلې ارزښت قایل ندي او داسې فکر کوي چه شرع حق ته د رسیدو وسیله ده کله چه عارف حق او حقیقت ته ورسیږي نو بیا وسیلې ته څه حاجت نه پاتې کیږي.
مولانا جلال الدین بلخي هم د مثنوي په دریم دفتر کښې دغه مطلب ته په شاعرانه ډول اشاره کوي او دیوه عاشق داستان رانقلوی چه خپلې معشوقې ته رسیږي او په وصل کښې ورته د خپل عشق هغه سندرې وائي چه په هجران او فراق کښې ئې دهغې په مدح کښې ویلې او د خپل عجز او نیاز او اشتیاق اظهار ئې پکښې کړیدی. معشوقه مقابلتاً ورته داسې وایي:

گفت معشوق این اگر بهر من است | گاه وصل این عمر ضایع کردن است
من به پیشت حاضر و تو نامه خوان | نیست باری این نشان عاشقان

بل ځای هم دغه مفهوم داسې افاده کوي:

چونکه با معشوق گشتی همنشین | دفع کن دلالگان را بعد ازین
هرکه از طفلی گذشت و مرد شد | نامه و دلاله بروی سرد شد

شیخ محمود شبستري هم د شرع ظواهر لکه لمونځ، روژه، حج، د مبتدیانو د کمال وسیله ګڼي او داسې وایي:

ولی تا ناقصی زنهار زنهار | قوانین شریعت را نگهدار

د صوفیانو لغزشونه او انحرافات په اصولو کښې دي که په فروعو کښې ډېر سببونه لري چه یو مهم سبب ئې سیاست او سیاسی اغراض دي. د فقهاو، متکلمینو او صوفیانو اختلاف چه اوږد تاریخ لري د سیاسی، اجتماعي او اقتصادي اوضاعو او حالاتو په تقاضا کله شدید شویدی او کله ضعیف شویدی.
تصوف په ابتدا یعني د حسن بصري په زمانه کښې ساده او بسیط وچه په لږ و خلکو پورې محدود ګڼل کیده. وروسته ئې د آدابو او تعلیماتو دایره پراخه شوه او عمومیت ئې وموند.
دا حرکت په دوهم او دریم هجري قرن کښې د زهد په نامه پیژندل کیده. په څلورم او پنځم قرن کښې ئې د کشف و معرفت نوم وموند، په شپږم او اووم قرن کښې ئې د وحدة الوجود او د ادیانو د اتحاد بڼه پیدا کړه.

دصوفیانو مقامونه او احوال:

په تصوف کښې اوه مقامه دي او په دې ډول دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

توبه، ورع، زهد ، فقر، صبر، توکل، رضا ، په هرمقام کښې صوفي ته يونفسي حالت اوباطني تاثيرپيدا کېږي چه (حال) ورته وايي اومجموعاً (احوال) بلل کېږي.
احوال لس دي اوهغه دادي: دمراقبې حال، دقرب حال، دمحبت حال، دخوف حال، د رجاحال، دشوق حال، دانس حال، داطمينان حال، دمشاهدې حال، ديقين حال.
دتصوف مقامونه اکتسابي دي او دسالک له اختيار او ارادې لاندې دي. مګر احوال د احساساتو او روحاني انفعالاتو اود نفسي مخصوصو کيفياتو له مقولې څخه دي چه دانسان په اختيار کښې ندي بلکه الهي مواهب دي چه دخدای له لوري دسالک زړه ته نازلېږي.
دتصوف طريقې مختلفي او متعددې دي چه ضيا الدين ئې په (جامع الاصول) کښې ۷۳ ښيي. جهاد يا مجاهده، شيخ نيول ، او دنفس معرفت ددغو ټولو طريقو مابه الاشتراک يعنی مشترک څيزونه دي.
مجاهده په لغت کښې دمحاربې په معنی ده او په شرع کښې دخدای له دښمنانو سره محاربه ده، مګر دصوفيانو په اصطلاح له نفس اماره سره محاربه، جهاد اومجاهده بلل کېږي. دخدای په لارکښې مجاهده خدای ته درسيدو ډېره مهمه لاره اووسيله ده.
الله تعالی وايي: (وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا العنکبوت آيت ۶۹) سبل دسبيل جمع ده دلارې اوطريقې په معنی چه دطريقت قرآني اساس ئې بللی شو. له نفس سره مجاهده ډېرې لارې لري چه بايد شيخ اوپير ئې دمريد دپاره انتخاب کړي لکه چه يو ډاکټر دهر مريض دپاره دهغه له حال سره مناسب بيله بيله دوا تعيينوي.
دتصوف له (۷۳) طريقو څخه ځينې طريقې چه زيات عموميت لري دادي.

۱ - قادريه:

داطريقه چه دجنيد دمکتب له اغېزې لاندې ده موسس ئې شيخ عبد القادر جيلاني دی چه په ۴۷۰ هجري کښې زيږېدلی او په ۵۶۱ هجري کښې وفات شويدی.
په شرعي علوموکښې دتبحرخاوندو او په ۱۳ علوموکښې ئې لاس درلود.
فقهي فتوی به ئې د امام شافعي او امام احمد بن حنبل په مذهب ورکوله. ډېر کرامات ده ته منسوب دي ځينې ئې دادي:
دده له مورڅخه حکايت شوی چه دروژې په مياشت کښې به ده د ورځې دمورتی نه روده، يوه ورځ چه دخلکو دپاره مشتبه وه چه روژه به وي که بوزه نو دعبد القادر دمورنه تپوس وشوهغې وويل تی نه روي، وروسته بيا خلکو ته معلومه شوه چه هغه ورځ د روژې ورځ وه.
په خپله له ده څخه حکايت شوی چه په افق کښې ئې ډېر عظيم نور وليد چه يوصورت پکښې ښکاره شو او ويل ئې:
اې عبدالقادره ! زه ستا رب يم او ټول محرمات مې تاته حلال کړه ده ورته وويل: ورک شه ! لعينه ! لدې ويناسره هغه نورپه تورتم بدل شو او هغه صورت لوګی وګرځيد چه بيائې ورته وويل:
ماپه دغه ډول اويا تنه دطريقو خاوندان ګمراه کړيدی مګر تانجات وموند. چاله ده نه پوښتنه وکړه ته څنګه پوه شوې چه دا شيطان دی؟
شيخ عبدالقادر وويل دحرامو په حلالولو.
وايي يوه ورځ په نظاميه مدرسه کښې ډېر فقها او علما راغونډ ؤ او شيخ عبدالقادر دقضاوقدرپه باب خبري کولې يو مارله چت څخه راولوېد او ټول وتښتيدل يوازې دی په کوټه کښې پاتې شو او خپلې خبرې ئې کولې مار راغی دده له کميس لاندې ننووت او په جسد باندې ئې تېر شو له ګريوانه ئې راووت بيائې له غاړې نه تاوشو او دده په حال کښې هيڅ تغير رانغی ماربيرته ځمکې ته ښکته شواو مخامخ ورته په لکۍ ودريده څه غږتربنه پورته شو مګر څوک چه له کوټې نه دباندې و ، يوهم پوه نشو چه څه ئې وويل ، ماربيرته لاړ او خلک کوټې ته رانوتل. له ده څخه ئې دغږ په باب پوښتنه وکړه چه څه ئې ويل؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ په جواب کښې وویل مار راته وویل ماډېر اولیا په دغه شان ازمویلی دي مګر ستا ثبات می په بل چاکښې نه دی لیدلی. ما ورته وویل ته یو چینجی یې چه قضا او قدردی په حرکت راولي او بس.
د شیخ عبدالقادر تصوف سني او طریقه ئي په اعتدال، د سنتو په متابعت، حب الخیر، شفقت او تواضع بنا ده.
نهه څلویښت اولاده ئي درلوده چه یوولسو تنوئي دده لاربنودنه او طریقه د آسیا په غرب او مصر کښې خپره کړه.
ده له فقیرانو، صغیرانو، وینځو او غلامانو سره مینه او ناسته ولاړه درلوده مګر د دولت اعیانو او اکابرو ته هیڅکله نه پاڅیده او نه د وزیر او د سلطان دروازې ته ورته.

۲- رفاعیه:

دا طریقه سید احمد رفاعی ته منسوبه ده چه په ۵۸۰ هجری کښې وفات شویدی. بني رفاعه د عربو یوه قبیله ده چه رفاعی ورته منسوب دی. په ده کښې رحم او شفقت ډېر زیات و او په حیواناتو هم ډېر زهېرو حتی چه کله به ئي د جامو په پیڅکه پیشو ویده وه او دلمانځه وخت به شو هغه پیڅکه به ئي له خپلو جامو نه غوڅه کړه او چه له لمانځه نه به بیرته راغی او پیشو به پاڅیدلی وه نو بیرته به ئي په جامو پورې وګنډله.

۳- احمدیه:

احمد بدوي د مصر له لویو اولیاؤ څخه دی چه په ۵۹۲ هجری کښې زیږیدلی دا احمدیه طریقې مرشد دی.
دی هم لکه احمد رفاعي شافعي مذهب ؤ. دده طریقه هم په قرآن او سنت اتکا لري او د تعلیماتو اساسي ټکي ئي دا دي:
د نورو په مصیبتونو به نه خوشحالیږئ، ګونډیو ته به ضررنه رسوئ، د بدیو مقابله په احسان سره کوئ. وږي به مړوئ، بربنډ به پټوئ. په یتیمانو او ضعیفانو به مهرباني کوئ.

۴- دسوقیه:

د ابراهیم دسوقی طریقه ده چه په ۲۷۲ هجری کښې د ۴۳ کالو په عمر وفات شویدی طریقه ئي په خالص سني تصوف بنا وه او په کتاب او سنت ئي تمسک درلود، شریعت ئي اصل او طریقت ئي فرع ګڼله، د ټولو خلکو مینه ئي د کمال ضروري شرط او د مرید راس المال شمیره.

۵- اکبریه:

دا طریقه ځکه اکبریه بولي چه شیخ الا کبر (محی الدین ابن عربي) ته منسوبه ده، دا شیخ د وحدة الوجود د مدرسی زعیم (۲۳۸ هجری) دی چه له وحدة الوجود څخه وحدة الادیان ته رسیدلی دی. ده ټول دینونه یو دین ګڼه چه هغه د محبت دین دی. د ده طریقه په څلورو صفتونو او خصلتونو بنا وه. چوپالی، ګوښه توب، لوږه، بیخوبی. په دې طریقه کښې پیر خپل مرید ته امرکوي چه له ټول صغیره او کبیره ګناهونو څخه توبه وباسي پس له هغه ئي بیا لاس په لاس ږدي او ورته وایي چه خپلې سترګې پټې کړه. اول درې ځله پیرلا اله الاالله وایي او مریدئی اوري بیائې مرید وایي او پیر ورته غوږ نیسي.
وروسته بیا تبرکاً دا آیت شریف وایي: (اِنّ الذینَ یُبَایِعُونَکَ) تر (اَجراَعَظِیماً) پورې. پس له هغه مرید هره ورځ سل ځله استغفار، سل ځله لا اله الا الله دزړه په حضور او د معنی په پوهه وایي، بیا سل ځله (الله) ورپسې سل ځله دا درود وایي:
(اَللّهُمَ صَلِی وَسَلِم وَبَارِک عَلیٰ سَیدِنَا مُحَمَدِ النَبی الأمی اِمَامُ الهُدیٰ وَعَلیٰ اٰلِهِ وَصَحبِهِ وَسَلِم عَدَدَ کُلِّ ذَرَةٍ اَلف اَلف کَرَةٍ)

٦- شاذلیه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې طريقې مؤسس او باني ابومديان و او ابولحسن علی شاذلي تونسي په خلکو کښې رايجه کړه ځکه ئې شاذليه بولي. علی شاذلی په ۵۹۳ هجري کښې زيږيدلی او په ۶۵۲ هجري کښې وفات شويدی.
دا طريقه د علم په طلب او ډېر ذکر بنا ده او مشقت او مجاهده پکښې ډېر بنت نلري.

۷- مولويه:

د مولانا جلال الدين رومي طريقه ده چه په ۶۷۲ هجري کښې په قونيه کښې مدفون شو. ده رقص او موسيقي د ذکر په طريقه کښې شامل کړه او عالمي شهرت ئې وموند.

۸- نقشبنديه:

شيخ بهاؤالدين محمد بن محمد بخاري چه په شاه نقشبند مشهور و ددې طريقې پيشوا دی. دی بخاراته نژدې په يوه قريه کښې په ۶۱۸ هجري کښې زيږيدلی او په ۷۹۱ هجري کښې وفات شويدی. نقشبنديه طريقه هم لکه شاذليه سهله او اسانه طريقه ده چه په مريد باندې ډېرې سختی نه راولي.

۹- چشتيه:

موسس ئې معين الدين چشتي دی.

د تصوف درې مدرسې

۱- د زهد مدرسه ۲- د کشف او معرفت مدرسه ۳- د وحدة الوجود مدرسه.

لومړۍ مدرسه:

يعنی د زهد مدرسه چه اساس ئې په زهد ايښودل شويدی.
ددې مدرسې مميزات دادي:
دخدای عبادت، د دنيا له خوندونو او آسوده ژوند سره متارکه، دصالحو اسلافو متابعت او محبت.
په دې مدرسه کښې سړی له خلکو څخه ګوښه په خلوت کښې د خدای عبادت کوي. حسن بصری (۱۱۰ هجری) دځينو په قول ددې مدرسې لومړی فرد دی چه زهد ئې دخدای له خوف سره دخپل حيات په هنداره کښې منعکس کړيدی.

رابعة العدوية:

چه په (۱۳۵ يا ۱۸۰ يا ۱۸۵ هجري) کښې وفات شويده زهد ئې دخدای په محبت بنا دی ځکه ئې ويل: (وَعِزّتِکَ مَاعَبَدتُکَ خُوفاًمِن نَارِکَ وَلَارَغبَةً فِي جَنّتِکَ بَل کَرَامَةً لِوَجهِکَ الکَريمِ وَمُحَبَّةً فِيکَ).
ترجمه: ستا په عزت مې دې قسم وي چه ستا د اور له ډاره مې عبادت درته ندی کړی او نه مې دجنت لپاره. بلکه زه ستا دمکرم مخ (رضا) دپاره او ستا دمحبت په خاطر چه راسره دی عبادت کوم.
ددې له ويناؤ څخه يوه دا هم ده چه ويل به ئې: (زمونږ استغفار هم استغفار ته محتاج دی).
ابن خلدون د زهد مدرسه دتصوف دبنا اساس بولي او ددغه مذهب په تشريح او تحليل کښې وايي:
انسان له نورو حيواناتونه په ادارک بيليږي او اداراک ئې په دوه ډوله دی:
يو د علومو او معارف ادارک د يقين، ګمان، شک، اووهم په صورت. بل د احوالو ادراک لکه خوشحالی، غم، قبض اوبسط، رضا، غضب، صبر، شکر او داسې نور، دا دوه ادراکه اوس دعقلي حيات او شعوري حيات په نامه يادېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ابن خلدون له بحث څخه دا نتيجه په لاس راځي چه دصوفيانو طريقه په وجداني حيات او دنفس په محاسبه بنا ده چه په دوی کښې ذوقونه اونفسي مواجد پيدا کوي او له عقلی حيات نه ئې لرې باسي. د دوی مواجيد هغه اذواق او احوال وي چه معروف الفاظ ئې سم تعبيرنشي کولی.

صوفيان وايي انسان دوه ولادته لري يو ولادت ئې هغه دی چه دمورله ګېډې څخه دنياته راځي او (ثاني ولادت) ديوه نوي معنوي خلق په پيدا کولو صورت مومي يعنې دژوند دطريقې او سلوک بدلون دتصوف په اصطلاح(ولادت) ثاني دی.

د دې مدرسې ځينې غړي:

ابراهيم بن ادهم:

په (۱۶۱ هجري کښې متوفی) دی دبلخ شهزاده و او دوهم زيږنده (ولادت ثانی) يې په دې ډول وه: يوه ورځ ښکارته وتلی و او خپل آس يې په ښکارپسې ځغلاوه چه ناڅاپه ئې دا غيبی غږ ترغوږه شو: ابراهيمه اياته دهمدې دپاره پيدا ئې؟ لږه شيبه وروسته ئې دغه غږ بيا واوريده او د هاتف دغو آوازونو دده حال منقلب کړ، خپل آس او شاهانه لباس ئې يوه شپانه ته وسپاره دهغه کوڅو ئې واغوست د بيت الله شريف لورته ئې مخه کړه دنيا ته يې شا کړه مګر دومره کسب او کار به ئې کاوه چه ځانته حلاله روزي پيدا کړي او نور وخت په طاعت او عبادت تېر کړي.

سفيان ثوري:

په (۱۶۱ هجري کښې متوفی) دی په ټوله معنی دعلمي شخصيت خاوند و او په زهد کښې ئې نظريه په دې ډول ؤ: زهد دانه دی چه سړی زيږ او شړل لباس واغوندی او دښو خوراکونو له خوړلو ځان وساتي بلکه اميدلنډول او له طول امل نه ځان ژغورل زهد دی. يو سړی به مال لري او زاهد به وي بل به فقير وي او دنياته به ئې رغبت زيات وي يعنی زاهد به نه وي.

دی په دې عقيده وچه دډېر وښځولرل زهد ته څه زيان نه رسوي ځکه چه علی رضی الله تعالی عنه په اصحابو کښې ډېر زاهد و مګر څلور ښځې اونولس مينځې ئې درلودې. ده حکام بدګڼل اوله ويناو څخه ئې يوه داده: ((که يو شرطي يعنې امنيت ساتونکی (دنن په اصطلاح پوليس) موولید چه ويده دی اولمونځ ترې قضاء کېږي لمانځه ته ئې هم مه پاڅوئ ځکه چه بيا خلکو ته زيان رسوي اوخوب ئې بهتردی.)) له ده څخه چا پوښتنه وکړه که څوک خپل عيال ته دنفقې پيدا کولو دپاره په کار لګياوي او جماعت ته په حاضريدلو سره په هغه کار کښې نقصان پيښېږي نو څه به کوي؟ سفيان ثوري ورته وويل: مونځ دې بې جماعته وکړي.

ذوالنون المصري:

(په ۲۹۷ هجری کښې متوفی) دی که څه هم د زهد د مدرسې غړی دی مګر لومړی سړی دی چه په تصوف کښې ئې دمعرفت دمذهب تمهيد کيښود. دی دسنتو په متابعت کښې ډېر ټينګ و اودشريعت له احکاموئې هيڅکله غاړه نه غړوله مګر معاصرين ئې پرې بدګمانه و او دکفر و زنديقتوب تور پرې ولګول شو ځکه دی دمحاکمه کيدو دپاره له مصر نه بغدادته راوستل شو او خليفه متوکل ته ئې وړاندې کړ.

هغه ترېنه پوښتنه وکړه هغه څه چه ستا د کفر و زنديقتوب په باب ويل شويدي ته پکښې څه وايې: ذوالنون غلی و او هيڅ ئې نه ويل دوهم ځل بياترېنه دغه پوښتنه شوه، ده وويل: که انکاروکړم نو مسلمانان به مې دروغجن کړی وي او که تصديق ئې وکړم نو ځان به مې دروغجن کړی وي څه چه ستا زړه وي هغه وکړه زه دځان دپاره څه مرسته نه غواړم هماغه وچه متوکل پرېښود او دغه تورئې بې حقيقته وګاڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابو القاسم جنید:

(په ۲۹۷ هجری کښې متوفی) دی اصلاً د نهاوند دی او په عراق کښې زیږېدلی دی.
دی له ډېرو لویو صوفیانو څخه و او د کتاب الله او سنت ډېر ټینګ پیرو و چه په تصوف ئې هیڅ راز طعن نه دی ویل شوی.
هغه حریت چه ځینې نور صوفیان ئې په معنیٰ کښې غلط شویدي دی پرې ډېر ښه پوهیدلی دی او ډېره ښه معنیٰ ئې ورته پیدا کړیده. دی وایی له ماسویٰ الله نه د زړه آزادي حریت دی.

اتحاد او حلول:

کله چه عربي امت د غزاګانو او فتوحاتو په وسیله له نورو ملتونو او مدنیتونو سره ګډون وموند او له نورو ثقافتونو سره اشنا شو نو مسیحی، زردشتی، مزدکي او مانوي مذهبونو شیعي حرکت او د هند بودائي تعلیم فنا (نیروانا) په اسلامي تصوف کښې خپله اغیزه څرګنده کړه او ځینې نوي خبرې را پیدا شوې.
په دریم هجري قرن کښې د اتحاد او حلول فکر مینځ ته راغی چه د کشف و معرفت مدرسې او بیا د وحدة الوجود د مدرسې باعث او موجب ئې ګڼلی شو.
ابن خلدون وایي: د صوفیانو اسلاف د حجاب د کشف طرفدار نه و، دوی حتی الامکان د اتباع او اقتداء رعایت لازم ګاڼه او له شرعي حدود څخه ئې تجاوز نه کاوه مګر څه چه راتلونکي دي هغه راخي او څوک ئې مخه نشي نیولی.
دین او مذهب هم د تطور لاره په مخکښې لري او له یوه حاله بل حال ته انتقال کوي.
په ۲۴۳ هجري کښې حارس محاسبي خپله رساله (رعایة حقوق الله) د طریقت د معاملو په توضیع کښې ولیکه چه د خدای په مینه کښې استغراق د خدای د معرفت وسیله ګڼي د دې رسالې خطي نسخه په اکسفورد کښې موجوده ده چه مارګریت سمیت په ۱۹۴۰ م کښې نشر کړه.
امام غزالي د کشف او معرفت د مدرسې زعیم د خپلې طریقې په وضع کولو کښې په همدغه رساله تیکه کوي. هغه فلسفي اساس چه د کشف او وحدت نظریات پرې بنا دي خلاصه ئې دا ده:
الله تعالی (ج) انسان په خپل صورت پیدا کړ (خَلَقَ آدَمَ عَلیٰ صُورَتِه) او انساني نفس دومره وسعت لري چه عالم پکښې ځای شي، په عالم احاطه وکړي او د کل صورت پکښې متجلی شي. الله تعالی په ټولو شیانو احاطه لري او په ده باندې هیڅ شی محیط ندی.
عالم انسان کبیر دی او انسان عالم صغیر دی.
علی ابن ابیطالب چه ځینې نور مورخین ئې لومړی شخص ګڼي چه رسول الله (ص) په تصوفي علم خاص کړیدی د غه مفهوم ته په دې ډول اشاره کوي:

وتحسب انک جرم صغیر   وفیک انطوی العالم الاکبر

وایي چه عارف په هر ځای او هر څه کښې خدای لټوي او په دغه ریاضت کښې هغه استعداد او هغو حقایقو ته هم متوجه کېږي چه د ده په نفس کښې دي. دلته ده ته یو دهشت او غرور پیدا کېږي او له خولی ئې (انا الحق) او (مَافِی الجِهَةِ غَیرَالله) را اوزي چه حلولیون همدغه کسان دي.
غزالي وایي: نصرانیانو مسیح ته وکتل او د خدای نور ئې پکښې په ځلیدو ولید لکه څوک چه ستوری په هنداره یا اوبو کښې ووینې او ګمان وکړي چه ستوری په هنداره یا په اوبو کښې دی.
دوی هم په همدغسې غلطۍ کښې واقع شوه او وغولیدل. حلولیون د هندوانو د تصوف د فنا او اتحاد له تاثیرلاندې هم راغلي دي. او فکر کوي چه په نفس کښې د حیواني قواؤ وژل او له بشري طبیعت نه ځان خلاصول فنا ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلامي تصوف کښې د کشف او وحدت د تعليماتو په ضمن کښې د اتحاد او فنا مذهب او د اجنبي تصوف اغيزه ليدلی شو مګر بيا هم اسلامي صفت پکښې غالب دی چه اساس ئې د غه قدسي حديث دی: (مَا تَقَرَّبَ اِلَي عَبدِی بِشَئٍ اَحَبَّ اِلَیَّ مِن اَدَاءِ مَا فَرَضتُ عَلَيهِ وَلَا يَزَالُ عَبدِی يَتَقَرَّبُ اِلَیَّ بِالنَّوَافِلِ حَتّیٰ اُحِبُّهُ وَمَن اَحبَبتُهُ کُنتُ لَهُ سَمعاً وَبَصَراً وَيَداً وَمُؤَيِّداً) د اتحاد او حلول صحيح تفسير د اسلامی تصوف په نظر هغه دی چه (جمع او فرق) ورته وايي.
هرکله چه پاک خدای انسان په خپل صورت خلق کړ او انساني نفس په عالم باندې د احاطې قابليت ومونده نو فنا له هغو صفاتو نه ځان خلاصول دي چه د کشف و معرفت مخه نيسي او د هغو صفاتو ساتل دي چه انسان د هغه علم اهل ګرزوي چه خدای يې ورپه برخه کوي. د اتحاد او حلول په خاوندانو کښې بايزيد بسطامي د هندوانو د تصوف په فنا متاثر شوی ؤ او حسين بن منصور حلاج د مسيحت د حلول د عقيدې له اغيزې لاندې راغلی و.
بايزيد بسطامی (ابويزيد طيفوربن عيسیٰ بسطامي) په يوه قول په (۲۶۱ هجري) کښې او په بل قول په (۲۳۴ هجری) کښې مړشوی دی چه پلارئې زردشتي اونيکه ئې مجوسي ؤ ده ته ډېر اقوال منسوب دي چه د صوفيانو په اصطلاح (شطحات) بلل کېږي. (لااله الا انَا فاعبُدُونِی سُبحَانِی مَا اَعظَمَ شَانِی).
ابومغيث حسين بن منصور حلاج په ۲۴۴ هه په فارس کښې زيږېدلی او په عراق کښې لوی شويدی. مشايخ دده په باب اختلاف لري، ډېرئې ردوي او لږئې قبلوي. دی د حلول او اتحاد ډېر مشهور سړی دی. دده آرا غامض او تياره دي، د اناالحق وينا ده ته منسوبه ده، ځينې کسان ئې له دغې وينا سره بيا هم د اولياؤ او شهداؤ په ډله کښې شميري.
غزالي دده يو شمير اقوال راغونډ کړيدي او دی ئې د سلفو او د اهل سنتو له عقيدې نه مخالف ګڼلی دی.
د خليفه مقتدر په عصر کښې چه دده د محاکمه کولو د پاره د فقهاو يو هيئت تشکيل شو د هيئت ځينو غړو دده د تکفير په فتوی کښې خپل تردد څرګند کړ ځکه چه آرا ئې غامض و او يقيني فتوی صادرول ئې مشکل کار وګاڼه.
وايي چه دده محاکمې موجب څلور اتهامه و:
۱- دده تعلق له قرمطيانو سره.
۲- انا الحق ويل.
۳- دده په الوهيت باندې دده د پيروانو عقيده.
۴- د حج په باب دده مخالف نظر.
وايي حلاج د بيت الله الحرام حج فرض نه ګاڼه او په پته ئې قرمطي مذهب ته خلک رابلل.
دده له وژل کيدو نه نهه کاله وروسته قرمطيانو په مکه حمله وېوړه او حجر الاسود ئې تربنه په اختطاف ويووړ. حلاج په کيميا او تصوف کښې د تاليفاتو خاوند دی او معتزلهٔ ته ئې تمايل درلود.
ده ځان په غموض او خفا کښې په کراماتو او خارق العاده اعمالو کښې پټ کړی وچه دده نفوذئې په بغداد کښې دده په اتباعو باندې قوي کړي و. حتی چه د خدايي حد ته ئې رسولی و او دده په باب دا عقيده موجوده وه چه مړه ژوندی کولی شي، غيب کشفولی شي او په يوه وخت کښې ځان څو ځايه څرګندولی شي.
ده د فارسيت سياسي غايه درلوده او په سِر و اخفا کښې ئې د شيعه ګانو جمعيت سره قوي ارتباط درلود. ده له محی الدين ابن عربي او د هغه له شاګرد ابن فارض څخه درې قرنه د مخه د اديانو د وحدت آواز اوچت کړ او په دغه برخه کښې د قدامت حق لري.

دوهمه مدرسه (کشف و معرفت):

ددې مدرسې زعيم ابو حامد محمد بن محمد غزالی په (۴۵۰ هه) کښې زېږېدلی په طوس او نيشاپور کښې ئې خپل تعليم سرته رسولی دی. په شرعي علومو په منطق فلسفه او حکمت کښې استاذ شو او د بغداد په نظاميه مدرسه کښې د مدرس په حيث و منل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دهغه وخت خلک ئې فضلیت، فصاحت، دقت او حسن کلام ته حیران پاتې وا و ډېر شهرت او محبوبیت ئې په برخه شو.
ځلور کاله ئې په دغه ډول تېر کړه. او د ۴۸۸ هجري د رجب په میاشت کښې یو شاذ او نادر نفسي حالت ور ته پیښ شو چه ژبه ئې کلي شوه او له تدریس نه محروم شو. قوائې ضعیفه شوه او طبیبانو ئې څه علاج ونشو کړې.
دی له بغداد نه شام ته لاړ. دوه کاله ئې هلته په عزلت، خلوت، ریاضت او مجاهده کښې دنفس په تزکیه تېر کړه او دخدای په ذکر ئې زړه روښانه شو. بیا له دمشق نه بیت المقدس ته لاړ او پس له هغه دحج په نیت حجاز ته لاړ او یو ولس کاله ئې خلوت ته دوام ورکړ چه په دغه موده کښې ورته ډېر څه کشف شوه. دی وایي دتصوف لومړی شرط له ماسوی الله نه د زړه کامله تصفیه او بیا دخدای په ذکر کښې کامل استغراق او بالاخره په کلي ډول فنافی الله کیدل دي.
دی دانساني ادراک په باب وایي: انسان ته خدای د ادراک قوه ورکړه چه دموجوداتو له عالمه اطلاع حاصله کړي.
ادراک دغه اطلاع دحواسو په وسیله حاصلوي او انسان له محسوساتو سره اشنا کوي. له ادراک نه پورته ذوق دی چه انسان ته د تمیز قوه بخښي او په دغه وسیله له محسوساتو نه علاوه ذوقي پوهه پیدا کوي چه هغه دحس په وسیله لاس ته نه راځي له ذوق نه پورته عقل دی چه د امورو ادراک پرې کېږي او د واجباتو، مستحیلاتو، جایز او ناجایز پیژندګلوي ور پورې تړلې ده.
په دغه سلسله کښې هغه څه چه په عقل پېژندل کېږي په ذوق ئې پېژند نه نشي کیدی او هغه څه چه ذوق یې درک کوي حواس ئې درک نشي کولی، په حواسو کښې هم څه چه په غوږونو محسوسېږي سترګې ئې احساس نه کوي او هغه چه په سترګوئې احساس کوو په لمس ئې نشو کولی. له عقل نه پورته یو بل حالت دی چه هلته نورې سترګې دغیب لیدو ته پیدا کېږي او دغه ادراک دعقل دپاره میسر ندی.
همدغه ادراک دی چه دکشف او معرفت په نامه یادېږي او له عقله ماورا دی.
دغزالي په نظر ښتیني خوبونه (رویای صادقه) هم د غیب کشف دی. دجذب هغه خاص حالت چه انسان پکښې لکه مړی بیهوشه وي او احساس ترېنه زایلېږي دغیب کشف پکښې صورت مومي. هغه قوه چه دغه دمعرفت ادراک پرې ولاړ دی غزالی ترېنه په قلب او روح یا نفس تعبیر کوي.
دعلم په باب وایي: علم یا تعلیمي وي یا الهامي.
تعلیمی علم هغه دی چه په اکتسابي ډول د زده کړی په وسیله حاصلېږي او الهامي علم دقلب په تصفیه او دنفس په تزکیه د الهی کشف په وسیله پیدا کېږي. تعلیمي علم له خارج څخه د حواسو له لارې راځي او الهامي علم په قلب هغه وخت تجلی کوي چه قلب له ماسوی الله نه بالکل پاک شي او دخدای په ذکر او فکر کښې دومره مستغرق شي چه دفنافی الله مرتبې ته ورسېږي.
دغزالي په نظر د رسول الله (ص) لومړنی حال همدغه و چه د حرا غار ته ئې مخه وکړه او په خلوت کښې ئې دزړه معامله یوازې له خدای سره وه. غزالي په دې عقیده دی چه په حس باندې کامل اعتماد په کار نه دی او محسوسات له غلطۍ نه په امان کښې نه دي.
سترګې او نظر چه یوه قوي حاسه ده دیوه دیواله سیورې ځای په ځای ولاړ ویني او غیر متحرک ئې ګڼي مګر یو ساعت وروسته دتجربې او مشاهدې له مخې معلومېږي چه له پخوانه اوږد شوی او حرکت ئې کړیدی. دا حرکت دفعتاً او بغتتاً ندی پیښ شوی بلکه په تدریخ سره ذره ذره امتداد مومي او په ځای نه درېږي مګر نظر ئې په هر آن کښې احساس نشي کولی او ظاهراً ورته ځای په ځای ولاړ ښکاري. یو ستوری زمونږ په نظر کښې دیوه دینار په اندازه کوچنی معلومېږي مګر هندسي دلایل دا ثابتوي چه له ځمکې نه لوی دی.
دغه ډول حکمونه چه دحس حاکم ئې کوي دعقل حاکم ئې ردوي او غلط ئې ګڼي. چه دحس دغه حال دی دعقل به ولې نه وي، کیدی شي چه له عقلي ادراک نه هغه خوا یو بل حاکم وي چه دعقل احکام رد کړي او غلطي ئې څرګنده کړي.
تاسو په خوب کښې څه وینئ او هغه درته واقعیتونه ښکاري چه هغه وخت پکښې هیڅ شک نلرئ کله چه راویښ شئ پوهېږئ چه هغه محض خوب او خیال وا و حقیقت نه و نو هغه څه چه په ویښه دعقل او حس په وسیله واقعیت ګڼئ ښائي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په تاسې يو بل حالت راشي چه دغه وينبتوب مو نسبت هغه حالت ته لکه خوب داسې وي او هغه وخت پدې پوه شئ چه دغه عقلي توهمات مو هم يو خوب او خيال و.
صوفيان فکر کوي بلکه يقين لري چه که څوک له خپلو دغو حواسو څخه غايب شي داسې حالات پرې راځي چه دغه معقولات ورته واهي معلومېږي.
ښايي چه مرګ هم دغسې حالت وي او نسبت دغه ژوند ته هغه وينبتوب وي لکه چه رسول الله (ص) فرمايي: (الناسُ نيام فاذا ماتُوا انتبهوا) خلک ويده دي کله چه مړه شي نو راوينبېږي.
امام غزالي فلاسفه په درې ډلو ويشي: دهريون، طبيعيون، الهيون. دهريون هغه بولي چه دخالق له جودنه منکر دي او په ماده ايمان لري. ددوی په زعم عالم هميشه بی صانعه بنفسه موجود دی چه تل ترتله حيوان له نطفې نه او نطفه له حيوانه پيدا کيږي.
طبيعيون هغه دي چه دخدای (مدبرقوت) په وجود قايل دي مګر له بعث او حسابه منکردي، جنت، دوزخ او قيامت نه مني.
نه طاعت ته په ثواب قايل دي او نه معصيت ته په عذاب.
الهيون ديونان فلاسفه دي چه ارسطوئي وروستی امام دی او ابن سينا او فارابی ددوی فلسفه عربي ته را نقل کړيده.
غزالي په تفصيل سره دالهيونو په فلسفه کښې بحث او مناقشه کوي.
په طبيعی فلسفه کښې هغه څه قبلوي چه له دين سره منافات نلري او په ځينو معينو مسايلو کښې ورسره مخالفت لري چه هغه ئې په خپل کتاب (تهافت الفلاسفه) کښې بيان کړي دي. په همدغه کتاب کښې غزالی د الهيونو (۱۷) مسئلې ردکړيدي. کله چه حجت الاسلام امام غزالی له فلاسفه وسره خپله مناقشه پای ته رسوي، دباطنيه فرقې له تعليماتو سره منافشه شروع کوي.
باطنيه فرقه دفاطمي شيعه ګانو يوه شعبه ده چه د دعوت شاته ئي سياسي غايه موجوده وه، ده د باطنيه فرقې په ردکښې پنځه کتابه (المستظهري، حجة الحق، مفصل الخلاف، الدرج المرقوم بالجداول، القسطاس المستقيم) وليکل چه له ډېر دقت نه ئي پکښې کاراخيستی دی او ډېر موفق دی.
يو امريکائی عالم (پروفيسر ماکدونالد) په خپل کتاب (تطور الفقه الاسلامی) کښې وايي: غزالي تر او سه څنګه چه ښائي هغسې چاندی پيژندلی.
دقاهرې په جامعه کښې دتصوف استاذ (دوکتور محمد مصطفی حلمي) دغزالی په باب وايي: دغزالي په شخصيت کښې جلال او قوت په مذهب کښې عمق او دقت په هغه اندازه وچه پخپل عصر او په خپلو معاصرو ئې استيلا وکړه او هغه اهل سنت ئي هم له تاثيرلاندې راوستل چه وروسته ترده راغلل.
هغه لوی خطر چه تصوف ته پيښ واو د زنديقتوب په نظر ورته کتل کيده يعنی له کتاب الله او نبوي سنتو څخه مخالف بلل کيده اود شيعه ګانو، اسماعيليانو او باطنيه ؤعقايد پکښې را ګډ شوي و غزالی ئي مخه ونيوله او تصوف ته ئي نوی ژوند وبانبه، دخلکو ښه نظرئي ورته جلب کړ او دصحيح دين په ښودنه ئي ددين لوی خدمت سرته ورساوه.
ده وکړی شوه چه خپل رسالت دايمان په حرارت دبيان په بلاغت د اسلوب په براعت او قوي حجت پای ته ورسوي او او سني تصوف ته نجات ورکړي.

دريمه مدرسه (وحدة الوجود):

دتصوف وروستی مرحله د وحدة الوجود مرحله ده. په دې مرحله کښې مجازي وجود په مطلق حقيقي وجود کښې محوه کېږي او ماسوی الله له مينځه ځي ځکه دتوحيد دکلمې معنی هم تغييرکوي يعنی لا موجود الا الله د لااله الا الله معنی ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د وحدة الوجود معتقدين وايي ماده بالذات وجود نلري اوله الهی قوت څخه وجود کسبوي.
دمادي وجود ، د ادراک په قوي پوري تړلی دی که ادراک نه وي دموجوداتو تفصیل او تحدید به هم نه وي دوی وايي همدغه الهی قوه ده چه له ذرې نه نیولی ترلوړو موجوداتو پورې هرشي کښې وجود لري نو الله تعالی په هرشي کښې دی او هرشی له ده څخه دي.
ابن دهقان ددغه مذهب په تائید کښې وايي ددې مذهب دخاوندانو وینا دحکماؤ له هغه قول سره شباهت لري چه درنګونو په باب وايي د رنګونو وجود په رڼا پورې تړلی دی که رڼا ورکه شی درنګونو موجودیت له مینځه ځي.
همدارنګه دمحسوساتو وجود دحسي ادراک د وجوداغیزه ده لکه چه دمعقولو او موهومو موجوداتو وجود دعقلي ادراک وجود سره تعلق لري اهل وحدت له علم الیقین نه پورته دعلم دپاره په دوو لوړو مرتبو قایل دي چه علم عین الیقین اوعلم حق الیقین ئې بولي.
علم یقین داسې مثال لري لکه مسلمان چه د تواترپه وسیله دا علم لري چه په مکه کښې بیت الحرام وجودلري چه کعبه ئې بولي.
هغه څوک چه بیت الله ته لاړشي او په سترګوئې ووینی نوعلم الیقین ئې په علم عین الیقین بدل شي اوعقلي علم شهودي علم شي او ذوق هم پیداشي.
همدغه سړی چه دکعبې له لیدو وروسته الله تعالی (ج) ته ددې بیت په نسبت اوکیفیت اونورو خصوصیاتو کښې عمیقه او دقیقه پوهه حاصله کړي نودغه علم ته دحق الیقین علم ویل کېږي.
په بل عبارت علم الیقین هغه دی چه له صحیح دلیل څخه لاس ته راشي او څه شک اوشبه پکښې نه وي. دعین الیقین علم هغه دی چه په کشف اومشاهده پیداشي، دحق الیقین علم هغه وخت په زړه کښې ځای نیسي چه سړی دمشهود امر په باطن اوحقیقت پوه شي. په دغه اساس په یوه شي باندې علم لرل درې مرتبې لري چه په هره مرتبه کښې یقین موجودی مګر لومړی یقین نسبي دی، دوهم افتراضي اودریم حقیقي دی چه اهل وحدت ئې مطلوب ګڼي.
دوی په نورو مواردوکښې هم دغو درو مرتبو ته قایل دي. دتقوی په باب وايي: دعوامو تقوی په ژبه ده، دخواصوتقوی په ارکانو ده او خاص الخاصه تقوی د زړه ده.
همدارنګه: دعوامو صدق په اقوالو کښې، دخواصو صدق په افعالوکښې او خاص الخاص صدق په احوالوکښې دی.
ایمان هم درې ډوله دی: دقول تقلیدي ایمان، دفهم استدلالي ایمان، دمعرفت شهودي ایمان چه مقلدین ئې په خوله اظهار کوي د استدلال خاوندان یې په ذهن کښې تصورکوي او عارفان ئې د اسرارو له مخې مشاهده کوي.
دمقلد مؤمن، دمستدل مؤمن او دعارف مؤمن ایمان دمومن به په لحاظ یو دي او اختلاف ئې یوازې په ظهورکښې دي.

محی الدین ابن عربی: (په ۶۳۸ هجري کښې متوفی)

د وحدة الوجود د مدرسې زعیم همدغه شخص دی چه مستشرقین ئې داسلام ددیني فلسفې لوی عبقری مفکر ګڼي اوصوفیانو ده ته دشیخ الاکبر لقب ورکړی او په خاتم الاولیا هم شهرت لري.
دبحث اوتحقیق خاوندان وايي: ددې مدرسې له برکته داسلامي تصوف تعلیمات تکمیل شوه اوتصوف قایم بالذات علم وګرځیده چه په اروپا ، آسیا او افریقا کښې ئې دصوفیانو طریقې خپرې کړې.
ددې مدرسې پیروان عالم دالله تعالی دوجود مظهربولي چه ددې مظاهروشاته یوحقیقت موجود دی لکه چه دعقایدو او مذاهبو ترشاهم یوحقیقت وجودلري چه له نفس سره جهاد اوخدای ته د رسیدو هڅه ده. کوم حقیقت چه دشریعت له ظواهرونه هغه خوا ځای لري هغه دشریعت باطن اودشریعت روح دی.
دوی دالله تعالی په کتاب اونبوي احادیثوکښې ظاهر اوباطن ته قایل دي. په همدغه اساس ابن عربي قرآن کریم تفسیر کړی چه له ظاهري تفسیرڅخه پکښې انکارنه دی شوی مګرنوي مفاهیم ئې کشف کړي دي. علم حقیقت ئې له علم شریعت څخه بیل ګڼلی چه شریعت لکه ونه او حقیقت ئې میوه بولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شعراني په دغه مورد کښې وايي: تصوف په شرعي احکامو باندې دعمل کولو لب لباب دی.
چاچه تصوف مستقل عمل ګڼلی او چاچه دشرعي احکامو له علم سره يو ګڼلی دواړه حق په جانب دي او مثال ئې داسې دي لکه چه علم معاني او بيان څوک مستقل علم بولي او څوک ئې دنحوې دعلم جز بولي.
ابن عربي وايي: دکتاب الله او سنتو تفسير چه متصوفين ئې کوي له ظاهر څخه ئې عدول مه ګڼئ آيت او حديث دخلکو دفهم مطابق يو ظاهري مفهوم لري چه انساني عرف پرې دلالت کوي مګر دنورو فهمونو دپاره نور مفاهيم هم پکښې شته چه دهرچا نه نصيب کيږي.
په يوه نبوي حديث شريف کښې هم راغلي دي چه هرآيت ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تر اوو او يا بطنو پورې. په دغه اساس يو ولي او صوفي هيڅکله نوی شريعت نه راوړي بلکه په کتاب او سنت کښې نوی فهم راوړي.
ابن عربي ټول موجودات په حقيقت کښې يو شی ګاڼه چه هغه دالله تعالی حق وجود دی يعنې الهي حقيقت ئې حقيقي وجود او عالم ئې دهغه ظاهري وجود ګاڼه.
دابن عربي د وحدة الوجود نظريه داهل کلام له ډيرو مناقشو سره مخامخ شوه چه دی ئې دخپل اصلي وطن اندلس په پريښودو مجبور کړ چه لومړی مصر ته لاړه او بيا له يوه ښار نه بل ته او له بل نه بل ته ورته چه بالاخره په دمشق کښې په ۶۳۸ هجري کښې وفات شو.
ابن عربي خپل مذهب دکامل انسان په حقيقت بنا کړ چه د ده د تعليماتو محور وه. دی په هر موجود کښې دخدای يو صفت متجلي ګڼي او يوازې انسان ته په دې حيث قايل دی چه ټول الهی صفات پکښې هغه وخت تجلی کوي چه دخدای پاک په وحدانيت مستغرق شي، دانسان کامل اصطلاح له همدې څخه نشات کړيدی او اساسی ځای ئې نيولی دی.
ابن عربي په خپل کتاب (فصوص الحکم) کښې وايي: چه حضرت محمد (ص) په انساني نوع کښې اکمل موجود دی ځکه اول او آخر ګڼل شويدی. دی هغه وخت نبي وچه آدم بين الما والطين ؤ او وروستی نبي (خاتم النبيين) هم دی دی.
پدې کتاب باندې ډيرو متصوفو فيلسوفانو شرحې او تعليقات ليکلي دي، په دغه موضوع کښې لومړنی مرجع همدغه کتاب دی.
دا مشهوره ده چه ابن عربي په سلهاؤ کتابونه او رسالې ليکلي دي چه ډيرئې ضايع شويدي. دا دوه کتابونه (فصوص الحکم - فتوحات مکيه) د وحدة الوجود او انسان کامل په موضوع کښې لومړنی اهميت لري.
ځينې مسيحي ايمهؤ د ابن عربي پيروي کړې او دانتې دايطاليا مشهور شاعر په خپلو ځينو اثارو کښې دده مديون او مرهون دی.
دغه اسلامي صوفي فيلسوف په خپلو ځينو نظرياتو اروپائي فيلسوفان مسحور کړي چه په راس کښې ئې (سپينوز- او هګل) واقع دي.
سيد جمال الدين افغان هم دابن عربي دوحدة الوجود دمدرسې له اتباعو څخه دی او دهغه شاګرد شيخ محمد عبده هم ددغې مدرسې پيروو چه (رسالة الواردات) لومړی تصنيف ئې په وحدة الوجود باندې بحث کوي.
شيخ محی الدين ابن عربي دوحدة الوجود د مدرسې باني د يوه واحد حقيقت په لټه کښې هغه حد ته ورسيده چه د ټولو اديانو حقيقت ئې يو ګاڼه او ددوستۍ او محبت د واحد دين اساس ئې کيښود چه ډير پيروان ئې پيدا کړه.
دده دا بيتونه دغه مفهوم ډير ښه اداکوي چه وائي:

لقد کنت قبل اليوم انکر صاحبی	اذا لم يکن ديني الی دينه دان
فاصبح قلبی قابل کل صورة	فمرعی الغزلان و دير الرهبان
و معبد اوثان و کعبة وطايف	والواح توراة و مصحف قرآن
ادين بدين الحب کيف توجهت	رکائبه فللحب ديني و ايماني

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطلب ئي دادی چه پخوا به که دچادين زما دين ته نزدي نه و نو زه به ئي منکر وم. او س مي زړه هرصورت قبلوي دغزالانوورشو، درهبانانودپاره دير، دبتانو دپاره معبد، دطواف کوونکو دپاره کعبه، دتورات الواح اودقرآن مصحف زما زړه دی. هرې خواته چه مخه کوم دين می دمحبت دين دی او ايمان مې هم محبت دی.

مولانا جلال الدين:

دمولويه طريقې خاوند هم دمذاهبو او اديانو اساس يوګني او په دې عقيده دی چه دمختلفو او راز راز دينونو داختلافاتو منشا دا ده چه دمختلفو هيوادونو اوښارونو خلک يود بل په ژبه نه پوهيږي او په لفظي نزاع اخته دي.

دامفهوم مولانا په مثنوی کښې په سمبوليک او کنائي شکل دمختلفو هيوادونو د څوتنو په هغه داستان کښې بيانوي چه يو دينار ئې درلود او ټولو غوښتل چه انګور پرې واخلي مګر په ژبه سره نه پوهيدل اوهرچا په خپله ژبه دانګورو مفهوم په بل لفظ اداکاوه او په الفاظو ئې مشاجره وه ترڅوچه يو داسې سړی پيدا شو چه د ټولو په ژبو پوهيده او دغه منازعه ئي دانګورو په اخيستلو له مينځه يوړه.

تصوف د مختلفو مدارجو اومراحلو په طې کولو دمعرفت او حقيقت ډير پلټونکی ځانته جلب او جذب کړه او ډيرنوي معاني او مفاهيم ئې په اسلامی عرفان کښې خوندي کړه. دوکتور(مارتن لنبخر) چه دقاهرې په جامعه کښې دانګليسی استا ذ و او داسلام له منلو وروسته (ابوبکر سراج الدين) وبلل شو وايي: زه تصوف اسلام ته جذب کړم کوم مثالي انسانيت او ذوقي اداب چه په تصوف کښې شته په بل ثقافت کښې نشته.

ابن سينا د بلخ مشهور فيلسوف هم په اخرعمر کښې تصوف ته مخه کړه اوپه خپل کتاب (اشارات) کښې ئې مهمه برخه تصوف ته تخصيص کړه.

ابن خلدون مشهورمورخ اولوی محقق په تصوف کښې د ډير عميق اودقيق نظرخاوند چه عرفاني اونفسياتي تحليلات ئې ډيرلوړمعنوی ارزښت لري تصوف ته په ډير درانه نظرګوري.

دغه راز ډير محققين اومفکرين په هرځای اوهروخت کښې شته چه تصوف دانساني کمال د روحي رشد او عرفاني بلوغ اساس بولي اوډيره نمانځنه ئې کوي.

دتصوف په باب ځيني آيتونه او حديثونه:

په تيرو بحثونو کښې داڅرګنده شوه چه تصوف له قرآن کريم اوسنتو څخه ماخوذ دی حتی چه تصوفي اصطلاحات هم په قرآن کريم کښې ذکر شويدي داهم وويل شوه چه د تصوف شروع له زهد او رياضت څخه شويده او درسول الله(ص) اصحاب لکه حضرت علي او اصحاب صفه په زهد ډير ټينګ و او پخپله حضرت محمد (ص) په روژونيولو ، په لوږوتيرولو اوپه قيام الليل دزهد او رياضت عملي تعليم خپلو اصحابو ته ورکړيعني دتصوف لومړی مدرسه دصدر الاسلام يادګاردی او د پيغمبر زاهدانه اوفقيرانه ژوند ئې ډيرښه سرمشق دی.

ځيني آيتونه اونبوي احاديث چه دتصوف ددوهمې مدرسې (کشف ومعرفت) بنياد ټينګوي او دباطني علم اساس بلل کيږي هغه هم په خپل ځای کښې توضيح شوه لکه دعلم وراثت او دعلم لدني بحث اومذاکره يانور. د دغو ټولو اسنادو اومدارکو په نظرکښې نيولو سره ځيني نور آيتونه اونبوي احاديث هم شته چه ظاهراً له تصوف سره معارض ښکاري يا تصوف مقيد کوي.

د تصوف په لومړۍ مدرسه يا په زهد او نوافلو باندې څه اساسي اعتراض نشته تش دومره ويل پکاردي چه زهد اونفلي عبادت بايد د اهل وعيال دنفقې پيداکولو اونوروحقوقومانع نشي اونه دځان د دومره ضعيفه کولو موجب شي چه د ژوند فعاليت غيرممکن وګرځوي، په دغه مورد کښې داحديثونه د ذکر وړدي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- عبدالله بن عمر وايي: زه له رسول الله (ص) سره مخامخ شوم هغه راته وفرمايل: هغه ته ئې چه وايې شپه په قيام او ورځ به په صيام تيروي، ماوويل هو ! ماداويلی دي. رسول الله صلی الله عليه وسلم وويل: (فَقُم وَنُم وَصُم وَاَفطِر وَصُم مِن كُلِ شَهرٍ ثَلاثَة اَيامٍ وَلَكَ مِثلُ صِيَامِ الدهرِ) يعنی د شپې يا څيره او ويده کېږه روژه کېږه او بوزه کېږه. په هره مياشت کښې درې ورځې روژه نيسه او دا به ستاد پاره داسې وي لکه د ټول عمر روژه. ابن عمر په ځواب کښې وويل: زما طاقت تردې زيات دی. رسول الله (ص) وويل نويوه ورځ روژه اوسه او دوه ورځی بوزه ابن عمر بيا وويل:
تردې مې هم طاقت ډېردی. رسول الله (ص) وويل يوه ورځ روژه اويوه ورځ بوزه اوسه، دا د داؤد عليه السلام روژه او اعدله روژه ده.
هغه بيا خپل طاقت زيات وښود او رسول الله (ص) وفرمايل تردې افضله او بهتره بله روژه نشته.
۲- ابي برده روايت کوي چه د عثمان بن مظعون ښځه د رسول الله صلی الله عليه وسلم بيبيانو ته ورغله چه هيئت او سر و صورت ئې ښه نه و بيبيانو ورته وويل: په تاڅه شوي دی؟ په قريشو کښې خو ستا ترميړه بډای سړی بل نشته، د عثمان ښځې وويل هغه شپه په قيام تيروي او ورځ په صيام مونږ له هغه نه څه بهره نه لرو. بيبيانو چه د غه حال رسول الله (ص) ته وواېه او هغه عثمان بن مظعون وليده ورته ئې وويل: آيا تا په ماپسې اقتدا نده کړې؟ هغه وويل څنګه نه؟ رسول الله (ص) وفرمايل: ته د ورځې روژه او د شپې ولاړ اوسې؟
عثمان وويل هو ! زه همدغسې کوم. رسول الله (ص) وفرمايل:
(لَاتَصفَعَل اِنّ لِنَفسِكَ عَلَيكَ حَقّاً وَاِنّ لِجَسَدِكَ عَلَيكَ حَقّاً وَاِنّ لِاَهلِكَ عَلَيكَ حَقّاً فَصَلّ وَنُم وَصُم وَاَفطِر) يعنی داسې مکوه، نفس دې هم په تاحق لري جسد دې هم درباندې حق لري او اهل دې هم. مونځ هم کوه، ويده کېږه هم روژه هم نيسه، او خوره ئې هم. د کشف و معرفت په باب دا سوال پيدا کېږي چه د صوفيانو دا ادعاچه دوی د تصوفي مقاماتو او احوالو په طی کولو د غيب په کشفولو بريالي کېږي له ځينو آيتونو سره ظاهراً موافقت نلري ځکه چه د غيب علم په خدای پاک پورې خاص دی او پيغمبرانو ئې هم دعوه نده کړې په دغه مورد کښې دا آيتونه د ملاخطې وړدي:
۱-(قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَى إِلَيَّ -سورت انعام آيت ۵۰) ترجمه: و وايه نه وايم تاسو ته ماسره د خدای خزائې دي او نه وايم په غيب پوه يم او نه وايم تاسو ته زه ملک يم پيروي نه کوم مګر د هغه څه چه وحی راته شوي وي.
پدې آيت شريف کښې دا څرګنده شويده چه پيغمبر علم غيب نلري مګر چه وحی ورته وشي، په وحی کښې د غيب کشف شامل دی او کيدی شی چه د وحی په وسيله غيبی پوهه ورته حاصله شی.
۲-(وَعِندَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لاَ يَعْلَمُهَا إِلاَّ هُوَ - سورت انعام آيت ۵۹) د غيب کلی ګاني له خدای سره دي بې له هغه څوک پرې نه پوهېږي.
۳-(قُل لَّا يَعْلَمُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ -سورت نمل آيت۶۵) وواېه ! په غيب باندې نه پوهېږي هغه چه په اسمانو نو او په ځمکه کښې دي مګر الله پاک (ج).
ټول علم غيب يوازې د خدای پاک سره دی او بالذات په ده پورې اختصاص لري چه بې له الهي ښخه چاته نه نصيب کېږي. که الله پاک وغواړي نو ځينې بندګان په ځينو غيبي چارو خبروي مګر هغه ته عالم الغيب نه ويل کېږي.
له علم الغيب څخه مراد محض ظن او تخمين نه دی او نه هغه علم چه له قراينو او دلايلو څخه حاصلېږي بلکه هغه علم دی چه په قرينه او دليل بنا نه وي. نو د غه راز آيتونه چه په ظاهري نظر د صوفيانو د کشف د شهود له اصل سره منافي معلومېږي څه حقيقی مخالفت ورسره نلري. څوک بايد دا فکر ونکړي چه تصوف له قرآنی نصوصو سره مخالفت لري او ضد واقع کېږي.
د غه راز آيتونه چه د غيب علم په الله تعالی پورې مختص ګڼي او هغه آيتونه چه د وحی او الهام په صورت غيبي پوهه د خدای له لوري انسان ته د ورکړې قابله ګڼي يو له بله مخالفت نلري او څه تضاد پکښې نشته. الهامي پوهه چه خدای

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاک ئې د چا په برخه کوي او په دغه وسیله انسان ته کشف الغیب حاصلېږي معنی ئې دا نه ده چه انسان ته بالذات علم الغیب حاصل شویدی بلکه دالهي علم یو جزئي پرتو دی چه انساني قلب ته د القا په صورت رانقل شویدی او عالم الغیب یوازې خدای پاک دی او بس. الله تعالی ته هم عالم الغیب په دې لحاظو وایو چه غیبی شیان زمونږ له نظر دي که داسې نه وي نو خدای پاک ته خو هیڅ شی غایب نه دي. لکه چه تصوف د زماني په تېرېدو مختلف مراحل طی کړي او په هئیت او ماهیت کښې ئې تغییر راغلي دي په صوفیانو کښې دغه بدلون لا ډېر محسوس او مشهور دی. د نن ورځې صوفي د پرون صوفي ندی بلکه ضد ئې دی. د پرون صوفي ابراهیم ادهم د جاه و جلال په بها صوفي توب حاصل کړ او د نن صوفي په صوفیتوب د دنیا جاه و جلال حاصلوي.
هغه صوفي ځان د خدای باله او دا صوفي خدای د ځان بولي. صوفي اوس هم وړینې جامې اغوندي او پخوا ئې هم اغوستې مګر دا وړی او هغه وړی ډېر تفاوت لري.
چیرته هغه شډله زیږه صوفیانه شړۍ چیرته دا د پت نفیس وړین ټوکر چه بې بډایانوئې بل څوک نشي اغوستی. تصوف او متصوف هم لکه د نن او پرون صوف وګڼئ. صوفي اوس هم پرهیزګار دی او پخوا هم و خو دا پرهیزاو هغه پرهیز یو نشو ګڼلی. هغه له خوندنو او مزو پرهیز کاوه او دی له بیخونده او بې مزې شیانو پرهیز کوي.
هغه ځان خواراوه او دی خلک خواروي. د پرون صوفي د باطن صفائي درلوده او د نن صوفي په زیږه او جامو کښې ظاهري صفائي لري. هغه صوفي هم بی نیازه و او دی هم. خو هغه د استغنا په وجه او دی د ډېرې غنا په وجه. هغه د دنیا ته شاکړه او ده په شاکړه.
پخوا به هم صوفیانو زیاته شپه په ویښه تیروله او اوس ئې هم تیروي. فرق تش همدومره دی چه هغوی په طاعت او عبادت مشغول و او دوی په عیش و عشرت.
د پرون صوفي لکه دیوجانس د سکندر سیوری په خپل سر نه قبلاوه. مګر د نن صوفي ئې ظل الله ګڼي او سرپرې ماتوي.
لکه چه او سنی صوفي پخوانی صوفي نه دی دغه شان د دې وخت مسلمان هم د صدر اسلام له مسلمان څخه ډېره فاصله لري. یو زراوځو سوه کاله بعد څه کمه فاصله نه ده. اسلام اوس د یوه رسم په حیث رسیمت لري او په عمل کښې ئې یوازې د عبادت جنبه عادت ګرځیدلی ده. د اسلام شرعي احکام په اسلامي ممالکو کښې د تطبیق وړ نه ګڼل کېږي او اصلي منظور یې له نظره لویدلی دی او او سنی دماغ داسې فکر کوي چه اسلام باید په اجتماعي نظام کښې څه دخل ونلري او د ذهني موجود په حیث د یوې غیرعملي مفکورې په شان وساتل شي.
اوس په اکثرو اسلامي هیوادو کښې اسلام سیاسي شوی او د سیاسي مصلحت پاسباني کوي.
ډېرو اجتماعي نظامونو د تاریخ په اوږدو کښې د سیاسي اسلام حمایت او رعایت ترهغه حده کړی چه د سیاست او سیاسي اقتدار په ګټه و او هغه اسلامي روحیه ئې وخت په وخت وژلې ده چه شخصي اقتدار او مطلق العنانۍ سره ئې مبارزه او مجادله کوله.
هو ! دا روحیه ئې وژله مګر د دغه مرحوم جنازه ئې په ډېرو شاندارو مراسمو خاورو ته سپارله او معابد او زیارتونه ئې ډېر مجلل جوړول له اجیرو او مجبورو ملایانو ئې د خپلو غوښتنو مطابق فتواګاني اخیستې او تحریفونه، بدعتونه ئې په اسلام کښې راګډول.
همدغه وجه ده چه په اسلامي احکامو کښې متضاد حکمونه او متناقض مسائل راپیدا شوه او د صحیح او غلط تشخیص له هرمشکل نه مشکل کار شو. سربیره په دې ځینو نامسلمانه استعماري قدرتونو اسلام کښې له جعل کارۍ نه کار واخیست او جعلي اسلام ئې په مختلفو شکلونو استعمال کړ، او د عمل په ژبه ئې دا وښودله چه له اسلام نه هرڅه جوړیدی شي حتی چه د کفر خدمتګار هم.
قادیانیت د جعلي اسلام یوه څرګنده نمونه ده.
په اسلام کښې د مختلفو فرقو او مختلفو عقاید و ظهور د خلفای راشدینو نه وروسته شروع شو او علاوه د شیعه او سني په دښمنۍ نورې فرقې او تفرقې هم راژوندۍ شوې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امویانو او عباسیانو په وخت کښې د متکلمینو معارضې او مجادلې تودې شوې او په دوو فرقو وویشل شوه چه یوه معتزله او بله اشعریه یا اشاعره بلل کېږي. د همدغو دوو فرقو له اختلافونو او استدلالونو څخه علم کلام را پیدا شو او عقلي دلایل په دیني مسایلو کښې دخیل شوه چه شک او تردید ورسره ملګري و.

متکلمین او علم کلام

د لومړي هجري قرن په آخر کښې مسلمانان په اسلامي عقایدو کښې لکه: توحید، تجسم، جبر او اختیار، معاد، ایمان، او داسې نور له اختلافاتو سره مخامخ شوه او د هرې عقیدې خاوندانو د خپلې عقیدې د اثبات د پاره عقلي دلایل پیدا کول د دغو دلایلو راغونډول، تصنیف او تالیف د علم کلام اساس وګرځید او د عقل مذهب په دین کښې حلول او نفوذ وکړ چه معتزله پکښې ډېره درنه برخه لري.

حسن بصري چه د تصوف د لومړۍ مرحلې په سر کښې واقع دی او د دغې مدرسې مدرس ئې بللی شو یو شاګرد ئې (واصل بن عطا) ؤ چه په یوه مسئله کښې له خپل استاذ څخه مخالف شو او په مسجد کښې ئې له هغوی نه بیل ځای ونیوه او اعتزال ئې اختیار کړ چه استاذ ئې هم دده په باب وویل: (اعتزل واصل عنا) یعنې له مونږ څخه لیرې او بیل شو.

واصل بن عطا لږ څه وروسته د خپل استاذ د یوه بل شاګرد عمرو بن عبید په ملګرتیا یوه نوې ډله جوړه کړه چه (معتزله) وبلل شوه یعنې د صوفي شاګرد معتزلی شو او معتزله فرقه ئې تاسیس کړه. معتزله د متکلمینو هغه فرقه ده چه (قدر) نفی کوي او له اهل سنتو سره په ځینو عقایدو کښې اختلاف لري او له کراماتو او معجزاتو څخه منکر دي او په آیتونو تاویل او تفسیر نه مني.

لومړۍ مسئله چه واصل بن عطا له خپل استاذ حسن بصري سره پکښې اختلاف درلود هغه د ګناهګارانو مسئله وه. مسلمانان هغه وخت په دغه مسئله کښې دوه ډلې ؤ. ځینو د کبیره ګناهونو مرتکبین کافر ګڼل ځینو نورو فاسقان بلل. حسن بصري ورته منافقان ویل چه له کافرانو نه ډېر بتر دي.

واصل بن عطا پدې خبره کښې له استاذ سره مخالف شو او ویې ویل دوی نه کافران دي او نه مؤمنان بلکه بین المنزلتین منزلت لري او د کفر او ایمان په برزخ کښې واقع دي.

دغه د منزلت بین المنزلتین عقیده معتزله ؤ په نورو مواردو کښې هم تطبیقوله لکه د حضرت عثمان (رض) قتل، د جمل او صفین واقعه او داسې نور او دا د امویانو په ګټه وه ځکه دوی هم د اعتزال مذهب ته را واوښتل.

د معتزله فرقې په مقابل کښې د متکلمینو بله فرقه اشعریه یا اشاعره وه.

د معتزله فرقې یو تن (ابو الحسن بن اسماعیل اشعري) چه له عبد الوهاب جبائی معتزلی څخه ئې زده کړه کوله دیوه خوب دلیدو په وجه له معتزلي مسلک څخه وګرځیده او له فلسفي روش څخه ئې د رسول الله صلی الله علیه وسلم سنتو او اسلامي سني فقهي ته مخه کړه او حنبلي مذهب ئې اختیار کړ. ده وویل زه د خدای په کلام او د پیغمبر په سنتو یعنې په هغو احادیثو تمسک کوم چه اصحابو او د حدیثو امامانو ئې روایت کړی دی.

اشعریه یا اشاعره فرقه همدغه ابو الحسن اشعري ته منسوبه ده چه د معتزلي شاګرد و. اشعریه په حقیقت کښې د کوم نوي مذهب پیروان ندي بلکه په اصولو کښې د هماغه څه تابع دي چه اصحاب حدیث پرې عقیده لري.

علم کلام چه دیني مسایل په عقلي دلایلو ثابتوي او معتزله فرقې د اشاعره ؤ په خلاف د دغه علم ته ډېره توسعه ورکړه منبع ئې یوناني فلسفه ده.

متصوفین دغه علم ته ښه نظر نلری او ځینې ئې که ډېر مخالف ندي ډېر موافق هم ندي. امام غزالی وایي: (قرآنی دلایل لکه غذا هر انسان ته ګټه لري او د متکلمینو دلایل لکه دوا رنځورانو ته په کار ده.)

ابن عیاد هم علم کلام لکه طب ګڼي او وایي چه د صحت خاوندان ورته څه ضرورت نلري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جنید مشهور صوفی یوه ورځ په لاره تېرېده چه هلته متکلمین ناست و. ده پوښتنه وکړه چه دغه کسان څوک دي؟ چا ورته وویل دا هغه خلک دي چه د خدای تنزیه او له عیبونو څخه پاکوالی په عقلی دلایلو ثابتوي. جنید وویل: (نَفيُ العَیبِ حَیثُ یَستَحِیلُ العَیبَ عَیبُ) یعني هلته چه عیب محال دی د عیب نفی کول هم عیب دي. امام شافعي او امام احمد حنبل د سني فقهي امامان سفیان ثوري او اکثرو محدثینو دغه علم تحریم کړی دی. لکه چه د مخه وویل شوه په اسلام کښې معارضې مباحثې او مناظرې څه په خپله د مسلمانانو ترمینځ او څه د نورو مذاهبو د پیروانو له خوا د امویانو او عباسیانو په وخت کښې زیاتې شوې او کله چه خلیفه منصور عباسی فرمان صادر کړ چه د جهان علمي او مذهبي کتابونه په عربي ترجمه شي نو د دغو ترجمه شوو کتابونو په لوستلو د مسلمانانو په عقاید وکښې نوره ګډوډي هم راغله او د عقلی دلایلو بازار تود شو.

د هارون الرشید پلار خلیفه مهدي چه د نوې پوهې ټینګ طرفدار و امر ئې وکړ چه اسلامي پوهان د اسلام د مخالفانو په ځواب کښې کتابونه ولیکی او اعتراضونه ئې رد کړي. ابو الهذیل (۱۳۱ -۱۳۵ هجري) لومړی سړی و چه په علم کلام کښې ئې ډېر کتابونه ولیکل.

له خلیفه مهدي نه وروسته د ده ځوی هارون الرشید په ابتداء کښې علم کلام ته په بد نظر کتل او له متکلمینو سره ئې رویه سخته وه مګر ډېر ژر ئې په یوه خبره علم کلام ته نظر ښه شو او علاقه ئې ورسره پیدا شوه. خبره دا وه چه د هند مهاراجا یو خط هارون الرشید ته ولیکه چه مسلمانانو خپل دین د تورې په زور په خلکو ومانه که چېرې د اسلام اثبات په دلیل او برهان کولی شئ یو عالم راولېږئ که زه ئې قانع کړم اسلام به ومنم.

هارون الرشید یو فقیه ورولېږه او د مهاراجا له خوا د مباحثې د پاره یو نماینده وټاکل شو چه فقیه ته ئې وویل: ستاسو خدای قادر دی که نه؟ فقیه وویل: هو ! د خدای یو صفت قدیر دی او کامل قدرت لري.

د مهاراجا نماینده وویل: آیا ځان په شان خدای پیدا کولی شي او د خپل مثل په پیدا کولو هم قادر دی.

فقیه جواب ورکړ: چه دا راز بحثونه په علم کلام پورې ارتباط لري او مونږ د غه علم او دغه راز بحثونه بد ګڼو.

هارون الرشید وروسته تر هغه متکلمین راوغوښتل او له هغوی څخه ئې معمر بن عباد د مباحثې د پاره انتخاب کړ.د مامون په وخت کښې علم کلام د رشد مرحلې ته ورسیده او معتزلهٔ د هغه مهارت له مخې چه په فلسفه کښې ئې درلود د علم کلام علمي تدوین ته ئې اقدام وکړ.

وائي چه د علم کلام نوم په دغه علم ځکه کېښودل شو چه یو مهم بحث پکښې په الهی کلام باندې وُ او ډېرې خبرې په دې باندې کیدې چه قرآن مخلوق دی او که نه دی؟ ځینې وائي د فلسفې یو شاخ منطق دی او کلام د منطق په معنی دی ځکه د دغه علم نوم علم کلام کېښودل شو.

دا نوم د عباسیانو په وخت کښې وضع شوا و پخوا تر هغه کلامي بحثونه (فقه الدین) بلل کیده د (فقه العلم) په مقابل کښې. په همدغه وجه د امام ابو حنیفه هغه کتاب چه په عقاید وکښې ئې ولیکه (فقه الاکبر) و بلل شو.

په علم کلام کښې د معتزله او اشعریه ځینې مهم اختلافونه دا دي:

وعد او وعید:

الله تعالی په خپل کتاب کښې ډېر ځایونه نیکانو ته د اجر او ثواب وعدې ورکړیدي او ګنهګاران ئې په زجر او عذاب ویرولي دي د عدالت تقاضا هم دغه ده چه انسان د خپلو ښو کارونو په مقابل کښې ښه ومومي او د بدیو سزا ورکړه شي.

دلته دا سوال پیدا کېږي چه آیا په خدای باندې د وعدو او وعیدونو په ځای کول حتمی او لازمي امر دی که نه دی. یعني الله تعالی په عدل مکلف دی او که نه؟

اشاعره وایي: په خدای پاک باندې څه واجب ندي هغه فعال مایشا دی او کولی شي چه مطیع او فرمانبردار ته سزا ورکړي. او ګناهګار ته د رحم او کرم له مخې اجرونه ورکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام غزالي وايي: الله تعالی ټول کافران بخښلی شي او ټول مومنان معذب کولی شي ځکه چه خدای د ټولو او د هرڅه مالک دی نو په خپل ملک کښې هر راز تصرف کولی شي.
معتزله وايي: د مطيع د پاره اجر او د ګنهګار د پاره (چه بې توبې مړ شي) زجر په خدای واجب دي. که داسې نه وي نو پاک خدای به په هغه څه کښې چه مونږ ته ئې خبر راکړی دروغجن شي (العياذ بالله) او دا کار له عدل او انصاف نه هم لرې دی او پاک خدای په خپله وايي: (وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ سورت ق آيت ۲۹) يعنی زه په بندګانو ظالم نه يم.

احباط:

په طاعت او عبادت او په ښو عملونو د ګناهونو محوه کيدل او په بدو عملونو او ګناهونو د نيکی له مينځه تلل هم اختلافي مسئله ده.
په قرآن کريم کښې دا هم راغلي دي: (إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ سورت هود آيت ۱۱۴) يعنی حسنات سيئات له مينځه وړي.
له بلې خوا دا هم په قرآن کريم کښې ځوځايه راغلي دي چه شرک او کفر نيک عملونه ضايع کوي او له مينځه ئې وړي مګر په صورت حجرات کښې د پيغمبر په حضور کښې په جګ اواز غږيدل او داسې په جهر غږيدل لکه چه مسلمانان په خپلو مينځو کښې يو له بل سره غږيږي دا کار هم چه شرک او کفر ندی بيا هم د اعمالو احباط (حبط کول) او ضايع کيدل ګڼل شويدي.
(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ الحجرات آيت ۲) معتزله د احباط په باره کښې وايي: که يو مومن د ګناه مرتکب شی نيک عمل ئې له مينځه ځي او په ښه عمل باندې بد عملونه مينځل کېږي نو په دغه اساس د انسان وروستی عمل اعتبار لری او محوه شوی عملونه په حساب کښې نه راځی.
اشاعره وايي: ښه او بد عملونه ځانته حساب لري او محاسبه کېږي. د اشاعره و په نزد د تيرو اعمالو محوه کيدل يعني (احباط) په انکار پوري ارتباط لري او د کفر په صورت کښې پخوانی نيک عملونه له مينځه ځی او بس. لکه چه الله تعالی فرمايي: (لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ سورت زمر آيت ۶۵) يعنې که څوک مشرک شي نو عمل ئې حبط کېږي. اشاعره وايی: د مومن او مسلمان حسنات او سيئات تلل کېږي که بدي ئې زياته وه داسې به وې لکه چه هيڅ نيکي ئې نه وي کړي که د نيکی پله ئې درنه وي بې ګناه به وګڼل شي دا ځکه چه اکثر په لږو غالب وي او اقل له مينځه وړي.
صاحب المواقف وايي: د چانيکي او بدي که مساوي وي امکان لري چه ثواب په عقاب رجحان ولري.

شفاعت:

د شفاعت مسئله هم له اختلافي مسائلو څخه ده چه دواړه فرقې پکښې اختلاف لري.
اشاعره وائي: پيغمبر د کبيره ګناه د مرتکبينو شفاعت کوي چه له عذابه يې خلاص کړي او نجات ورومي.
معتزله وايي: د شفاعت معنی دا نه ده چه د عذاب مستحق له عذابه خلاص شي بلکه د اجر او ثواب خاوند ته د اجر او ثواب زياتول د شفاعت معنی ده او پيغمبر د هغه چا شفاعت کوي چه د ثواب مستحق وي چه خدای ئې په اجر کښې زياتول وکړي او درجه ئې لوړه کړي.
په قرآن کريم کښې دا واضحه ده چه د کافرانو شفاعت نشي کيدی او نه شفاعت څه فايده ور رسوي: (فَمَا تَنفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ المدثر آيت ۴۸) هم دغه معنیٰ افاده کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ځينو آيتونو کښې شفاعت د خداى په اذن پورې موقوف ګڼل شوى لکه پدې آيت شريف کښې: (مَن ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلاَّ بِإِذْنِهِ البقره آيت ۲۵۵) يعنې څوک دى هغه چه د خداى په نزد شفاعت وکړي مګر د هغه په اذن. په بل آيت کښې راغلي دي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ أَنفِقُواْ مِمَّا رَزَقْنَاكُم مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ يَوْمٌ لاَّ بَيْعٌ فِيهِ وَلاَ خُلَّةٌ وَلاَ شَفَاعَةٌ -البقره آيت ۲۵۴) په دې ايت کښې مومنانو ته ويل شويدي چه خپل مالونه د خداى په لاره کښې نفقه کړئ پخوا تردې چه هغه ورځ راشي چه نه پکښې خريد او فروش شته نه دوستى او نه شفاعت.

د پيغمبرانو عصمت:

د انبياؤ په معصوميت کښې هم د نظر اختلاف موجود دى.
معتزله وايي: کيدى شي چه انبيا د نبوت نه د مخه د لويو او وړو ګناهونو مرتکب شوي وي او وروسته له نبوته هم د وړو ګناهونو مرتکب شى، يعنى دوى پس له نبوته انبيا له کبيره ګناهونو نه معصوم ګڼي.
اشاعره وايي: پخوا له نبوته دا امکان موجود دى چه انبيا د لويو او وړو ګناهونو مرتکب شي او وروسته له نبوته هم کيدى چه سهواً د لويې ګناه مرتکب شي مګر په قصدي او عمدي ډول غټه ګناه نه کوي يعنى له کبيره ګناه نه په قصدي صورت له نبوت نه وروسته معصوم دى.

معجزه او نبوت:

معتزله لکه چه د اولياؤ له کراماتو څخه منکردي د غه شان د انبياؤ له معجزو ښکاره کولو نه هم انکار کوي او نه ئې مني.
اشاعره وايي: نبوت يو مقام دى چه د خداى له لوري د خلکو د هدايت د پاره چاته ورکول کېږي او پيژندنه ئې پدې کښې کېږي چه خداى په خپل قدرت د معجزې ښکاره کولو توان پيغمبرته ورکوي.
دوى معجزه د نبوت شرط ګڼي او د معجزې د پېژندلو د پاره دا شرطونه تعيينوي:
د خداى فعل دې وي، خارق العاده دې وي،.بل څوک دې هغه کار ونکړى شي. د نبوت د مدعي لخوا دې عملي شي. له دعوې سره دې موافق وي، د پيغمبرانو او د ده د دعوې په ضد دې نه وي.
د معجزې په خارق العادة توب کښې ځينې پوهانو ويلي دي چه که د خارق العاده کار معنىٰ دا وي چه د طبيعت د نظام او د فطرت د اصولو په خلاف د علت او معلول له سلسلې نه بهر وي دا راز کار هيڅ ممکن ندى او که د غسې نه وي نو خارق العاده ويل ورته څه معنىٰ لري او نه ښائي چه د معجزې اساسي شرط وګڼل شي.
د اشعريانو مشران لکه امام رازي او امام غزالي چه د متکلمينو د غسې ايرادونو ته متوجه شوه نو د خرق عادت قيد ئې لغوه کړ لکه چه په شرح مواقف کښې ليکل شويدي: (وَالمُعجِزَةُ عِندَنَا مَايَقصُدُبِهِ تَصدِيقُ مُدعِي الرِسَالَةِ وَاِن لم يَكُن خَارِقاً لِلعَادَةِ) يعنى زمونږ په نزد معجزه هغه ده چه د نبوت د مدعي تصديق پکښې مقصود وي که څه هم خارق العاده نه وي.
امام فخر رازي وايي: په نبوت باندې باورلرونکي دوه ډوله دي:
يو هغه چه معجزه د پيغمبرى شرط ګڼي بل هغه چه وايي مونږ بايد اول په دې پوه شو چه ښه او بد عقايد او کارونه کوم دي او بيا وګورو څوک چه خلک يوه دين ته رابولي په خبرو او تعليماتو کښې ئې د نيکى او حقيقت څومره اثرشته او دا بلنه خلک تر څه اندازې له باطلو نه حق ته راګرځوي که چيرې دا يقين حاصل شي چه هغه پيغمبردى نو بيائې اطاعت لازم او واجب دى.
امام رازي وايي: (د معجزې نفى له قرآن څخه صراحتاً معلومېږي چه فهم ئې مشکل ندى.)

(c) ketabton.com: The Digital Library

الله تعالی په سورة انعام کښې وايي: (وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ سورت انعام آيت ۴۸) يعنې نه لېږو پيغمبران مګر زيري ورکوونکی او ويروونکی.
دا مطلب په قرآن کريم کښې څو ځله مکرر راغلی چه د پيغمبرانو کار د خلکو خبرول دي چه د ښو عملونو په مقابل کښې د ښه پاداش زيری ورکړي او د بدو کارونو له عواقبه څخه ئې وويروي. د پيغمبرانو وظيفه همدغه ده او نور د خلکو کار دی چه مني ئې که ردوي ئې. په دين کښې اکراه نشته او حضرت محمد ته د خدای له لوري ويل شويدی چه ته د خلکو په مسلمانولو مکلف نه ئې څه چه تا ته وحی کېږي هغه خلکو ته رسوه او بس.
په دغه اساس معجزې ته هيڅ ضرورت نه پيدا کېږي چه د رسالت شرط ئې وګڼو ځکه الله تعالی حضرت محمد (ص) ته وايي: (قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلاَ أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلاَ أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَىٰ الی – سورت انعام آيت ۵۰) يعنې ووايه، نه وايم تاسو ته چه ماسره د خدای خزانې دي او نه وايم چه په غيب پوه يم او نه وايم تاسو ته چه زه ملک يم، پيروي نه کوم مګر د هغه شي چه وحی ئې را ته شويده.
هر کله چه پيغمبر د خدای له لورې مامور دی چه خلکو ته ووايي چه ما سره نه خزانې شته، نه علم غيب او نه زه ملک يم بلکه تاسو غوندې بشر يم او د وحی پيروي کوم نو بيا د معجزې لرلو سوال څنګه پيدا کيدی شي.
په سورة اعراف کښې هم پاک خدای حضرت محمد (ص) ته داسې امر کوي: (قُل لاَّ أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلاَ ضَرًّا إِلاَّ مَا شَاء اللّهُ وَلَوْ كُنتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لاَسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَاْ إِلاَّ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ سورت اعراف آيت ۱۸۸).
يعنی ووايه ! مالک نه يم د ځان د پاره د نفع او نه د ضرر مګر هغه چه د خدای رضا وي که زه په غيب پوهيدلی هرګوره به مې ډېر جمع کړي وُ، د منفعت له جنس څخه او نه به رسيدله ما ته هيڅ بدي.
نه يم زه مګر ويرونکی او زيری رسوونکی د داسې قوم د پاره چه ايمان لري. دغه راز واضح بيانونه چه په قرآن کريم کښې راغلي دي امام رازي حق لري چه وايي قرآن معجزه په صراحت نفی کړيده. له معجزې نه خو معتزله چورمنکر دي او اشاعره هم پکښې دوه ډلې دي چه يوه ډله ئې د نبوت شرط نه ګڼي يائې خارق العاده توب لازم نه ګڼي او په دغه صورت کښې د معجزې مفهوم له مينځه ځي او يوه مشکله موضوع د حل لاره پيدا کوي. که چيرې معجزه نفی نشي بلکه خارق العاده کار او د نبوت شرط وګڼل شي او دا ټکی هم ورسره شي چه بل څوک هغه کار ونکړی شي نو بيا علاوه په عقلي او علمي استحاله چه د طبيعت او فطرت د اصولو خلاف د علت او معلول سلسلې نه بهر څه نشي کيدی دا مشکل هم پېښېږي چه اشاعره د پيريانو او شياطينو په وجود او د انسان په بدن کښې د دوی په حلول او نفوذ هم عقيده لري او دا منی چه د بنيادم په وجود کښې د پيريانو حلول د دې باعث کېږي چه له دغه شخص نه خارق العاده چارې څرګندې شي او د تعجب وړ وي. نو په دغه صورت کښې به د يوه پيرياني او سحر کار فرق چه د نبوت ادعا وکړي له رښتياني نبي نه په څه شان وشي؟ له بلې خوا هغسې کسانو لکه: عبد الله بن مقنع، حکم بن عطا مزدک چه په خپل وخت کښې حيرانوونکي خارق العاده کارونه کړيدي يا اوس د مسمريزم او هيپنوتيزم په اساس صورت مومي له معجزې نه به ئې څنګه بيلوو او تشخيص به ئې کوو.
عبد الله بن مقنع د وه مياشتې د نخشب په شاوخوا کښې ځلانده سپوږمی له څا نه راويستله چه تر څلورو فرسنګو پورې ئې ځمکه رڼا کوله.
مزدک هم څه داسې وسيله پيدا کړې وه چه د اور له مينځ څخه به ئې خبرې کولې. بله دا چه که ووايو چه بل څوک دې هغسې کار ونه کړی شي که د دې خبرې معنی دا وي چه د معجزې د وقوع په وخت کښې دې څوک ونکړی شي نو بيا بايد عبد الله بن مقنع پيغمبر وګڼل شي ځکه چه هغه وخت بل چا دغه کار نشو کولی او که مقصد دا وي چه د جهان تر آخره څوک ونکړی شي دا پيشګوئي به څوک څنګه وکړي چه دا کار په وروستيو زمانو کښې څوک نشي کولی. هغه شفاګانې چه د عيسیٰ (ع) معجزه وه اوس د هپنوتيزم او مسمريزم په وسيله کيدی شي چه لکه معجزه کوم خاص علت نلري

(c) ketabton.com: The Digital Library

د همدغسې ملاخطاتو په وجه د متکليمنو مهم اشخاص: امام غزالي، امام فخررازي، ابن رشد، راغب اصفهاني او شاه ولی الله يا معجزه د رسالت شرط نه ګڼي ياني له خارق العاده توب څخه مجزا کوي او د عقلي استدلال په حيث ئې د نبوت له موضوع سره مربوطوي. داؤ د معتزليانو او اشعريانو ځينې مهم اختلافونه چه په علم کلام کښې مطرح شوه او له حسن بصری صوفي سره د هغه د شاګرد واصل بن عطا اختلاف ئې اصلی منشا او مبدا وه. په دغو اختلافاتو پسې نور هم ډېر اختلافونه راروان وا و په مختلفونوموتو، مختلفې فرقې په اسلام کښې راپيدا شوې چه مظاهر ئې ډېر څرګند او ښکاره دي.

هماغسې چه په عيسوي دين کښې پروتستان (په پاپ باندې عقيده نه لرونکي) کاتوليک (د پاپ پيروان) او ارتدکس (په دين کښې رښتوني او د صحيح دين پيروان) پيدا شوه په اسلام کښې زيات شمير مذهبونه او مسلکونه مينځ ته راغلل او د اسلام تطبيق د زمان او مکان د اختلاف په وجه مختلف شکلونه او صورتونه پيدا کړه. قرآن کريم که څه هم په اصلي صورت محفوظ پاتې دی او تحريفات ئې په متن کښې نه دي راغلي مګر د تفسير او تاويل له لارې پکښې راز راز تعبيرونه وشوه او د متضادو افکارو د استدلال ماخذ وګرځيده.

د اسلام دين چه تقريبا څوارلس سوه کاله د مخه دنيا ته راغی او اوس پرې ډېرې پيړۍ تيرې شويدي، ډېره اوږده زمانه ئې طی کړيده او په دې کښې شک نشته چه د زمانې دغو مره ډېر تغير د ژوند په ټولو څواو کښې ډېر بدلونونه راوستي دي او دين هم له دغو تغييرونو څخه مصئون نه دی پاتې.

ځينې پوهان وايي د اسلام دين د نورو اديانو په شان يوه اجتماعي پديده وه چه پخپل وخت کښې د ترقۍ او تکامل په لور يو قوي او مفيد حرکت و او ډېر اصلاحات ئې وارد کړه مګر څومره چه توليد او توليدي وسايل ژر ژر تغيرکوي اجتماعي روابط او سازمانونه ئې نه کوي او اديان څه موده وروسته نشي کولی چه ځان د توليد له څرنګوالي سره مطابق کړي په همدغه وجه بالاخره د ترقياتو په مخکښې سد کېږي او دا ضرورت مينځ ته راځي چه بايد مذهبي اصلاحات شروع شي او د مذهب او توليد ترمينځ نسبي تطابق مينځ ته راشي خو سره له دې بالاخر خبره هغه ځای ته رسېږي چه بيا اصولاً دين له توليد سره هيڅ مطابقت نه کوي او له مينځه ځي دا خبره چه هر څنګه وي، وي به. دلته د بحث وړ دا خبره ده چه ايا د اسلام دين د زمانې تغييرته څه اعتنا کړيده او که نه؟ آيا په ديني او شرعي احکامو کښې ئې د اجتماعي بدلون په وجه سازش او تطابق ته لاره خلاصه پريښې ده که تړلې يې ده؟

په اسلامي فقه کښې خو د مذهب امامانو ځان ته د اجتهاد دروازه بيرته کړه او د زمان او محل په اعتبارئې داسې احکام وضع کړه چه ضرورت ئې تقاضا کوله.

د عموم البلوی اصطلاح په همدغه وجه مينځ ته راغله او: (اَلضَرُورَاتُ تُبِيحُ المَحضُورَاتِ) يعنی ضرورتونه ممنوعات مباح کوي يو مهم اصل وګڼل شو. (ګرضرورت بود روا باشد) په ديني او شرعي احکامو کښې اجتماع او قياس وروسته له آيت او حديث څخه دوه مهم اصله ګڼل دا ثابتوي چه فقهاؤ له عصر او زمانې سره تطابق او د نوو احکامو استنباط او استخراج ضرور ګڼلي او دغه اصل ئې منلی دی.

په همدغه اساس اسلامي سني فقه د څلورو مذهبو د امامانو په اجتهاد تدوين شوه او د خلکو د احتياج مطابق په شرعي احکامو کښې ډېره اضافه وشوه او ډېر نوي مسايل په عباداتو او معاملاتو کښې مينح ته راغله او بيا لوئې لوئې فتاوې راووتې او له اصولو او کلياتو نه جزئيات استخراج شوه.

په شيعی فقه کښې خو اوس هم د اجتهاد سلسله جاري ده او مجتهدين د اجتهاد حق لري مګر په سني فقه کښې د اجتهاد دروازه وتړل شوه او د راتلونکو وختونو ايجابات او مقتضياتو ته ونه کتل شوه ښائي د اجتهاد د دروازې تړلو يوه وجه داوي چه په اخره زمانه کښې دآخرې زمانې ملايان د دنيائي ګټو د پاره غلط حکمونه صادرنکړي او په دين کښې له سمې لارې نه منحرف نشي که دا کار په همدغه لحاظ هم شوی وي بيا هم ويلی شو چه په دين کښې د زمانې همدغه تاثير چه پخوا اجتهاد جايز و او اوس ناجايز دی ډېرلوی تغيردی او ډېر زيات اهميت لري که د آخرې زمانې د ديانت کمزوري د اجتهاد بندولو دليل کيدی شي نو بيا د اخرې زمانې دنوو ايجاباتو او مقتضياتو د پاره د نوو

(c) ketabton.com: The Digital Library

احکامو ضرورت ولې د اجتهاد د دوام موجب نشي کيدی. که څوک دا ووايي چه د اجتهاد حق يوازې په څلورو امامانو (ابو حنيفه، شافعی، مالک او حنبل) پورې منحصر و نو ددې انحصار دليل به څه وي؟

هغه وخت چه دغو امامانو دفقهي مسايل راويستل په هماغه وخت کښې هم ددوی په معاصرينو او شاګردانو کښې داسې کسان و چه مخالفت ئې ورسره کاوه لکه: (زفر، محمد او ابو يوسف) او دغه اجتهادي مخالفت د دين مخالفت نه ګڼل کيده پخپله دڅلورو مذهبو يوله بله اختلاف دا ښيي چه عقلاً ممکنه ده چه څلور واړه مذهبه دمختلفو او متضادو احکامو لرلو سره بيا هم څلور واړه حق وګڼل شي او په يوه کښې هم څه غلطي نه وي. په همدغه وجه دا منل شويده چه يو مذهب به صحيح وي او نور داجتهادي سهوې په وجه معاف وګڼل شي يا به په يوه مذهب کښې ځينې احکام صحيح وي او په ځينو کښې به اشتباه پيښه شوې وي: (اَلشّيخُ تَارَةً يُخطِى وَتَارَةً يُصِيبُ) شيخ کله خطا کيږی او کله حق ته رسيږي يعني دا نشی کيدی چه ټول مجتهدين په ټولو اجتهادي احکامو کښې له سهو او خطا څخه مصئون وي. د وروستی زمانې دايجاباتو او مقتضياتو رعايت په اسلام کښې معتبر ګڼل شوی او پخپله دخدای په کتاب کښې داسې آيتونه شته چه د زمانې د تغير په وجه د ديني احکامو تغير راښيي او په دې مو پوهوې چه ديوه وخت احکام په بل وخت کښې د شرايطو او حالاتو په بدلون منسوخ شويدي.

سربيره په دې د خلفای راشدينو په وخت کښې هم ځينې مثالونه شته چه د وخت په بدلون د احکامو بدلون څرګند وي.

د رسول الله (ص) په زمانه کښې د اسونو زکات نه اخيستل کيږي مګر حضرت عثمان پخپل خلافت کښې د اسونو زکات واخيست او دليل ئې دا ؤ چه هغه وخت اسونه لږ و اود جهاد دپاره و مګر اوس ډير شويدي او تجارتي مال ګرزيدلي دي چه بايد زکات ئې واخيستل شي. همدا رنګه رسول الله (ص) د قرآن کريم په حکم مولفة القلوب د بيت المال په مال کښې د برخې خاوندان ګڼل او دوی ته ئې برخه ورکوله مګر حضرت عمر (رض) پخپل خلافت کښې مولفة القلوب ته څه نه ورکول او ويل ئې هغه وخت مسلمانان ضعيف و او د قلوبو تاليف ته ئې ضرورت درلود چه اوس ئې نلري.

په سورة انفال کښې الله تعالی خپل نبي ته امر کوي چه مومنان جنګ ته وهڅوه او ترغيب ورکړه چه که ستاسو شل تنه صابران وي په دووسوو غلبه مومي او که له تاسو نه سل تنه وي په زرو کافرانو باندې بريالی کيږي: (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ يَغْلِبُواْ أَلْفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُواْ سورت انفال آيت ۶۵)

وګورئ! په دې آيت کښې مسلمانان مکلف شويدي چه يو تن دلسو تنو کافرانو په مقابل کښې وجنګيږي خو څه موده وروسته چه حالات بدليږي يو بل آيت نازليږي او مومنانو ته وايي اوس خدای تخفيف درکړ او پوهيږي مو سپک شو. خدای پوهيږي چه په تاسو کښې ضعف راغی که اوس ستاسو سل تنه صابران وي په دوو سوو غالبيږي او که زر تنه له تاسو څخه وي په دوو زرو تنو باندې د خدای په اذن غلبه حاصلوي او خدای دصابرانو ملګری دی:

(الآنَ خَفَّفَ اللّهُ عَنكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُواْ أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ - سورت انفال آيت ۶۶) دلته يو مسلمان د دوو تنو کافرانو په مقابل کښې په مقاومت مکلف دی او د زمانې په بدلون په ديني تکليف کښې ډير کموالی راغلی دی د هجرت په آغاز کښې مسلمانان لږ و مګر ديني جذبه او روحيه ئې ډيره قوي وه چه يو به د لسو په مقابل کښې جنګيده او بريالی کيده، حتی چه زرتنه مسلمانان له اتيا زره کافرانو سره جنګيدل او د موته په غزا کښې درې زره مسلمانان د دووسوو زرو يعنی دوو لکو په مقابل کښې پايدار پاتې شوه، د هجرت له اغاز نه څه موده وروسته چه لومړنی مسلمانان بوډا ګان او ضعيف شوه او نوی نسل د پخوانيو مهاجرينو او انصارو په شان معناً او روحاً قوي نه و او نه هغه کامل يقين ورسره و نو يو تن د دووتنو په مقابل کښې په جنګ مامور شو يعني د رسول الله (ص) په حيات کښې د ډير وخت په تيريدو په يوه قرآني

(c) ketabton.com: The Digital Library

حکم کښې د غومره فرق او تغېیر راغی او علت ئې هم د زمانې تغییر وښود ل شوځکه د تخفیف د آیت شروع په (الآن) باندې وشوه.

د اسلام ژوره، باریکه او صحیحه مطالعه چه اجتهادي پوهه هم ورسره ملګرې وي ډاډ راکوي چه اسلام په هر وخت کښې د عصر له احتیاجاتو سره مناسب احکام وضع کولی شي او یوازې د اسلام اجتماعي عدالت دا استعداد او ظرفیت لري چه بشري سعادت تامین کړي او بس.

پای

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلام او د اسلام نقش

د فرد او جامعې په جوړولو کښې

www.ulfat.de

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library